

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

IDROTTENS RUM

En bebyggelsehistorisk studie av 1900-talets idrottshall

Christofer Irvefjord och Lovisa Lindberg

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot
bebyggelseantikvarisk verksamhet

2020, 180 hp

Grundnivå

2020:9

IDROTTENS RUM

En bebyggelsehistorisk studie av 1900-talets idrottshall

Christofer Irvefjord och Lovisa Lindberg

Handledare: Bosse Lagerqvist

Examensarbete 15 hp

Bebyggelseantikvariskt program, 180 hp

Omslagsbild: Montage av exteriörbilder på Lekhuset - Nääs, Källnääs gymnastiksal – Nääs,
Uddevalla Idrottshall - Uddevalla, Odenhallen – Falköping, Idrottens hus – Lidköping, Agnebergshallen – Uddevalla.
Foton av Christofer Irvefjord och Lovisa Lindberg (våren 2020)

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för kulturvård

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—20/9--SE

UNIVERSITY OF GOTHENBURG

<http://www.conservation.gu.se>

Department of Conservation

P.O. Box 130.

SE-405 30 Gothenburg, Sweden

Fax +46 31 786 4703

Tel +46 31 786 0000

Program in Integrated Conservation of Built Environments

Graduating thesis, BA/Sc, 2020

By: Christofer Irvelfjord and Lovisa Lindberg

Mentor: Bosse Lagerqvist

Uppsatsens titel på engelska: Spaces of sports – a study in the built heritage of the twentieth century sports hall

Title in original language: Idrottens rum – en bebyggelsehistorisk studie av 1900-talets idrottshall

Language of text: Swedish

Number of pages: 113

Keywords: sports hall, modern cultural heritage, the built environments of sports, built heritage, case studies, sport complex.

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—20/9—SE

ABSTRACT

The sports hall of the twentieth century as part of the built heritage has near but evaded interest from the field of conservation, in spite of - or perhaps because of - being a common sight in most towns in Sweden. The purpose of this essay is to examine the sports hall through a qualitative approach, with several case studies. The investigation is limited to sports halls built during the twentieth century in Västra Götaland. The historical background gives insight into the context in which the sports hall has developed and the case studies illustrate the local circumstances. The goal of the essay is to recognize and stress the importance of the sports hall as part of the modern cultural heritage.

The results of the study show that an increased public and communal interest shown in indoor sports led to the development of the modern sports hall in the 1930's. The responsibility of management and maintenance of the sports halls has varied between clubs and the communal authorities, closely connected to the economic circumstances in society. The developments in construction over time has allowed for larger volumes, and the sports halls are often located as part of a larger sports complexes in close proximity to the center of town.

In summary, the essay shows the importance of the sports hall as an integral part of the modern cultural heritage, based on the material and immaterial values it carries as representative of the sports community and as an established part of the built environment in Sweden.

FÖRORD

Idrottens rum – en bebyggelsehistorisk studie av 1900-talets idrottshall är ett examensarbete på kandidatnivå på Bebyggelseantikvariskt program vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet. Uppsatsen uppmärksammar 1900-talets idrottshall som en del av det moderna kulturarvet och syftar till att öka kunskapen kring utvecklingen av en av idrottens mest vardagliga och väletablerade miljöer.

Arbetet med uppsatsen har möjliggjorts genom mycket tillmötesgående bemötande från många olika håll. Tack till antikvarie Gunilla på August Abrahamssons Stiftelse, byggnadsantikvarier Carina och Ulrika på Nääs Slöjd och Byggnadsvård för hjälp i efterforskningarna kring gymnastiksalarna på Nääs. Tack till vaktmästare Per på Agnebergshallen som uppmärksammade oss på ytterligare fallstudieobjekt, personalen på kommunarkivet i Uddevalla och de hjälpsamma medarbetarna på Walkesborgbadet. Stort tack till Peter på fastighetsavdelningen i Falköping för all hjälp kring Odenhallen. Tack till antikvarier Ola och Lars-Göran med kollegor vid Vänermuseet i Lidköping för efterforskningar, arkivhandlingar och kaffet.

Sist men inte minst, ett särskilt tack till vår handledare Bosse Lagerqvist som rätat ut en hel del frågetecken och stöttat oss genom arbetets gång.

1. INLEDNING	9		
1.1 Bakgrund och problemformulering	9		
1.2 Forsknings- och kunskapsläge	11		
1.4 Frågeställningar	12		
1.5 Syfte och målsättning	13		
1.6 Teoretisk ansats	13		
1.7 Avgränsningar	16		
1.8 Metod och material	17		
1.8.1 Kartläggning av idrottshallar	17		
1.8.2 Urvalet av fallstudieobjekt	17		
1.8.3 Metod för att besvara frågeställningar	17		
1.8.4 Källmaterial	18		
1.9 Disposition	19		
2. IDROTTSHALLEN 1900-1950	20		
2.1 Historisk kontext	20		
2.1.1 Ökad fritid	20		
2.1.2 Statligt engagemang i idrottsfrågan	20		
2.1.3 Riksidrottsförbundet	20		
2.1.4 Lotterimedel	21		
2.1.5 Statligt anslag	21		
2.1.6 Lån	22		
2.1.7 Idrottsplatskommittén	22		
2.1.8 Statliga idrottsutredningar	23		
2.1.9 Kommunalt engagemang i idrotten	23		
2.1.10 Idrott och näringsliv	24		
2.1.11 Folkhemmet	24		
		2.1.12 Ett ökat idrottsintresse - Riksidrottsförbundet och Korpen	24
		2.1.13 Sport i media - press och radio	25
		2.2 Idrottens bebyggelse	26
		2.2.1 Den svenska gymnastiken	26
		2.2.2 Skolidrottsförbundet och märkestagning	26
		2.2.3 De tidiga gymnastiksalarna	26
		2.2.4 Tävlingsidrottens genomslag	27
		2.2.5 Idrottsplatsens ökade etablering vid 1900-talets början	27
		2.2.6 Idrottshallens framväxt	28
		2.2.7 Handbollen i Sverige	29
		2.3 Fallstudier	30
		2.3.1 Lekhuset, Nääs	30
		2.3.2 Källnääs gymnastiksal, Nääs	39
		2.3.3 Uddevalla Idrottshall	47
		2.4 Resultat Idrottshallen 1900-1950	57
		2.4.1 Förutsättningar och påverkande faktorer	57
		2.4.2 Idrottshallens utveckling	57
		2.4.3 Idrottshallen som källmaterial	58
		3. IDROTTSHALLEN 1950-2000	59
		3.1 Historisk kontext	59
		3.1.1 Idrotten växer	59
		3.1.2 Idrotten och kommunen	59
		3.1.3 Den statliga utredningen Idrott åt alla	60
		3.1.4 Sport i media - Televisionen	61
		3.1.5 Innebandyns framväxt	62

3.2 Idrottens bebyggelse	63	7. ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING	112
3.2.1 Ett breddat utbud av idrottsanläggningar	63		
3.2.2 Samlokalisering	63	8. BILAGOR	114
3.2.3 Ökade kommunala satsningar	64		
3.2.4 Avkommunalisering och minskade medel	64		
3.3 Fallstudier	65		
3.3.1 Odenhallen, Falköping	65		
3.3.2 Idrottens bus, Lidköping	76		
3.3.3 Agnebergshallen, Uddevalla	87		
3.4 Resultat Idrottshallen 1950-2000	96		
3.4.1 Förutsättningar och påverkande faktorer	96		
3.4.2 Idrottshallens utveckling	96		
3.4.3 Idrottshallen som källmaterial	97		
4. DISKUSSION	98		
4.1 Historisk kontext och förutsättningar	98		
4.2 Idrottshallen under 1900-talet	99		
4.3 Idrottens miljöer som kulturarv	101		
5. SAMMANFATTNING	102		
6. KÄLLFÖRTECKNING	104		
6.1 Otryckta källor	104		
6.1.1 Arkiv	104		
6.1.2 Radioreportage	105		
6.1.3 Elektroniska källor	105		
6.2 Tryckta källor	107		

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund och problemformulering

Den moderna idrottshallen som företeelse har sin grund i läroverken och militärens gymnastikutövning under 1800-talet. Från den blygsamma utbyggnaden av idrottsspecifika anläggningar under 1900-talets början är det först under 30-talet som ett mer utbrett anläggande kan urskiljas. Vid mitten av 50-talet tog kommunala och statliga satsningar på idrott och hälsa fart, vilket resulterade i att många idrottsmiljöer tillkom, däribland funktionsspecifika byggnader för inomhusidrott (Larsson 2002, s. 13-14). Idrottshallarna som del av fritidslivets miljöer kan ses som ett av de mest karaktäristiska uttrycken för 1900-talet (Brandt & Andersson 2014, s. 2). Idrottens rum, däribland idrottshallen, utgör idag representativa byggnader för hur folkhälsoidealet i Sverige utvecklats över tid.

Idrottshallarna fortsätter att vara en förutsättning för idrottsutövandet idag. Skolverket föreskriver elever i grundskolan totalt 600 timmar undervisning i idrott och hälsa från årskurs 1-9 (Skolverket 2020), och enligt Riksidrottsförbundet hade idrottsföreningarna i Sverige år 2018 över tre miljoner medlemmar i åldrarna 6-80 (Riksidrottsförbundet 2018). I Västra Götaland finns idag omkring 500 idrottshallar tillgängliga för bokning via kommunerna som möjliggör inomhusidrottandet. Samtidigt har idrottshallar i Sverige överlag en hög beläggning, vilket styrker dess betydelse för utövningen av skol- och föreningsidrott (Faskunger & Sjöblom 2017, s. 192-195).

Idrottshallarna spelar en viktig roll för idrott och hälsa, speciellt för barn och unga. Vi är nog många som spenderat några timmar i veckan i en idrottshall under skolidrotten eller innebandyträningen. Med bakgrund inom föreningslivet har denna typ av miljöer varit en naturlig del i vardagen för oss personligen, där vi själva erfarit hur lätt det är att ta vardagliga miljöer för givet utan att reflektera över dess betydelse.

Idrottshallar runt om i landet används både under dagtid i skolverksamhet och till idrottsutövning kvällstid. Samtidigt upplever många kommuner att det finns en brist på idrottshallar och lediga träningstider. Bristen gör att de befintliga hallarna ofta har hög beläggning, vilket också innebär ett högt slitage (Faskunger och Sjöblom 2017). Till följd av regelbundet brukande tillsammans med ökade krav på tillgänglighet och brandsäkerhet riskerar förändringar av idrottshallarna att ske snabbt. Dessa åtgärder förutsätter en bebyggelsehistorisk förståelse för att inte kulturvärden ska gå förlorade i processen då arbetet med att rusta upp äldre idrottshallar sker. I den bebyggelsehistoriska uppsatsen under andra året på Bebyggelseantikvariskt program skrev vi båda om olika typer av idrottsmiljöer. I efterforskningarna kring Fyrkanten i Vargön (1971) (Irvefjord 2019) och Göteborgs Fältrittklubbs ridhus (1977) (Lindberg 2019) noterades att dokumentation kring vardagliga idrottsmiljöer tar förhållandevis lite plats i forskning, kulturmiljöprogram och byggnadsinventeringar.

Vårt intryck är idrottsmiljöer tidigare ofta blivit förbisedda av kulturmiljövården och att värdet av denna byggnadstyp inte uppmärksammats tillräckligt. Resultatet av detta är att många kommuner idag står med inventeringar och bevarandeprogram som inte inkluderar denna typ av miljöer.

I dagsläget finns försvinnande lite forskning kring idrottens vardagsmiljöer, och framförallt ur ett antikvariskt perspektiv. Bristen på kunskap ökar risken att miljöerna försvinner innan kulturmiljövården vet vilket kulturarv det handlar om och byggnaderna har dokumenterats. Vad gäller bevarandefrågor är det moderna kulturarvet, och kanske i synnerhet idrottsmiljöerna, ofta eftersatta. Idrottshallen som en förhållandevis ny byggnadstyp inom denna kategori tenderar att vara än mindre representerad i det som anses vara kulturarv. De flesta idrottshallar i bruk idag är byggda någon gång efter seklets mitt, och trots diskussioner kring bevarande väger ofta andra intressen tyngre i beslutsammanhang. Ett exempel på detta är den numera rivna Vänershofshallen i Mariestad (1939) som var en av de äldsta idrottshallarna i Västra Götaland (Carlsson & Emanuelsson 2016 och P4 Skaraborg 2017). I de fall då beslut om rivning fattas blir istället rivningsdokumentationen kulturmiljövårdens sista chans att bevara en del av idrottshistoriens bebyggelse.

Bland de omkring 8600 byggnader som idag skyddas i form av byggnadsminnen enligt kulturmiljölagen har endast ett 20-tal av dessa någon slags koppling till idrott, en siffra som motsvarar omkring tre promille av det totala antalet byggnadsminnen (Rimfors 2020). Avsaknaden av idrottsliga byggnadsminnen har under våren 2020 uppmärksammats i Radiosportens programserie "Idrottens kulturarv" (Radiosporten 27 april 2020) De former av idrottsmiljöer som representeras är framförallt tennishallar, gymnastiksalor och kugelbanor. En majoritet av de idrottsliga byggnadsminnena är uppförda under 1800-tal eller tidigt 1900-tal och besitter höga arkitektoniska värden. Detta ligger inte i linje med Länsstyrelsens kulturpolitiska uppdrag att avspegla hela samhällets byggda kulturarv i byggnadsminnesförklaringarna, även modern bebyggelse.

Den moderna idrottshallen som uttryck för 1900-talets samhälleliga och sportsliga utveckling utgör ett relativt odokumenterat kulturarv. Avsaknaden av idrottens miljöer bland utpekade byggnadsminnen speglar kulturvårdens bristande intresse för att uppmärksamma dessa anläggningar. *Idrottens rum* ämnar belysa denna del av kulturarvet och öka förståelsen för en av vardagens miljöer – idrottshallen.

1.2 Forsknings- och kunskapsläge

Idrottens fysiska miljöer har tidigare översiktligt behandlats i forskning och litterära verk där idrottshistorisk utveckling, ägandeformer och generella drag i samhällsplanering framförallt varit i fokus, bland annat i *Från bollplan till sportcentrum: idrottsanläggningar i samhällsbyggande under 100 år* (Moen 1992) och *Idrottens anläggningar: ägande, driftförhållanden och dess effekter* (Fahlén & Sjöblom 2008). Idrottshistoriskt har texter som *Idrottens miljöer i historiskt ljus* (Andersson & Pihl Atmer 2003) och *Från vallen till ballen: en upptäckarbok om idrotten i arkiv och kulturmiljöer* (Palmberg-Eriksson & Bohlander 2003) publicerats.

De storskaliga och kulturhistoriskt utpekade idrottsarenorna dominerar de miljöer som tar plats inom tidigare forskning. Kunskap som rör idrottens anläggningar och brukande återfinns i flertalet studier gjorda av Riksidrottsförbundet och rör bland annat idrotten som samhällsnytta samt relationen mellan fysisk aktivitet och den byggda miljön, däribland *Den byggda miljöns påverkan på fysisk aktivitet: en kunskaps-sammanställning för regeringsuppdraget "Byggd miljö och fysisk aktivitet"* (Faskunger 2007) och *Idrottens samhällsnytta: en vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle* (Faskunger 2017) samt *Idrott åt "alla" i en förtätad och exploaterad storstad: breddidrottens anläggningar och intercenter i Stockholms stad 1985-2014* (Sjöblom 2015).

Den idrottshistoriska utvecklingen under 1900-talet finns dokumenterad av en rad återkommande och inom ämnet namnkunniga författare. Olof Moen har i sin idrottshistoriska forskning delat in utvecklingen av idrottsmiljöer i tre faser (*Idrottsanläggningar och idrottens rumsliga utveckling i svenskt stadsbyggande under 1900-talet: med exempel från Borås och Uppsala* 1991). Han menar att det under de först årtiondena byggdes ett fåtal anläggningar i städerna men att det var under 1930-talet som *Uppbyggnadsperioden 1930-1955* startade. *Expansionsperioden 1955-1972* karaktäriseras av en kommunal satsning på idrottsanläggningar. *Koncentrationsperioden 1975-1990* präglas av ett allt intensivare kommunalt engagemang i idrottsfrågan, samt samlokalisering och avkommunalisering av anläggningarna.

Johan Norberg har i sin tur genom "Idrottsrörelsen och staten" (ur: *Ett idrottssekel* 2002) en annorlunda indelning av 1900-talets idrottshistoriska utveckling. Denna indelning utgörs av *Etableringsfasen 1900-1919*, *Idrottens legitimitetskris 1920-1933*, *Det oväntade tipsguldets 1934-1939* och *Idrottsrörelsen och staten i folkehemmet 1945-1970*. De år som inte faller under de ovan nämnda faserna är dels 1940-1945 som Norberg beskriver framförallt definieras av statens beredskapspolitik under pågående krig. Även perioden 1970 och framåt saknar en specifik benämning men redogörs för som en tid starkt påverkad av statens nya idrottspolitiska inriktning. Detta efter antagandet av reformer och ökade anslag som 1965 års idrottsutredning "Idrott åt alla" medförde.

Paul Sjöblom är frekvent förekommande i idrottsforskningen. Sjöbloms arbete har bland annat genom *Den institutionaliserade tävlingsidrotten: Kommuner, idrott och politik under 1900-talet* (Sjöblom 2006) resulterat i en indelning av 1900-talets idrottssekel grundat i välfärdsstatens utveckling. Den första perioden kallar han *Folkhemmet 1900-1945*, en period som karaktäriseras av socialdemokraternas politiska framgångar och folkhemmets fostrande ideal. Nästkommande period benämns som *Det starka sambället 1946-70* och syftar på den period efter kriget då Sverige upplevde en högkonjunktur och stora summor satsas på idrotten. Den tredje perioden *Marknadsambället 1971-1999* vilket syftar på bland annat kommunernas marknadsanpassning och idrottens fokus mot elitsatsningar under perioden. Dessa indelningar av 1900-talets idrottshistoria har utgjort en grundförståelse för idrottens framväxt i Sverige men är inte något som vi förhåller oss till nämnvärt i den indelning som valts för vår undersökning.

Från institutionen för kulturvård vid Göteborgs Universitet har ett fåtal examensarbeten bidragit till kunskapen inom området för idrottens miljöer vilka alla rör sig utanför fokusområdet för denna studie (Åström 2000, Axelsson 2004 och Claesson 2014).

1.4 Frågeställningar

Undersökningen som helhet utgör en del i debatten kring Conservation theory och vilka objekt uppfattas som kulturarv. De centrala frågeställningar som använts för att förstå idrottshallen, dess historiska kontext och förutsättningar lyder som följer:

- Vilka ekonomiska och samhälleliga förutsättningar låg till grund för idrottshallarna som byggdes under 1900-talet i Sverige?
- Hur utvecklades idrottshallen under perioden?
- Hur har konstruktions- och materialmässiga framsteg påverkat utformningen av idrottshallen?

Undersökningen är indelad i två olika tidsperioder som utgår från samma disposition och frågeställningar. Fallstudier har använts för att konkretisera den historiska utvecklingen under perioden. I kapitel 2. *Idrottshallen 1900-1950* (Christofer) beskrivs Lekhuset på Nääs (1904), Källnääs gymnastiksal (1915-1920) samt Idrottshallen i Uddevalla (1940). I kapitel 3. *Idrottshallen 1950-2000* (Lovisa) beskrivs Odenhallen i Falköping (1957), Idrottens hus i Lidköping (1960) samt Agnebergshallen i Uddevalla (1987). Detta har föranlett följande frågeställning:

- Vad kan den enskilda idrottshallen berätta om satsningar på idrott och lokalt engagemang?

1.5 Syfte och målsättning

Syftet är att på ett kvalitativt sätt undersöka ett antal byggnader som representerar för hur utvecklingen av idrottshallar nationellt kan återspeglas lokalt. Undersökningen rör sig över hela 1900-talet med ett övergripande fokus på hur satsningar kring folkhälsa och idrott sett ut samt hur detta konkretiseras på ett antal orter i Västra Götaland.

Undersökningens är indelad i två fokusområden. Den första undersökningsdelen *Idrottshallen 1900-1950* ämnar belysa idrottshallar ur det som kan ses som idrottens huvudsakliga introduktions- och uppbyggnadsfas i Sverige. Syftet med undersökningens andra del *Idrottshallen 1950-2000* är att belysa de idrottshallar som tillkom under det som istället kan ses som idrottens expansionsfas.

Uppsatsens övergripande målsättning är att öka förståelsen för idrottshallen och dess utveckling under 1900-talet. Målsättningen är också att uppmärksamma idrottshallen som en del av kulturarvet och på så vis även argumentera för dess utökade plats i bebyggelseantikvarisk forskning.

1.6 Teoretisk ansats

Moderna stads- och industri- och odlingslandskap, arkitektur och stadsplanering kan ses som materialiserade berättelser om 1900-talets stora samhälls- och välfärdsbygge. Material, teknologi, arbetsinsatser, rumslig organisation mm är aspekter som bär på berättelser om människors livsvillkor och livsmönster i det moderna samhället. Den moderna epokens bebyggelse och landskap ger uttryck för samhällets resurser och värderingar och rymmer många innebörder, men spelar också en stor roll för oss idag som de vardagsmiljöer vi lever och verkar i - nu och i framtiden.

Riksantikvarieämbetet 2006, s. 3

Gregory Ashworth beskriver i *Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment* hur historien på flera sätt kan synliggöras. Allt från minnen och traditioner till fysiska miljöer och det skrivna ordet är alla medel för att ge uttryck för en tid som passerat. Att se på den byggda miljön som historisk källa ger oss en konkret länk mellan då och nu, ur vilken historien blir synlig. För att erkänna bebyggelsen som förmedlare av historien menar Ashworth att en kollektiv syn på densamma som *arv* måste existera. Genom arvsuppfattningen skapas då sambandet mellan det förflutna och nutid, vilket möjliggör för oss att uppleva gången tid (Ashworth 2011, s. 2).

Ashworth redogör för hur ett paradigmskifte inom bevarandefrågan kommit att ske under 1900-talet. Århundradets inledande del definieras av en bevarandesyn där skyddande åtgärder utförs med fokus på ett bibehållet tillstånd, vilken Ashworth definierar som *The Preservation paradigm* (Ashworth 2011, s. 4). Denna syn kan härledas tillbaka till tiden då den industriella revolutionen sätter fart på stadsbyggandet runt om i Europa, vilket i sin tur kom att påverka både stadsbild och befintlig bebyggelse. Röster höjdes för bevarande, innan det var för sent.

Debatten splittrades dock av meningsskiljaktigheter i vad bevarandet i sin tur innebar. Förespråkare för de båda sidorna kan ses i bland annat 1800-talets John Ruskin (1819-1900) och Eugène Viollet-le-Duc (1814-1879). Ruskins syn på bevarande grundade sig i "*Preserve as found*" (anti-restaurering), där spår av tid var essentiellt och inget människan borde påverka genom att suddas ut. Viollet-le-Duc å andra sidan var av meningen att mänsklig påverkan, genom att ersätta och återställa, hörde bevarandet till (Ashworth 2011, s. 4-8).

Kring 1960-talet uppstår en ny syn på bevarande i Europa vilken beskrivs som *The conservation paradigm* (Ashworth 2011, s. 9). Paradigmskiftet innebar en breddad syn på bevarandet. Från ett tidigare objektbaserat fokus utvecklades ett vidare perspektiv som såg på byggnaden som del av en helhet och en större kontext. Bevarandet i praktiken var i stora drag fortsatt detsamma. Skillnaden låg istället i betraktelsen av hur avgränsningar i den fysiska miljön gjordes och vad målet med bevarandet egentligen var. Bevarandebegreppet spreds sig nu bland de som arbetade med planering och byggande där "preserving purposefully" (meningsfullt bevarande) huvudsakligen utgjorde fokus för bevarandets åtgärder. Nutidens behov och användning ansågs vara av lika vikt i frågan och en form av "adaptive reuse" (anpassad återanvändning) blev ledord i hur man förhöll sig till bevarandet av byggnader och miljöer som helhet.

Under 1900-talets senare del har nästa paradigm inom bevarandefrågan tillkommit vilken Ashworth beskriver som *The heritage paradigm*. Detta synsätt kan ses som en fortsättning på arbetet med att låta fokus riktas mer mot bevarandets process och mål istället för det enskilda objektet i sig (s. 10). Inom detta paradigm har uppmärksamhet framförallt riktats mot vem eller vilka som fattar beslut i frågan, samt vilka kriterier som ligger till grund (Ashworth 2011, s. 10).

Dean Sully argumenterar för denna nya syn på kulturarvsarbete i *Conservation theory and practice: Materials, values and people in heritage conservation* (2015), där man understryker vikten av olika intressenters deltagande i beslut kring bevarandeprocessen. Traditionellt sett har kulturarvsarbetet varit fokuserat på föremålets materiella egenskaper, men under senare år har ett skifte i teorin bakom praktiken ägt rum. Sully menar att vi rör oss från ett "materials-based" (materialbaserat) bevarandearbete mot "values-based" (värdebaserat) och "peoples-based" (ungefär; folkrörelsebaserat), något som innebär nya utmaningar i det praktiska utövandet av bevarande (Sully 2015, s. 1-2).

Detta paradigmskifte inom kulturvården grundar sig i den kritik som under senare år lyfts mot det traditionella bevarandearbetet där praktiken att isolera föremål från deras kulturella kontext är vedertagen. Föremålets kontext är nära sammanbunden med dess ursprungliga betydelse, och att definiera betydelsen enbart utifrån dess värde som musealt föremål ter sig idag vanskligt. Genom den handlingen prioriterar bevarandepraktiken sina egna intressen över berörda grupper intressen (Sully 2015, s. 5). Bevarandearbetet riktas allt mer mot att inkludera intressenter från ett brett kulturellt spektra, vilket i praktiken innebär att alla bevarandeingrepp måste godkännas av en större grupp människor än tidigare. Kulturvårdspraktiken idag, hävdar Sully, grundar sig i noggranna överväganden kring vilken påverkan bevarandeingreppen har på berörda intressenter. Besluten som fattas måste baseras på föremålets kulturella signifikans för intressenterna, snarare än att enbart fokuseras mot att stoppa materiella nedbrytningsprocesser (Sully 2015, s. 3-4).

Koncept som föremålets integritet, reversibilitet och minsta möjliga påverkan har tidigare okritiskt använts i beslutsfattande kring bevarande, men kommer allt mer att ersättas av begrepp som “cultural significance” (kulturell signifikans), “re-treatability” (ungefär; återbehandlingsbar), och “minimal meaning loss” (ungefär; minsta möjliga betydelseförlust). Det största värdet i museala föremål är dess långa livslängd som materiella ting, vilken tillåter omtolkning av dess värden i olika tider (Sully 2015, s. 5). Här är skiftet från ett materiellt fokus till en inriktning mot människor och betydelsen för berörda grupper tydligt. Skiftet i fokus för bevarandearbetet bör ses som en breddning av praktiken, som tillåter ifrågasättande av existerande normer kring ingrepp på specifika föremål som inte passar in i mallen för det traditionella synsättet. Det betyder att formerna för bevarande kan bli mer anpassningsbara och flexibla i relation till föremålet (Sully 2015, s. 5-7).

Det är fortfarande oklart hur intressenter i kulturarvsfrågor skall inkluderas i bevarandeprocessen i praktiken. Arbetet med bevarande behöver utgå ifrån intressenternas normer och förutsättningar snarare än de standardiserade bevarandeprocesser som tidigare varit vägledande. “Peoples-based” bevarande prioriterar intressenternas välfärd i frågan över det materiella tinget. Detta fokus ämnar ge ett ökat berättigande åt intressenter att vara med och påverka bevarandet av sitt eget kulturarv (Sully 2015, s. 14). Det som behövs idag är riktlinjer kring hur bevarandearbete skall förhålla sig till olika aktörers intressen i beslutsfattande kring kulturarvsfrågor (Sully 2015, s. 17). Sully menar att resultatet av bevarande behöver omdefinieras från materialets hållbarhet till att snarare fokusera på vilken effekt bevarandet har på berörda grupper i samhället. Bevarande som praktik handlar om urval - vilka delar av kulturarvet som skall bevaras för framtiden och vilka grupper i samhället dessa representerar (Sully 2015 s. 14). Bevarandet kan därför både vara inkluderande och exkluderande beroende på processen.

Sully spår att framtidens kulturvårdare inte enbart kommer att utgöra beslutande expertroll, utan snarare fungera som en förmedlare av kunskap i kulturarvsfrågor och underlätta för fler människor att aktivt ta del av sitt kulturarv. 1900-talets omfattande arbete med att definiera byggnader och miljöer som en del i kulturarvet har lett till att mängden utpekade objekt snabbt kommit att öka. Detta i sin tur har medfört att stora delar av stadskärnor och andra miljöer i Europa tilldelats skyddsåtgärder som kommit att försvåra det vardagliga arbetet med att forma vår tids bebyggelsemiljöer. Bevarandefrågan, som del av stadsplaneringens process, har inom *The heritage paradigm* blivit ett sätt att placera kulturarvets objekt i sammanhanget av nutidens behov och utveckling (Ashworth 2011, s. 12).

Utvecklingen av nya synsätt inom bevarandefrågan har bland annat lett till upprättandet av internationella styrdokument som ämnar ge en enad uppfattning om kulturarvets roll och betydelse. *The Venice Charter* (1964) formulerade ramverket för hur man bör förhålla sig till historiens materiella lämningar, och *The Burra Charter* (1979) utvecklade detta. I *The Intangible Heritage Convention in 2003* (UNESCO, 2003) lyfts kulturarvets immateriella aspekter fram. Ur ett nationellt perspektiv har dessa riktlinjer, bland annat genom ratificeringen av internationella charters, kommit att få betydelse för förhållningssätt inom den svenska kulturvårdens arbete.

Riksantikvarieämbetets “Det moderna samhällets kulturarv”, (varifrån inledande citat även hämtats), är ett i raden av dokument och program som likt de internationella styrdokumenterna syftar till att uppnå en enad bild av kulturvårdens verksamhet bland samtliga aktörer som berörs av frågan (Riksantikvarieämbetet 2006, s. 3).

Utvecklingen i Sverige har framförallt inneburit en övergång från den traditionella kulturminnesvårdens museiskapande förhållningssätt till att arbeta med miljöer som del av vårt nutida samhälle och bebyggelselandskap (Riksantikvarieämbetet 2006, s. 6-7). Likt Sully beskriver hur ansvar och delaktighet internationellt sett kommit att förändras under 1900-talet har det på liknande sätt utvecklats mot ett större deltagande och mångfald även inom den svenska kulturmiljövården. Riksantikvarieämbetet arbetar i enlighet med UNESCO's förhållningssätt och perspektiv på kulturarv (Riksantikvarieämbetet 2006, s. 22). Kulturarvssektorn som företrädare för kulturarvet har ett ansvar i att förmedla en bred och mångfacetterad bild av samhället, utefter både internationella och nationella riktlinjer. För att uppnå detta krävs också att fler perspektiv får ta del i bevarandeprocessen genom samverkan mellan olika grupper i samhället. Därför är det också viktigt att kulturarvet omdefinieras regelbundet för att göra plats för nya kulturella uttryck.

Idrottens rum ämnar rikta uppmärksamhet mot idrottshallen som en del i det moderna samhällets kulturarv. Undersökningen utgör genom fallstudierna ett konkret exempel på hur den breddade synen på kulturarv, som Ashworth och Sully beskriver, möjliggör för ett uppmärksammande av idrottens miljöer som bevarandevärda delar i kulturarvet.

1.7 Avgränsningar

Idrottens miljöer utgörs av en mängd olika byggnadstyper och anläggningar. För att undersökningen av idrottens rum ska rymmas inom ramarna för denna uppsats riktas fokus mot idrottshallen specifikt, en av våra vanligaste idrottsmiljöer och en återkommande del i mångas vardag. Definitionen av idrottshall i undersökningens avseende utgörs av inomhushallar avsedda för sporter som handboll, innebandy, och basket. Spannet innefattar allt från mindre gymnastiksalor i anslutning till skolor, till större multisporthallar som möter måttkraven för seriespel inom olika inomhusidrotter. Definitionen innefattar inte ishallar eller simhallar.

Undersökningen av idrottshallar rör sig mellan de två forskningsfälten idrottshistoria och bebyggelsehistoria. Det är omöjligt att inkludera alla typer av idrottsanläggningar i en och samma undersökning, varför ett kategoribaserat fokus valts. Det har dock visat sig vara svårt att göra en historisk beskrivning av idrottshallens framväxt utan att beröra tidiga gymnastiksalor och utomhusanläggningar, varför även dessa i viss utsträckning inkluderats. Undersökningen riktar in sig på ett selektivt urval av idrottshallar inom Västra Götaland där fallstudieobjekten används för att illustrera hur idrottshallar utformades under olika perioder.

1.8 Metod och material

Studien är explorativ i den mening att den ämnar samla information kring ett ämnesområde med stora kunskapsluckor, det vill säga idrottshallen som kulturarv. Undersökningen har inletts med en förstudie som riktats mot forsknings- och kunskapsläget kring idrottshallar, vilken innefattat en genomgång av litteratur, avhandlingar och examensarbeten. Resultatet av förstudien visade bland annat på hur den fysiska miljön sällan, eller i mycket liten grad, inkluderas som källa till historien om idrottens framväxt. Detta har sedermera banat väg för hur uppsatsens struktur är uppbyggd med ett fokus på hur idrottshallarna i sig illustrerar historien.

1.8.1 Kartläggning av idrottshallar

I ett tidigt skede av undersökningen kartlades idrottshallar i Västra Götalands 49 kommuner, baserat på kommunernas egna listor över bokningsbara hallar. Sökningen har riktat sig till idrottsmiljöer byggda mellan 1900 fram till 2000 vilka tillhör kategorin inomhushall för idrotter som handboll, basket och innebandy. I arbetet med att kartlägga länets idrottshallar har dessutom sökningar i Bebyggelseregistret gjorts med sökorden *Idrottshall*, *Sportball*, *Gymnastikhall*. Resultatet av dessa sökningar har inte givit några träffar som är aktuella för undersökningen, men träffar på kyrkor och församlingshem har märkligt nog förekommit.

1.8.2 Urvalet av fallstudieobjekt

Fallstudierna i undersökningen är geografiskt avgränsade till Västra Götaland. I val av fallstudieobjekt har uppgiftens omfång och tidsram varit av betydelse. Urvalet baserades på tidigare kunskap om lämpliga idrottshallar i kombination med lokalisering och dess tillgänglighet. Byggnaderna som valdes ut representerar olika delar av idrottshallens utveckling under 1900-talet. Urvalet av undersökningsobjekt landade i sex hallar, tre från perioden 1900-1950 (Lekhuset på Nääs, Källnäas gymnastiksal och Uddevalla Idrottshall) och tre från perioden 1950-2000 (Odenhallen i Falköping, Idrottens hus i Lidköping och Agnebergshallen i Uddevalla).

Sammankopplat till förstudie och urvalsarbetet har sökning i Riksantikvarieämbetets digitala söktjänst Kringla utförts vilket resulterat i uppgifter om Källnäas gymnastiksal, Lekhuset på Nääs samt Odenhallen i Falköping. Vidare har de övriga idrottshallarna i undersökningen (Uddevalla Idrottshall, Idrottens hus i Lidköping och Agnebergshallen i Uddevalla) inte gått att nå uppgifter om via Kringla.

1.8.3 Metod för att besvara frågeställningar

Metoden för att besvara frågeställningarna i undersökningen baseras på litteratur- och arkivstudier inom både bebyggelsehistoria och idrottshistoria. Fallstudier har genomförts för att belysa exempel ut idrottshallens bebyggelsehistoria och besvara frågeställningar kring vad byggnaden i sig kan berätta om utvecklingen som skett under 1900-talet.

1.8.4 Källmaterial

Litteratur

I efterforskningarna kring idrottshallarnas historiska kontext har det varit väsentligt att få grepp om vilka faktorer som påverkat framväxten av idrottsrörelsen. Därav tar den historiska kontexten avstamp i 1800-talets gymnastiksal. Litteratur som berör sporthallar och gymnastiksal avseende uppbyggnadsfaser och utveckling av anläggningarna har varit av intresse. I kombination med detta har 1900-talets arkitektoniska utveckling, idrottspolitiska beslut och forskningsrapporter med fokus på idrottens anläggningar och fysiska miljöer också bidragit till en mer välgrundad förståelse av idrottshallens framväxt.

Den samhälleliga kontexten ur vilken idrottsrörelsen grott och utvecklats har varit av vikt i litteraturstudierna. Det statliga engagemanget har varit betydande för hur idrottandet har fått fäste som folkrörelse, bland annat genom olika typer av anslag och lån men också i de idrottsutredningar som tillsatts och fortsätter att forma vår syn på idrottandet idag. Riksidrottsförbundets roll och idrottsplatskommittén har också utgjort fokus för litteraturstudierna. Hur samhället under olika perioder har ställt sig i fråga om idrottandet har också berörts, samt vilka faktorer som främjat tävlingsidrotten och motionsidrotten från olika håll.

De författare som varit mest framträdande inom idrottsforskningen och som därför också huvudsakligen kommit att forma historieskrivningen om idrotten i denna undersökning utgörs av Paul Sjöblom och Johan Norberg. Namn som Torbjörn Andersson, Ann Katrin Pihl Atmer, Jan Lindroth och Johan Faskunger har också varit betydande i efterforskningarna kring ämnet. Olof Moens idrottshistoriska texter har utgjort en grundförståelse för ämnet idrottsmiljöer även om hans namn inte förekommer allt för frekvent i det redovisade materialet.

Arkiv

I arkivstudierna har kommunarkiven för respektive idrottshall kontaktats eller besökts. Aktuella handlingar har undersökts, huvudsakligen i form av ritningar och bygglovhandlingar. För handlingar om gymnastiksalarna på Nääs har arkivmaterial ur August Abrahamssons stiftelse nåtts via Nääs slotts egna arkiv. Dessa återfinns även på Landsarkivet i Göteborg. I Falköping tog vi del av arkivhandlingar om Odenhallen från kommunen digitalt. Vänermuseumets arkiv har bistått med handlingar angående Idrottens hus i Lidköping. Uddevalla kommunarkiv besöktes och handlingar rörande Agnebergshallen undersöktes på plats, medan ritningar över Uddevalla idrottshall har delats med oss digitalt.

Kungliga Bibliotekets digitaliserade tidningssamlingar har också varit till stor hjälp i undersökningen av idrottshallarna i form av artiklar från tiden för uppförandet av hallarna. Tidningsartiklar har också bidragit med en bild av vad idrottshallen har betytt för den lokala befolkningen och idrottsföreningarna. SOU-rapporter (statens offentliga utredningar) har gett en bild av det politiska läget under 1900-talets idrottsutveckling.

Digitala publikationer

Digitala publikationer från Riksidrottsförbundet, Riksantikvarieämbetet samt kommuner och Länsstyrelse har kompletterat den framväxande bilden med olika infallsvinklar. Detaljplaner, markbestämmelser, översiktsplaner och andra kommunala dokument som varit aktuella i undersökningen har nåtts via kommunernas hemsidor.

Fältstudier

För att nå förståelsen kring hur idrottshallar i Sverige under 1900-talet tillkom och utformades har de specifika hallarna utgjort källmaterial som används för att konkretisera den idrottshistoriska utvecklingen.

Fältstudierna har utgjorts av platsbesök där idrottshallarna dokumenterats genom byggnadsbeskrivning och fotografering. Under dessa platsbesök har ytterligare information delgivits genom samtal med förvaltare och ansvariga på plats vilka varit till stor hjälp i arbetet.

Fältstudierna har föregåtts av arbetet med att kontakta kommuner och fastighetsförvaltare för godkännande att inkludera byggnaden i undersökningen samt inbokning av platsbesök. Vidare upprättades en mall för byggnadsbeskrivningar. Mallen har utgjort grunden till dispositionen i fallstudierna, med en utgångspunkt i en bakgrund till hallens tillkomst, exteriör och interiör beskrivning samt en redogörelse av förändringar som skett. Särskild uppmärksamhet har ägnats åt ursprungliga material och utformning.

Radioreportage

Sveriges Radio sände våren 2020 en reportageserie om idrottens märkliga frånvaro i vårt byggda kulturarv i Radiosporten. Reportageserien "Idrottens kulturarv" har kompletterat undersökningen med intressant statistik och opinion kring det kulturarv som idrottens miljöer utgör, men kom huvudsakligen som en bekräftelse på att ämnet för uppsatsen är högaktuellt idag.

1.9 Disposition

Undersökningens disposition utgår från indelningen 2. *Idrottshallen 1900-1950* och 3. *Idrottshallen 1950-2000*, där respektive period presenteras genom *Historisk kontext*, *Idrottens bebyggelse* samt *Fallstudier. Resultat* redovisas i slutet av varje del varpå slutdiskussion följer i 4. *Diskussion*. En sammanfattning av hela undersökningen finns i 5. *Sammanfattning*.

2. IDROTTSHALLEN 1900-1950

2.1 Historisk kontext

2.1.1 Ökad fritid

Samhällsomvandlingarna i 1800-talets Sverige innefattade vid sidan av industrialisering och urbanisering även idrottsrörelsens inledande fas. Idrottandets expansion i Sverige under tidigt 1900-tal var nära kopplat till de ekonomiska framgångarna inom svensk industri under perioden. Samtidigt genomgick samhället stora förändringar där den växande inflyttningen till städerna bidrog till en förändrad klasstruktur (Sjöblom 2006 s. 76-77). 1919 års arbetstidsförkortning innebar att industriarbetaren i staden fick mer fritid (Andersson & Pihl Atmer 2003). Fritid var för en stor del av befolkningen ett nytt koncept som uppstått i relation till arbetstiden på fabriker. Med sin början i landets städer blev idrott som fritidssyssla ett fenomen som tillgodosåg invånarnas nya sekundära behov (Yttergren 2003).

2.1.2 Statligt engagemang i idrottsfrågan

Från politiskt håll fanns under denna period en ambition att organisera fritiden, bland annat genom stadsplaneringen. Fysisk fostran blev en aktuell politisk fråga som behövde hanteras på ett kommunalt plan. I större städer satsades resurser på parker, idrottsplatser och lekplatser, för att förflytta spontanidrotten från gator och torg till mer lämpliga platser (Sjöblom 2006, s. 88).

1900-talets idrottsrörelse kom att bli allt mer organiserad under de rikstäckande organisationer som uppkom kring början av seklet. Centralföreningen *Sveriges centralförening för idrottens främjande* (SCIF) var vid instiftandet 1897 den allra första rikstäckande organisationen som verkade

för att sprida och främja idrotten bland olika samhällsklasser samt att ekonomiskt stödja idrottslivet. (SOU 1922:8, s. 2). Riksförbundet, *Svenska gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund*, var den organisation som istället representerade föreningarna själva, en sammanslutning av landets gymnastik- och idrottsföreningar (SOU 1922:8, s. 3).

2.1.3 Riksidrottsförbundet

Den begynnande idrottsrörelsens förutsättningar förändrades i och med bildandet av *Svenska Gymnastik- och idrottsföreningarnas riksförbund* 1903. 1947 skulle samma organisation byta namn till Sveriges riksidrottsförbund (RF). Detta utgjorde startskottet för organiseringen av svenskt idrottande, och redan 1914 var alla anslutna lokalföreningar uppdelade i regionala distriktsförbund samt insorterade i grenspecifika specialidrottsförbund. På så sätt kunde årliga distrikts- och nationsmästerskap anordnas, samt prestationsbaserade märkestagningar. RF hade tagit rollen som koordinator och intog en central position i fråga om organiseringen av idrotten (Sjöblom 2006, s. 79).

RF startade med stora ambitioner om att organisera så gott som allt idrottande i landet. Samtidigt hade man som avsikt att leva upp till deklARATIONEN "var mans idrott." RF skulle organisera idrotter och gymnastik som alla kunde utöva. Ett annat ställningstagande gällde idrottens politiska oberoende, något som gjorde ambitionen om att företräda all sorts idrottande i Sverige svår att uppnå.

Arbetaridrotter och akademiska idrotter fick därför lämna plats för den mer moderna idrotten där tävlan låg i fokus - "tävlan är livet." Till skillnad från i andra folkrörelser där ideologierna drev rörelsen framåt var det snarare den praktiska verksamheten som utgjorde RFs fokus. Idrottens karaktärsdanande ansågs så självklart och oproblematiskt att det huvudsakligen var vid anslagsansökningar eller jubileer som det överhuvudtaget användes som argument för dess nytta (Sjöblom 2006, s. 79-80).

2.1.4 Lotterimedel

Från den offentliga sektorn gjordes kring 1910-talet försök att främja utvecklingen av idrottsplatser runt om i landet genom modellen där statliga anslag och lotterimedel fördelades ut (Pihl & Lindroth 2001, s. 9). Det ekonomiska stödet med lotterimedel gavs 1908 sitt medgivande från Kungl. Maj:t på uppmaningen från svenska Centralföreningens och Riksförbundets sida, vilka var landets främsta organisationer som verkade för idrottsrörelsens utveckling. På ena sidan stod här Centralföreningen som bestod av idrottsintresserade personer med ekonomiska resurser och på andra sidan Riksförbundets organisation som samlade landets olika föreningar. Tillsammans arbetade man med att organisera och stödja den frivilliga gymnastik och idrottsrörelsen i Sverige där centralföreningen stod som ekonomisk myndighet och riksförbundet som ansvarig för frågor om idrottens organisation och ledning. (SOU 1922:8, s. 9).

Det statliga idrottslotteriet banade därmed väg för en ny linje inom idrottens utveckling. Samarbetet mellan staten och organisationerna kom nu att ta form och den svenska modellen för idrottssatsningen blev allt mer tydlig (Lindroth 2001, s. 63). De statliga lotterimedlen fördelades på både Centralföreningens och Riksförbundets organisation. Inom Riksförbundets verksamhet gick medlen huvudsakligen till administrativa uppgifter, bland annat genom utgivande av regler och bestämmelser som

riktade sig till de lokala föreningarna. Centralföreningens andel hade istället en klar inriktning mot verksamhetsstöd. Utöver Centralförbundets arbete med att ekonomiskt understödja enskilda idrottare och föreningar låg ett uttalat fokus på planläggning och anläggande av lek- och idrottsplatser runt om i landet. Av de 45 000 kronor som Centralföreningen tilldelades 1909 var 20 000 av dessa avsatta för just utvecklingen av idrottsplatser (SOU 1922:8, s. 15).

2.1.5 Statligt anslag

I takt med att anläggandet av idrottsplatser under 1910-talet ökade blev lotterimedlen snabbt otillräckliga för att kunna stödja idrottssatsningen i den utsträckning man önskade. De båda centralorganisationerna framställde därmed behovet av ytterligare medel för att täcka en allt större efterfrågan. Utöver lotterimedlen efterfrågades nu ett statligt anslag på 170 000 kronor som på en årlig basis skulle gå till den fortsatta utvecklingen av idrottsrörelsens verksamhet, varav 70 000 av dessa betingades till anläggningskostnader. (SOU 1922:8, s. 17). 1913 kom beviljandet från riksdagen om 100 000 kronor till organisationernas fortsatta arbete. Riksförbundets roll blev att ta emot ansökningar om medel och ändamål från idrottsplatser och föreningarnas verksamhet. Centralföreningens uppgift blev att fatta beslut om fördelningen (SOU 1922:8, s. 19).

2.1.6 Lån

De två tidigare bidragsformerna lotterimedel och statsanslag kom att få följande av en ny ekonomisk resurs i form av lån under 1920-talet. De lokala föreningarna kunde nu söka bidrag genom de två förstnämnda, men gavs även alternativet att låna för att byggandet av idrottsplats skulle kunna förverkligas (Lindroth 2001, s. 63). Allt eftersom arbetet med att fördela resurser mellan landets föreningar började man inom Centralföreningen under 1920-talet uppmärksamma behovet av att nytillkomna idrottsplatser krävde ett återkommande underhåll. I takt med att man nu såg att dessa kostnader ökade snabbt, lämnade man 1925 in en skrivelse till Kungl. Maj:t om att de statliga medlen även skulle få användas till skötsel och underhållskostnader (Lindroth 2001, s. 64).

2.1.7 Idrottsplatskommittén

I samband med statsanslaget bildades 1914 även en statlig idrottsplatskommitté som hade till uppgift att bistå Centralföreningen i beslutsfattandet kring bidragsärenden (SOU 1922:8, s. 19). Kommittén grundades på uppdrag av RF och SCIF av Ecklesiastikdepartementet (Sjöblom 2006, s. 96). Idrottsplatskommittén som tillkommit för att kunna bistå Centralföreningen i arbetet med bidragsärenden började under 1920-talet att få en allt mer tydlig roll i den centrala ledningen kring idrottsplatsfrågan. Kommitténs arbete med att främja utvecklingen av idrottsplatser blev under slutet av 1910-talet mer omfattande då man började resa runt bland landets orter med målet att finna ett ökat intresse bland landshövdingar och kommunpolitiker. Idrottsplatskommittén arbetade med att skapa samarbete mellan lokalt näringsliv och kommun. I kommittén var sakkunniga och specialister inom området anställda att genom sina inspektionsresor försöka nå ett ökat engagemang på det lokala planet. Kommittén bidrog till att idrottsplatserna blev en kommunal angelägenhet. Idén var att kommunen bistod med mark och halva investeringssumman, och lokala näringsidkare bidrog med andra halvan.

Det är svårt att säga exakt hur många idrottsplatser som uppkom under 1910- och 1920-talet tack vare Idrottsplatskommitténs arbete. Något man däremot hade uppnått var ett ökat engagemang i idrottsplatsfrågan från kommunernas sida (Sjöblom 2006, s. 97). Genom sina rundresor i landet klargjorde man hur betydelsefull den statliga instansen var för idrottens verksamhet, vilket betonades i de rapporter som framkom. Den centrala organisationen skulle bland annat vara delaktig innan anläggningsarbetet av idrottsplatserna startade, samt ta fram standardtyper för utformning i olika storlekar. Att arbetet med att fördela bidrag till de lokala föreningarna skulle fortgå ansågs ofrånkomligt (Lindroth 2001, s. 65).

I takt med att idrottsrörelsen växte sig allt större var kommittén av den mening att utbildning av idrottsledare var en avgörande faktor för en god utveckling. Med inspiration från andra sidan Atlanten och *The Playground Association of America* tog man lärdom av hur lek och idrott leddes av utbildade ledare på anlagda idrottsplatser i stadsparkerna (Sjöblom 2006, s. 96). Kurser för att utbilda ledare riktade sig främst till redan verksamma lärare vid skolorna. Att delar av det ekonomiska stödet skulle gå till arbetet med att få fram lämpliga idrottsledare var därmed, likt anläggnings- och förvaltningsstödet, av stor vikt för rörelsens framtid. Kommitténs sakkunniga var överens om att idrottsrörelsens utveckling var på god väg. Man kunde nu urskilja ett växande intresse i landet där idrotten som hälsomedel blev allt mer förkunnat bland allmänheten (SOU 1922:8, s. 87). Idrottens sociala betydelse låg i tiden och skulle få ett stort genombrott i Sverige de kommande åren (Sjöblom 2006, s. 96).

2.1.8 Statliga idrottsutredningar

Kring 1920 kom de allra första utredningarna som rörde idrotten i Sverige. 1925 hölls dessutom det första mötet som hanterade frågan om idrottsplatser i landet. Den ena sidan av diskussionen framförde vikten av ett enskilt förvaltande och bestämmande för föreningarna själva medan den andra sidan förordade en mer utbredd kommunalisering. Vad som under denna tid var en fråga för idrottsplatsens fortsatta utveckling var i vilken utsträckning detta skulle vara en kommunal angelägenhet. Diskussionerna vid mötet resulterade i önskemål om att kommunerna skulle ta ett allt större ekonomiskt ansvar för idrottsplatserna (Lindroth 2001, s. 58-61).

Utredningarna kring 1920 betonade betydelsen av den offentliga sektorns engagemang i idrottsplatsfrågan. För idrottslivets verksamhet krävdes idrottsplatser, och ansvarstagande från både näringsliv och kommunerna var av stor vikt. Bland industrierna ställdes krav på idrottsanläggningar som betjänade de egna anställda. För kommunerna såg man den ordnade idrottsplatsen som en självklarhet i varje samhälle och större by. Stadsplaner skulle ta anläggandet av idrottsplatser i beaktande och provisoriska idrottsplatser för bland annat fotboll kunde fördelaktigt anläggas på obebyggda tomter, enligt idrottsplatskommittén (Lindroth 2001, s. 66). Att intresset från kommunerna själva var betydande för utvecklingen av idrottsplatserna i landet betonas i utredningarna från kommitténs sakkunniga. En språngbräda för att väcka engagemanget utgjordes av att man från statens sida 1920 utökade befogenheterna för kommunerna att uppta nöjesskatt. Inkomster från idrottsliga arrangemang kunde nu gagna kommunerna genom skatteintäkter, något som i sin tur ökade intresset att understödja idrotten ekonomiskt (SOU 1922:8, s. 82).

2.1.9 Kommunalt engagemang i idrotten

Under 1900-talets tidiga år fanns ett svalt kommunalt intresse för idrotten. När det idrottsliga intresset från kommunens sida så småningom ökar blir idrottspolitiken allt mer institutionaliserad och anläggningarna drivs i allt större utsträckning i kommunal regi, framförallt i landets södra delar. Föreningen Sveriges Idrottsplatser bildas under 1930-talet (från 1945 Sveriges Idrottsplatsförbund), som en intresseförening för idrottsplatsförvaltningar runt om i Sverige. Den utgör ytterligare en länk mellan idrottsrörelsen och den offentliga förvaltningen och visar på ett ännu ökande kommunalt engagemang i idrottsfrågan (Sjöblom 2006, s. 100).

Den fortsatta utvecklingen kom huvudsakligen att ske i landets större städer där kommunerna understödde arbetet med att anlägga idrottsplatser, i betydelsen att man upplät mark för ändamålet. Generellt ansågs idrottsplatser, eller offentliga "lekfält," vara en viktig del i kampen mot den ökande alkoholkonsumtionen (Sjöblom, 2006, s. 91-93). Drift och underhåll av idrottsplatserna överläts vanligtvis på idrottsföreningarna själva (Sjöblom 2006, s. 94). Dock kan konstateras att kommunernas inblandning i idrottsfrågan tagit sitt första steg.

2.1.10 Idrott och näringsliv

Idrottsrörelsen upplevde tidigt ett starkt stöd från det lokala näringslivet, speciellt på mindre bruksorter och i stationssamhällen. Som ett led i att den lokala arbetsgivaren, ofta storindustrin, försåg sina arbetare med bostad, skola och sjukvård blev idrottandet snart en viktig komponent. Engagemang i idrottsrörelsen från företagsledningens sida var också en utarbetad strategi i att få unga arbetare att stanna kvar på orten. Genom att erbjuda fritidssysselsättning hoppades man förstärka "vi-känslan." Exempelvis kunde lokala industrier stödja idrottsföreningar genom att tillstå med idrottsplatser och att anordna tävlingar, utöver ekonomiskt stöd. Idrotten fyllde på så vis ofta en identitetsskapande roll i relativt nyuppkomna samhällen som saknade äldre traditioner. Bland många lokalsamhällen i det agrara Sverige fick idrottsföreningarna, i avsaknad av ett engagerat näringsliv, istället förlita sig på medlemmarnas färdigheter och insatser (Sjöblom 2006, s. 83-85).

2.1.11 Folkhemmet

Den ekonomiska krisen i början av 1930-talet lade grunden till socialdemokratins etablering och sedermera folkhemmets ideologi. Offentlig planering, sociala skyddsnet och folkhälsa var angelägenheter för socialdemokratins politik. Hälsoreformer inkluderade folk tandvård, sjukvård och hälsovård. Man ansåg att god hälsa var en viktig del i den framväxande välfärdsstaten. Statens verksamhet och inflytande förstärktes ytterligare under andra världskrigets oroliga tider (Sjöblom 2006, s. 76-77). Lokala myndigheter utökade sina verksamheter under denna period, i och med att de enskilda kommunerna fick en allt starkare ekonomi och att arbetarrepresentanter tog plats i fullmäktigeförsamlingarna. Man satsade på en utökad välfärdsservice och förbättrade transport- och kommunikationsmöjligheter, med syftet att locka till sig nya invånare till kommunen. Möjligheterna till detta såg dock olika ut i landet, och fördelningen mellan stad-landsbygd i fråga om skatteintäkter var cirka tre

gångar högre framåt 1940-talet. Uppbyggnaden av nya institutionella former för lokalpolitiskt handlande, i kombination med socialdemokratins genombrott, var också viktiga faktorer som påverkade den framväxande idrottsrörelsen (Sjöblom 2006, s. 79).

Vid tiden innan andra världskrigets utbrott genomfördes flertalet socialpolitiska reformer som skulle vidareutveckla det sociala skyddsnetet i landet. Kriget som följde innebar att reformernas vidareutveckling avstannade och skulle istället återupptas när freden inföll. Med bland annat idrotten som medel avsåg man kunna uppnå de socialpolitiska målen genom hälsoeffekterna som motionen hade på befolkningen. För att nå de uppsatta målen var den goda folkhälsan av yttersta vikt, och motionsidrotten sågs som en starkt bidragande faktor till att hålla medborgarna friska (Bolling 2002).

2.1.12 Ett ökat idrottsintresse - *Riksidrottsförbundet och Korpen*

Under RFs första årtionden var den genomsnittliga aktiva medlemmen en man mellan 15-30 år av borgerlig bakgrund, förmodligen anställd inom det militära, näringslivet eller tjänstemannasektorn. Strax före 30-talet hade en uppluckring av denna homogena medlemsgrupp börjat ske, då allt fler arbetare och jordbrukare anslöt. Andelen kvinnliga medlemmar var fortsatt låg framåt 40-talets början (Sjöblom 2006, s. 80). Antalet medlemmar i RF fortsatte att stiga kraftigt framåt seklets mitt. Till grund för detta låg ett antal större samhällsförändringar. Urbaniseringen bidrog till att fler människor i allt större utsträckning hade stillasittande jobb inomhus, samtidigt som skillnaden mellan arbetstid och fritid blev allt tydligare. Tillgången till idrottsplatser blev också bättre i och med att fler flyttade från glest bebyggda områden på landsbygden till mer tätbefolkade orter med egna idrottsplatser. Samtidigt började massmediala influenser påverka och sporten fick allt större plats i pressen (Sjöblom 2006, s. 81).

Vid sidan om riksidrottsförbundets verksamhet, vars fokus låg på den organiserade tävlingsidrotten, bildades 1945 det mer motionsinriktade förbundet 'Svenska korporationsidrottsförbundet' (fr. 1989 *Korpen - svenska motionsidrottsförbundet*). Korporationsidrottsförbundets uttalade fokus låg istället på idrott som motion med målet att erbjuda allmänheten möjlighet till idrott utanför den etablerade idrottsrörelsens krav på träning och tävling. Med förbundets bildande förutsåg man en allt större spridning av idrottande bland allmänheten, vilket även innebar godare förutsättningar för en förbättrad folkhälsa i landet (Bolling 2002, s. 304).

2.1.13 Sport i media - press och radio

Under 1900-talets början började pressens rapportering av idrott bli mer vanlig i svenska dagstidningar. Utöver rapporteringen som skedde vid tävlingarna kom tidningarna även att spela roll för de aktiva, där tid och plats för nästa sammankomst annonserades ut i dagspressen. Med pressens ökade rapportering från idrottsvärlden blev sporten också allt mer uppmärksammas hos allmänheten. Vanligt förekommande i de tidiga idrottsrelaterade reportagen var den sociala upplevelsen av evenemangen. Uppståndelsen runt tävlingarna blev noga förmedlad medan tävlingarnas deltagare och resultat ägnades betydligt mindre uppmärksamhet (Dahlén 2002, s. 316-317).

Vid sidan om dagstidningarnas rapportering fanns även den specifika idrottspressen som uteslutande förmedlade reportage från sportens värld i form av nyheter och resultat. Först ut bland de tidiga idrottspecifika tidskrifterna var *Tidskrift i gymnastik* (1874) och *Tidning för idrott* (1881) (Dahlén 2002, s. 319). Genombrottet för dagspressens idrottsrelaterade journalistik och rapportering kom när *Dagens nyheter* 1920 införde särskilda sportsidor i tidningen. Sportens växande utrymme i dagspressen sammanföll med den snabba utveckling som generellt skedde inom idrottsrörelsen under 1920- och 30-talet.

Dagens nyheter lade grunden för sportens givna plats i nyhetsrapporteringen, vilket andra tidningar snart kom att ta efter. Det ökande intresset från pressens sida hade nu gjort sporten till en etablerad företeelse inom journalistiken, något som banade väg för nästa stora medium, radion (Dahlén 2002, s. 324).

1925 sändes AB Radiotjänsts (fr. 1957 Sveriges Radio) första radiosändning i Sverige och det skulle inte dröja länge innan sporten blev ett etablerat inslag. Den 8 mars 1925 togs det inledande steget mot att rapportera inslag även utanför studion och landets första utomhusreportage tillägnades Vasaloppets tävling. Kommenteringen från Vasaloppet 1925 sköttes av Sven Jerring vars röst sedermera kom att bli synonym med sportradions sändningar och i synnerhet Vasaloppet. Utöver liverapporteringen från nationella och internationella idrottsevenemang blev radion även ett medel för att göra lyssnarna mer aktiva. Under ledning av Bertil Uggla sändes 1929 landets första gymnastikprogram. Inslaget blev återkommande varje måndag till lördag morgon i över 15 års tid (Dahlén 2002, s. 325-327).

2.2 Idrottens bebyggelse

2.2.1 Den svenska gymnastiken

1813 startades Gymnastiska centralinstitutionen (GCI) med linggymnastikens grundare Per Henrik Ling i spetsen. Linggymnastiken blev början på den moderna gymnastikutövningen i Sverige och kom att dominera hur man under 1800-talet främst kom att ägna sig åt idrott. Genombrottet för Lings verk kom dock att dröja till efter dennes död 1839 och fick istället sitt stora uppsving under sonen Hjalmars ledning vid institutionen omkring 1860 (Yttergren 2003, s. 10). Med en ny syn på hälsa spreds linggymnastiken i landet, i synnerhet på skolor och militärens anläggningar.

2.2.2 Skolidrottsförbundet och märkestagning

Svenska skolidrottsförbundet bildade 1916 var ett inledande steg mot att öka intresset för skolidrott och samtidigt fastslå dess givna roll i läroplanen. 1919 instiftade förbundet skolidrottsmärket vars huvudsakliga mål var att få allt fler elever engagerade, framförallt de som annars inte uppvisade något intresse för utövandet av idrott. Skolidrottsmärket innebar att eleverna, genom träning och avklarade provmoment, tog märken i bland annat gymnastik, friidrott och simning (Lundqvist-Wanneberg & Sandahl 2002, s. 362-365).

2.2.3 De tidiga gymnastiksalarna

Gymnastiksalarnas framväxt under 1800-talet förhöll sig ofta i anslutning till de statliga läroverken och militärens regementen (se fig 1). Det dröjde in på 1900-talet innan folkskolegymnastiken blev allt mer utbredd (Pihl & Lindroth 2001, s. 6). Vid läroverken fanns även skillnader i hur gymnastiksalarna var utformade - en del fick specifika gymnastikhus medans andra fick formen av kombinerade fest- och gymnastiksal.

Folkskolor i större städer var emellanåt utrustade med gymnastiksal, men huvudsakligen genomfördes gymnastikundervisningen utomhus under 1800-talet. Under 1900-talets första decennier blir gymnastiken obligatorisk inom folkskolan, och ses som en viktig fostrande del i utbildningen. Varje skolanläggning skulle ha en ändamålsenlig lokal för gymnastik, vilken vanligtvis utrustades med ribbstolar, långbänkar, bommar och plintar (Larsson, Norlin & Rönnlund 2017, s. 150).

I den nordiska kontexten var gymnastiksalarna i de svenska läroverken långt in på 1900-talet av större mått än grannländernas motsvarighet. Anledningen var bland annat att man i Sverige lät undervisningen ske med ett klart större antal elever än i grannländerna. Att undervisningsgrupperna var stora framgår bland annat genom hur förhållandena såg ut vid några av Stockholms större läroverk vid mitten av 1880-talet, där grupper på omkring hundra elever, och ibland ännu fler, var vanligt förekommande (Meinander 2001, s. 40-42). Gruppernas storlek kom med tiden att minska och kring 1930-1940-talet hade de stora antalet kommit att halveras i jämförelse med hur det sena 1800-talets praxis såg ut. I de tidiga gymnastiksalarna vid landets skolor följde inredning och redskap en återkommande standard. Undervisningsredskapen utgjordes bland annat av ribbstolar, bommar, klätterrep och språngbrädor (Meinander 2001, s. 45). Redskapen som tog plats i läroverkens gymnastiksal var till stora delar flyttbara vilket möjliggjorde att undervisningen kunde anpassas efter antalet elever. En tidig leverantör av gymnastikutrustning var Rantzows Sport AB i Hjärnarp (se bilaga 8.8 *Rantzows Sport AB*).

Fig 1. Exercishuset på Heden, Göteborg år 1901. Exempel på hur militärens exercishus, gymnastiksalens förlaga, var inredda med flyttbara redskap (Carlotta, Göteborgs Stadsmuseum).

Undervisningen i fysisk fostran på svenska skolor innefattade utöver den traditionella redskapsgymnastiken även andra inslag av militär exercis. Fram till 1910-talet var vapenövningar en etablerad företeelse i skolungdomens undervisning vilket gjorde att gevär, sablar och måltavlor var ett vanligt inslag bland de större skolornas inventarier. De militära övningarna i läroverkens undervisning var fram till avskaffandet 1917 således en naturlig del av elevernas bildning. Trots detta var just vapenövningar aldrig överordnat undervisningens centrala del, gymnastiken (Meinander 2001, s. 46).

2.2.4 Tävlingsidrottens genomslag

Modern tävlingsidrott slog igenom på bred front i Sverige på 1880-talet, men det är först framåt 1910-talet som man kan börja tala om idrotten som en folkrörelse bland andra under samma period. Geografiskt sett var idrotten till en början koncentrerad till landets större städer, men under mellankrigsåren ökade antalet idrottsföreningar och medlemmar även utanför städerna. Medlemsantalet fortsatte att öka under krigsåren, och under mellankrigstiden fyrdubblades antalet individuella medlemmar i Riksidrottsförbundet. Efter andra världskriget hade idrottsrörelsen gått om både frikyrko- och nykterhetsrörelsens medlemsantal med råge, med föreningar spridda över hela landet (Sjöblom 2006, s. 75).

2.2.5 Idrottsplatsens ökade etablering vid 1900-talets början

Framväxten av idrottsplatser runt om i städerna kom att öka vid 1900-talets början (Norberg 2002, s.183). Från etablerade anläggningstyper som gymnastik- och simhallar kom nya typer av anlagda miljöer för idrottsutövning att utvecklas. Den klassiska idrottsplatsen, ofta benämnd som "rektangeln i ovalen", där fotbollens gräsplan omslöt av friidrottens löparbanor, hade visserligen uppstått under 1890-talet men var i början av 1900-talet ännu relativt outvecklad i många av landets städer (Pihl & Lindroth 2001, s. 9). Anläggandet av idrottsplatserna var ett kostsamt projekt vilket gjorde att den första etableringsfasen främst förekom i landets större städer där den borgerliga samhällsklassens ekonomiska tillgångar och intresset för idrott redan fanns lokaliserat (Andersson & Pihl Atner 2003, s. 19).

Frågan om att anlägga idrottsplatser var länge under diskussion på både lokal och nationell nivå, och mötte motstånd från grupper som ställde sig kritiska till hur idrott i tävlingsammanhang kom att växa fram. Bland de kritiska rösterna fanns företrädare för den redan etablerade linggymnastiken, som motsatte sig utvecklingen mot en allt mer

tävlingsinriktad idrott (Brandt & Andersson 2014, s. 32). Idrotten genomgick nu en legitimitetskris med minskade statsanslag som följd (Norberg 2002, s.186). Större statliga bidrag gick istället till den icke-tävlingsinriktade liggymnastiken (Sjöblom 2006, s. 86). Motståndet var dock bredare än skaran av gymnastikens representanter. Runt om på den lokala nivån fanns kritiska röster i andra samhällsgrupper, så som kyrkan och lantbrukarna, vilket försvårade kommunpolitikernas visioner (Lindroth 2001, s. 67). Till följd av diskussionerna och osäkerheten kring hur man i städerna skulle ta ställning i frågan om etableringen av idrottsplatser kom beståndet under seklets inledande decennier att utvecklas långsamt.

Den klassiska idrottsplatsen utgjordes av en gräsplan och omkringliggande löparbanor vilket under 1900-talet utgjorde en ny typ av miljö i städerna. Anläggningen var anpassad för fotboll och friidrott som under början av 1900-talet kommit att bli de idrottsliga grenar som samlade flest aktiva. I takt med det ökande intresset för fotboll under 1920-talet, bland annat genom allsvenskans grundande 1924, kom ett nationellt seriesystem att bildas vilket ledde till att utformningen standardiserades. Måttangivelser för seriefotbollens bollplaner sattes till ett minimum om 100x60 meter, vilka även skulle omges av ett räcke som markerade gränsdragningen mellan åskådarplats och plan. Med fotbollens ökande popularitet växte även det publika intresset, något som genererade allt större inkomster till de elitsatsande klubbarna (Andersson & Pihl Atmer 2003, s. 22).

En majoritet av de tidiga idrottsplatserna hade en förhållandevis enkel utformning. Bortsett från de mer påkostade anläggningarna som byggdes i storstäderna var några större byggnader eller läktare kring idrottsplatserna sällan förekommande under seklets första årtionden. Först framåt 1930-talet skulle många av de befintliga idrottsplatserna i landet byggas ut, vilket innebar att bland annat läktare, entrébyggnader och klubbhus tillkom

(Brandt & Andersson 2014, s. 37-38). En av anledningarna till att många idrottsplatser anlades eller byggdes ut var de arbetsmarknadsprojekt som staten införde i form av nödhjälpsarbeten. De politiska sysselsättningsåtgärder som riktade sig till den höga arbetslösheten vid tiden möjliggjorde således att många nya idrottsplatser tillkom (Palmberg-Eriksson & Bohlander 2003, s. 12). Totalt 56 idrottsplatser på 45 olika orter kan helt eller delvis tillskrivas statens nödhjälpsarbeten (Sjöblom 2006, s. 98).

2.2.6 Idrottshallens framväxt

Fram till 1930-talet hade idrottsanläggningarna som uppfördes främst utgjorts av badhus, gymnastikhallar och idrottsplatser ämnade för fotboll och friidrott. Vid sidan om dessa hade även tennishallar till viss del förekommit, om än i mindre skala (Andersson & Pihl Atmer 2003, s. 25). Det som nu började växa fram var intresset för nya inomhusidrotter som innefattade olika typer av bollspel. Beståndet av gymnastikhallar, och framförallt storleken på dessa, visade sig nu vara otillräckliga för de nya sporter som gradvis blev allt större. De nya idrottshallarna som byggdes hade ofta läktare med plats för publik vilket bidrog till att åskådarnas engagemang ökade (Danielsson & Hansson 1953, s. 337). I takt med att fler idrotter tog plats inomhus ökade möjligheterna att under vintertid ägna sig åt idrott när alternativen till de traditionella vinteridrotterna blev fler (Brandt & Andersson 2014, s. 42). Den klassiska idrottsplatsen som under 1900-talets början dominerat fick under efterkrigstiden sin främsta efterföljare i den framväxande idrottshallen (Lindroth 2001, s. 67).

Bland tidiga idrottshallar återfinns ett karaktäristiskt formspråk som möjliggjordes genom byggnadens bärande konstruktion. Konstruktionen bestod av limträbågar, ett material som användes flitigt i hallbyggande under 1920-1940-talet (se bilaga 8.9 *Limträ*). Limträbågar lämpade sig särskilt väl för idrottshallar eftersom materialet möjliggjorde både stor

spännvidd och generös takhöjd invändigt. Formen och materialet kan härledas till utställningsbyggnaden “Bollen” vid fritidsutställningen i Ystad 1936, ritad av Hans Westman (se fig 2). Utställningsbyggnadens utformning, med välvt tak och glasade gavelrösten, kom sedermera att bli tongivande i utformningen av nya idrottshallar i hela landet (Zillén 2016, s. 2). I Västsverige ritade arkitekterna Rolf Hagstrand och Birger Lindberg ett flertal idrottshallar kring 40-talet, som troligtvis inspirerats av Westmans formspråk. Vänershofshallen i Mariestad (1939, riven 2017), Uddevalla idrottshall (1940), Lysekils idrottshall (1941) och Tidaholms idrottshall (1942) gavs alla ett utseende som starkt påminner om “Bollen” (Brandt & Andersson 2014, s. 44).

Fig 2. Utställningsbyggnaden “Bollen” vid fritidsutställningen i Ystad 1936. Westmans kreation kom att bli vägledande i den arkitektoniska utformningen av tidiga idrottshallar (Digitalt museum).

Mönstergivande invändigt för många av de nya idrottshallarna blev handbollen och spelplanens mått om 40x20 meter (Brandt & Andersson 2014, s. 42). Som del i utvecklingen kom 1948 den allra första måttboken som på ett rikstäckande plan angav vilka mått som i tränings- och tävlingssammanhang var gällande för olika idrotter, då utgiven av Riksidrottsförbundets idrottsplatskommitté och Sveriges Idrottsplatsförbund.

2.2.7 Handbollen i Sverige

Handboll spelades för första gången i Sverige på Nääs Slöjdläroarseminarium redan 1906. Samma år gav den danska överstelöjtnanten och gymnastikläraren Holger Nielsen ut den första upplagan av spelregler för handboll, då som utomhussport. De första officiella reglerna för utomhushandbollen togs fram 1927, samma år som man spelade det första dokumenterade distriktsmästerskapet i handboll i Karlskrona. 1930 bildas Svenska Handbollförbundet ur det redan etablerade Svenska Lekförbundet (Svenska handbollsförbundet 2019 och Brandt & Andersson 2014, s. 46). Inomhushandbollen fick sin officiella regler först 1934, och då spelades sporten fortfarande vanligtvis i de gymnastiksalar som stod till förfogande, vilket man gjort sedan 1910-talet (Svenska handbollsförbundet 2019). Regelmåtten som senare kom att sättas för spelplanens yta (40x20 meter) är fortsatt desamma men innefattar idag en rymligare yta runt om spelplanen vilket föreskriver den totala ytan till måtten 43x22 meter för nationella matcher och 44x23 meter för internationella matcher (Kompetenscentrum idrottsmiljöer 2009).

2.3 Fallstudier

2.3.1 Lekhuset, Nääs

Fig 3. Lekhuset östra långsidan.

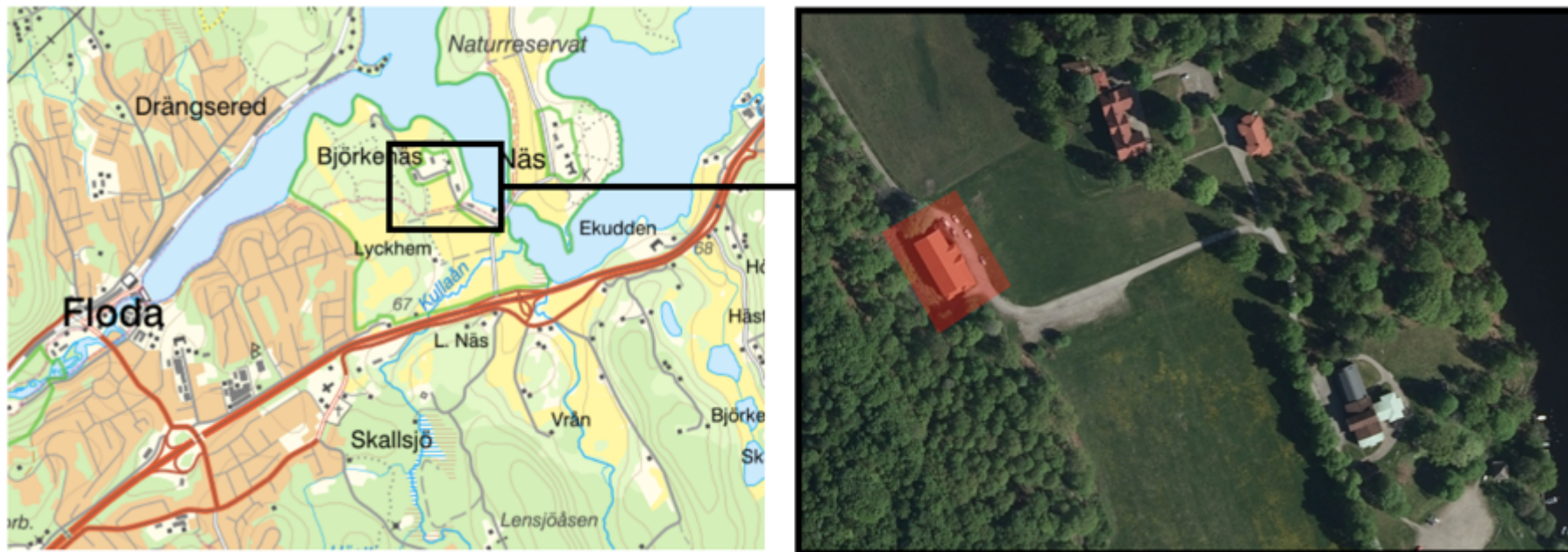

Fig 4. Lokaliseringskarta Lekhuset, Nääs (Lantmäteriet.se).

Lokalisering och områdesbeskrivning

Nääs ligger nordöst om Floda i Lerums kommun. Lekhuset på Nääs innefattas i byggnadsminnet Nääs Slott, vilket inkluderar den tidigare seminarieparken med totalt 17 byggnader. Området karaktäriseras av lövskog, öppna gräsytor och närheten till Sävelångens vatten. Lekhusets entré på den östra långsidan öppnar upp mot ett iordningställt lekfält, tvärs över vilket Slöjdlärarseminariet, Björkenäs samt Vänhem kan skimras. Baksidan av byggnaden, den västra långsidan, ligger mot Nääs ekhagar.

Administrativa uppgifter

Adress: Otto Salomons väg, 448 92 Floda

Fastighetsbeteckning: LERUM NÄS 7:1

Invigningsår: 1904

Beställare: Slöjdseminariet Nääs

Arkitekt: F.O Peterson och söner (1902)

Mått på spelplan: 30x12 meter

Åskådarakapacitet: Begränsad (liten läktare)

Ingår i: Lekhuset Nääs (Husnr 16, LEKHUSET) ingår i byggnadsminnet Lerum kn, NÄS 7:1 NÄÄS SLOTT. Byggnadsminnet utgörs av Nääs slott och seminarieområde vilket innefattar totalt 17 byggnader. Fastigheten skyddas av 3 Kap, KML (Bebyggelseregistret).

Bakgrund

1872 startade August Abrahamsson Nääs slöjdskola för pojkar där systersonen Otto Salomon blev föreståndare och ansvarig för teoretiska ämnen (Prisma, Västra Götaland). Grundat i en filosofi om att varva teori och praktik med fysisk aktivitet startades 1895 kurser riktade mot lek och idrott. (Thorbjörnsson 1990, s. 157). Det tidiga lekundervisningen tog plats ute i det fria eller i gamla Källnääs gymnastiksal som fanns på området (riven och ersatt av nuvarande byggnad, se 2.3.2 *Källnääs gymnastiksal, Nääs*). Allt eftersom ansågs de befintliga lokalerna vara för små att bedriva lekundervisningen i vilket resulterade i byggandet av lekhuset, som stod färdigt 1904. Den nya gymnastiksalen (30x12,5x9,5 meter) som rymdes i Lekhuset gav förutsättningar för att bedriva lek- och idrottsverksamhet oavsett väder (Lindh 1942, s. 204). Lokalen kom även att användas för undervisning och danskvällar.

Nästa steg i utvecklingen kom 1906 då verksamheten utökades till att bedriva kurser i gymnastik för lärare bland landets folk- och småskolor som bjöds in att delta. Redan under sekelskiftet hade engelska kursdeltagare på Nääs visat upp nya idrotter under lekkurserna. I och med Stockholmsolympiaden 1912 väcktes det allmänna intresset för friidrottande, och 1917 introducerades friidrott som inslag i lekkurserna (Thorbjörnsson 1992, s. 66). Lekkurserna på Nääs kom successivt att innefatta nya typer av idrott, så som gymnastik, friidrott och bollsporter. I många fall var Nääs Slöjdlärarseminarium tidigt ute med införandet av nya sporter. Redan 1897 utövades basket under lekkurserna och 1909 tillkom även handbollen i undervisningen (Thorbjörnsson 1992, s. 73). I vilken utsträckning detta har tagit plats i Lekhuset är oklart, men i en källa från 1996 beskrivs hur fönsterpartierna i entrédörrarna på Lekhuset tidigare hade skyddande galler på insidan, eftersom gymnastiksalen använts till att spela basket (AAS1:1).

Fig 5. Tillgänglighetsanpassad entré på västra långsidan mot Nääs ekhagar.

Konstruktionsbeskrivning

Lekhuset vilar på en delvis cementmurad naturstensgrund och ovanpåliggande konstruktion utgörs uteslutande i trä. Byggnadens takstolar frigör en stor golvyta invändigt i salen och med en generös takhöjd. Takstolskonstruktionen stöts av utvändiga snedsträvor på den östra fasaden, vilka kan ses på verandorna (se fig 6). På den västra fasaden är dessa borttagna och är enligt källor istället ersatta av stålvajrar inne i salen (AAS1:1). Lekhuset är oisolerat vilket gör den bärande konstruktionen fullt synlig från insidan. Mittpartiet har ett extra bjälklag på vilket läktaren, öppen in mot salen, vilar mellan de två tornen.

Exteriör

Gymnastiksalen som utgör huvudkroppen av byggnaden har dubbel takhöjd. Biutrymmen på kortsidorna om salen är utförda i en våning, och på den östra långsidan finns ett centrerat mittparti med huvudentré i två våningar. Mittpartiet är utsmyckat med dekorativa vita snickerier och rymmer förrådsutrymmen och trappa till andra våningen. Detta flankeras av två öppna verandor med ytterligare två entréer. Verandornas tak bärs upp av en pelarkonstruktion i vitt och snidade räcken i grönt och vitt. Dörrarna i östra fasaden utgörs av gröna pardörrar med sex dörrspeglar och spröjsade glaspartier. Dörrar på övriga fasader utgörs av enkeldörrar, flera i sentida utförande. Det finns totalt sju ytterdörrar till byggnaden.

Fig 6. Takstolskonstruktionens snedsträvor på veranda utmed den östra långsidan. Fasadbeklädnad i stående och liggande träpanel.

Fig 7. En av tre pardörrar in till Lekhuset på den östra långsidan. Rutorna var tidigare försedda med galler för att skydda glasen vid bollspel.

Fig 8. Glasat parti på Lekhusets norra gavel. Fönstret nederst i bild släpper in ljus till biutrymmen. Notera den liggande panel på byggnadens låga delar.

Fig 9. Lekhusets grund utgörs av både cement- och kallmurad natursten. Här syns även den dekorativa panelbeklädnaden som återfinns på båda kortsidor.

Gymnastiksalen är klädd i en locklistpanel. De lägre byggnadspartierna har en liggande panel, och partiet upp till fönsterfodren har stående locklistpanel. Fasaderna är målade i röd slamfärg med vita snickerier. Panelen på insidan av verandorna utgörs av bröstpanel med stående och liggande panel målad i två nyanser av grönt.

Lekhuset har flera olika typer av spröjsade fönsterpartier som utmed samtliga fasader följer en tydlig symmetri, alla i en grön kulör. Gymnastiksalen har ett sadeltak med enkupigt tegel och flackt takfall. Takutformningen på omkringliggande biutrymmen utgörs varierande av valmat sadeltak och enkelt takfall med tegelpannor.

Interiör

Gymnastiksalen har högt i tak, med synliga takstolar och undertak. Takstolskonstruktionen bärs upp av snedsträvor som löper genom ytterväggarna. Salen präglas av obehandlade träytor och har ett rikligt ljusinsläpp från de stora spröjsade och högt placerade fönsterpartierna.

Utmed samtliga väggar i salen löper en bård vilket ger utrymmet en horisontell indelning. Den nedre sektionen har en stående träpanel och den övre en liggande träpanel. På gymnastiksalens två långsidor finns totalt fyra sektioner med fasta ribbstolar. Salen har ett plankgolv med sliten ytbehandling. Salens södra kortsida har en liten scen och mindre förvaringsutrymmen. Längs den norra kortsidan syns spåren av en motsvarande scen som idag är igensatt och istället rymmer senare tillkomna omklädningsrum, duschar och toaletter (Lekhusets ursprungliga planlösning kan ses i bilaga 8.1 *Ritningar Lekhuset, Nääs*). Ovanför entrén finns en läktare som vetter in mot gymnastiksalen.

Fig 10. Salen i lekhuset. Utrymmet präglas den väl tilltagna takhöjden och ljusinsläpp från samtliga väderstreck. De trärena ytorna är genomgående i Lekhusets interiör.

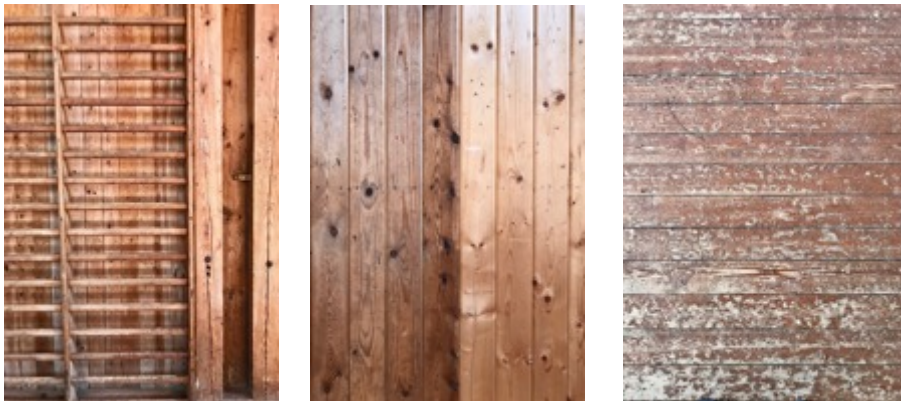

Fig 11-15. Interiörbilder Lekhuset. Rummet bär spår av den tidigare gymnastikundervisningen. Notera infästningar i takstolskonstruktionen, ribbstolarna och det nötta trägolvet. På insidan syns resultaten av renoveringsarbeten som utförts på bland annat undertaket.

Förändringshistorik

I arkiven finns förteckningar från 1913 angående installation av el, vatten och avlopp i Lekhuset, utförda av Karl G Eliasson Ingenjörbyrå och Bernard Bresky konsulterande ingenjörer (AAS1:1). Detta är förmodligen de första förändringar som sker i byggnaden.

Vid jämförelse mellan historiska foton från slöjdverksamhetens aktiva år på Nääs och byggnadens nuvarande utseende kan ett antal exteriöra förändringar ses. Den största skillnaden är att byggnaden ännu är omålade i tidiga fotografier (se fig 16). Vidare kan antas att takets ursprungliga beläggning utgjordes av skifferplattor eller takpappsskiffer, vilket tidigare beskrivits och går att uttyda genom historiska foton. Detta ska ha skett någon gång mellan 1906 och 1921 (AAS1:2). Taket består idag av enkupigt tegel. De dekorativa utsmyckningar som tidigare krönte entrépartiets tak är idag borttaget. Det samma gäller balkongen som satt ovanför entrén, som enligt källor försvinner någon gång under 1940-talet (AAS1:2).

Under 1960-talet tas snedsträvorna på den västra fasaden bort och ersätts av invändiga stålvastrar. Anledningen till förändringen är oklar. 1982 installeras toaletter och duschar i biutrymmena på den norra kortsidan vilket troligtvis sammanfaller med att scenen på denna kortsida tas bort (AAS1:1). Spår av mindre underhållsåtgärder som lagningar i undertaket samt utbytta enkeldörrar i västra och norra fasaden kan ses.

I arkiven har påträffats dokumentation från en upprustning och exteriör restaurering utförd 1996 (AAS1:1), samt beslut från Länsstyrelsen om bidrag till bland annat byte av takbeläggningen på Lekhuset 2006.

Fig 16. *Lekhuset omkring 1904 (Slöjd och lek på Nääs, s. 67).*

Fig 17. *Lekhuset våren 2020.*

Användning då och nu

Lekhuset uppfördes och användes ursprungligen i Slöjdskolans undervisningsverksamhet som gymnastik- och föreläsningssal vilken kvällstid även rymde dans (se fig 18). Idag ägs och förvaltas byggnaden av August Abrahams stiftelse, Nääs slott. Byggnaden används idag främst som festlokal vid bröllopsmottagningar och har en kapacitet på 120-200 personer.

Fig 18. Dansundervisning i Lekhusets sal, okänt årtal. Dekorationer på väggarna utförda av eleverna på slöjdlärarseminariet (Slöjd och lek på Nääs, s. 75).

Fig 19. Lekhusets sal våren 2020. Salen inredd för fest och bröllop.

2.3.2 Källnääs gymnastiksal, Nääs

Fig 20. Källnääs gymnastiksal från sydost.

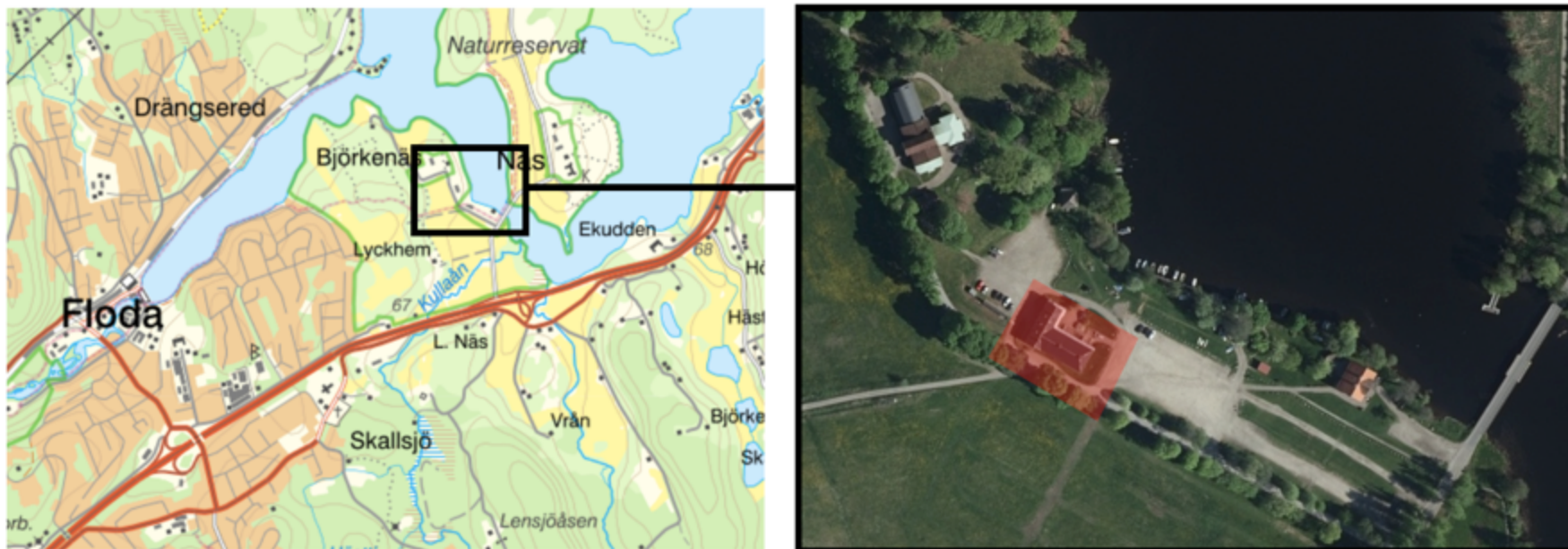

Fig 21. Lokaliseringskarta Källnäas gymnastiksal, Nääs (Lantmäteriet.se).

Lokalisering och områdesbeskrivning

Nääs ligger nordöst om Floda i Lerums kommun. Källnäas gymnastiksal innefattas i byggnadsminnet Nääs Slott, vilket inkluderar den tidigare seminarieparken med totalt 17 byggnader. Området karaktäriseras av lövskog, öppna gräsytor och närheten till Sävelängens vatten. Källnäas ligger i anslutning till en större grusplan precis intill vattnet. Utmed byggnadens södra långsida löper Otto Salomons väg vilken kantas av en allé. Strax nordväst ligger byggnaderna Vänhem, bakstugan samt ett lusthus. Nääs slott skymtas på andra sidan Sävelängens vatten.

Administrativa uppgifter

Adress: Otto Salomons väg 4, 448 92 Floda
 Fastighetsbeteckning: LERUM NÄS 7:1
 Invigningsår: 1915-1920
 Beställare: Slöjdseminariet Nääs
 Arkitekt: Ture Svanberg vid arkitektbyrån Bjerke & Swensson
 Mått på spelplan: ca 17x11 meter
 Åskådarakapacitet: -
 Ingår i: Källnäas gymnastiksal (husnr 13, KÄLLNÄÄS) ingår i byggnadsminnet Lerum kn, NÄS 7:1 NÄÄS SLOTT. Byggnadsminnet utgörs av Nääs slott och seminarieområde vilket innefattar totalt 17 byggnader. Fastigheten skyddas av 3 Kap, KML (Bebyggelseregistret).

Bakgrund

Källnäas, innehållande gymnastik- och slöjdsal, uppfördes någon gång under perioden 1915-1920. Exakt årtal är okänt. Slöjdskolan på Nääs som startats av August Abrahamsson i slutet av 1800-talet grundade sig på en pedagogik som inriktade sig mot både teoretisk och praktisk utövning av slöjd. Fysisk fostran utgjorde också en grundbult i den så kallade Nääs-pedagogiken. Med utgångspunkt i de lekurser som tidigare hållits på Nääs utvecklades från 1913 gymnastik- och idrottsutövningen. Från 1915 fanns "kurser för utbildande av lek- och idrottsledare" i kursutbudet på Nääs (Lindh 1942, s. 207).

Gymnastikdirektör Arvid Karlsson från Göteborg var inflytelserik i införandet av mer idrott och gymnastik i kursplanen, vilket kan ses i en kursplan från 1917 som inkluderar nya idrottsformer. I samarbete med Svenska Idrottsförbundet och Riksidrottsförbundet kom idrottsundervisningen på Nääs att specialiseras i form av "allmän idrott" med underavdelningarna "löpningar, hopp och kast." Idrottsutövningen på Nääs har varit banbrytande i den mening att man ofta varit tidig med nya sporter, mycket tack vare de många internationella elever som studerat vid Slöjdseminariet. Källnäas gymnastiksal kom att uppföras för att möta behovet av lokaler för utövandet av inomhusidrott och gymnastik (se fig 27). För tiden ansågs den vara en mönsteranläggning (Lindh 1942, s. 206-209). Byggnaden inhyste också lärarbostäder på våningen ovanför slöjdsalen.

Nääs spelar en viktig roll i utvecklingen av handbollen i Sverige och utgör den plats där man först spelade handboll, så tidigt som 1906 (Svenska handbollsförbundet 2019). Gymnastikdirektör Karlsson instiftade Svenska Lekförbundet 1918 under sin tid på Nääs.

Svenska Lekförbundet hade som uppgift att samla representanter för olika lekar för att enas om regelverk, utföra studier inom området och praktisera lekarna. Speciellt intresse kom att ägnas åt handbollen, som vid tidigt 1900-tal var en relativt ny sport i landet. Ju mer tävlingsinriktat handbollsspelet blev, desto mer tid ägnades åt den nya sporten (Lindh 1942, s. 210). I november 1930 bytte förbundet namn till Svenska Handbollförbundet, som ett år senare inkluderas i Riksidrottsförbundet. Förbundets huvudsäte kom att flyttas till Stockholm i och med namnbytet. Karlsson har i efterhand kommit att kallas för den svenska handbollens fader (Svenska handbollsförbundet).

Konstruktionsbeskrivning

Källnäas är uppförd på stenmur och en gammal grund, delvis från gamla Källnäas samt den ännu äldre rotfruktskällare som tidigare stått på platsen. Byggnaden är uppförd med två vinkelställda byggnadskroppar. Den del av huset som inrymmer gymnastiksalen har dubbel takhöjd och en konstruktion av stående reglar. Den två våningar höga administrativa delen av byggnaden har två bjälklag och är byggt av 3" liggande planktimmer (AAS2:1) Takstolskonstruktionen i byggnaden utgörs av tre olika takstolstyper i liknande utförande och takfall. Anledningen till variationer i takstolstyp avses enligt källor härröra från att man återanvänt material från den tidigare byggnaden som stod på platsen (Bjerrhede, Hallberg & Jönsson 1985, s. 27 ff).

Fig 22. Källnääs södra långsida. Till höger i bild gymnastiksalen. Gavel till vänster tillhörandes den vinkelställda administrativa delen av byggnaden.

Exteriör

Samtliga fasader är klädda i stående locklistpanel som sträcker sig mellan sockel och takfot. Fasaden är målad med röd slamoljefärg och gråblå detaljer. Pilastrar delar in fasaden längs båda långsidor och gavel i regelbundna sektioner. Den vinkelställda gymnastiksalens båda långsidor och gavel har en symmetrisk utformning med regelbunden fönstersättning. Fönsterpartierna är högt placerade i fasaden och består vardera av två sammankopplade stående fönsterbågar med avfasade hörn i överkant. Samtliga fönster är spröjsade med många små lufter och målade i en ljus grå kulör. Gymnastiksalen har ett valmat sadeltak i trapetskorrugerad plåt och två ventilationshuvor.

Fig 23. Källnääs norra långsida med entréer direkt in till gymnastiksalen.

Gymnastiksalens norra långsida har två entréer med pardörrar i ljus kulör. Fönsterpartierna ovanför de båda entréerna är något mindre till storleken än resterande partier i gymnastiksalens fasader. Den västra entrén nås via en mindre trappa och den östra via en utanpåliggande ramp under vilken entré till källarplanet finns. Sockeln utmed den östra gaveln är putsad och har fyra mindre fönster. Källarplanet vid den norra långsidan är delvis putsad och innefattar utöver en entré även två mindre fönster. Den administrativa delen av Källnääs är uppförd i två våningar, och fasadens utförande är likt gymnastiksalens. Denna del av byggnaden har dock fler fönster och ett enkelt sadeltak i trapetskorrugerad plåt med små takkupor.

Fig 24. Huvudentré till gymnastiksalen och nuvarande Slöjd- och byggnadsvård.

Fig 25. Del av Källnäas murade naturstenssockel. Till vänster i bild senare slätputsad del av källarplanets mur.

Fig 26. Källnäas interiör våren 2020 med nuvarande utställning. Ursprungliga gymnastikredskap med tillhörande infästningar i väggar och tak finns bevarade bakom utställningens väggar.

Interiör

Källnäas gymnastiksal används idag som utställningssal för Nääs Slöjd och Byggnadsvård, varför mycket av den ursprungliga inredningen inte syns. Bakom utställningsväggarna är dock mycket av originalinredningen bevarad. Väggarna är klädda i betsad träpanel, och ribbstolar skymtar bakom utställningsväggarna. Delar av takstolskonstruktionens snedsträvor skär genom innertaket och väggen längs långsidorna. Även bommar, rep, stegar och infästningar i taket finns bevarade i lokalen. Under golvplattorna finns det ursprungliga plankgolvet kvar med luckor för fästen av gymnastikredskap. Taket är klätt i pärlspont i en ljus gul kulör.

Fig 27. Gymnastikundervisning i Källnäas gymnastiksal under senare delen av 1910-talet. Stora delar av redskapen finns fortsatt kvar (se fig 26).

Förändringshistorik

I en objektsbeskrivning av byggnaden från 1990-talet redogörs för ett antal förändringar som skett över åren. 1957 ska sockeln ha fogats, vattenavrinning i form av förzinkad plåt har monterats tillsammans med plåtbeslag under dörrar och på porten. Fasaden har eventuellt målats om. Mellan åren 1966-1983 disponeras lokalerna i Källnäas av försvaret (se fig 31), som använder dem som mobiliseringsförråd (AAS2:2). Armaturer installeras i gymnastiksalen, vilka finns kvar i fungerande skick idag (se fig 26).

Åren efter att försvaret lämnat Källnääs genomförs en utvärdig renovering (1984-85) där gymnastiksalen grundförstärks och den dåvarande takbeläggningen, tegelpannor, byts ut till plåt. 1987 renoveras källaren som numer inhyser naturrum och turistinformation.

Den permanenta byggnadsvårdsutställningen i gymnastiksalen installeras 1989-90 i gymnastiksalen. 1992 dras vatten, avlopp och elvärme in i byggnaden. Delar av vinden isoleras och kontorsrum inreds på andra våningen i den administrativa delen av byggnaden (AAS2:2). Den senaste dokumenterade händelsen är en ommålning av fasader som ska ha skett 2003 (AAS2:3).

Fig 28. *Detaljbild pärlspontspanel i tak.*

Fig 29. *Detaljbild vägg med infästning för bommar.*

Fig 30. *Ursprungligt golv bevarat under utställningen.*

Användning då och nu

Källnäas uppfördes till att huvudsakligen rymma gymnastiksal, slöjdrum och lärarbostäder under slutet av 1910-talet. När utbildningsverksamheten på Nääs upphörde under 1960-talet disponerades byggnaden av försvaret som använde lokalerna som mobiliseringsförråd under åren 1966-1983 (AAS2:2). Källnäas rymmer idag bland annat kontor, bibliotek och butik. Gymnastiksalen utgör utställningsyta för Slöjd- och byggnadsvård på Nääs.

Fig 31. Foto Källnäas omkring 1970 under tiden då byggnaden användes som mobiliseringsförråd för försvaret (Digitalt museum).

2.3.3 Uddevalla Idrottshall

Fig 32. Uddevalla Idrottshall – östra långsidan.

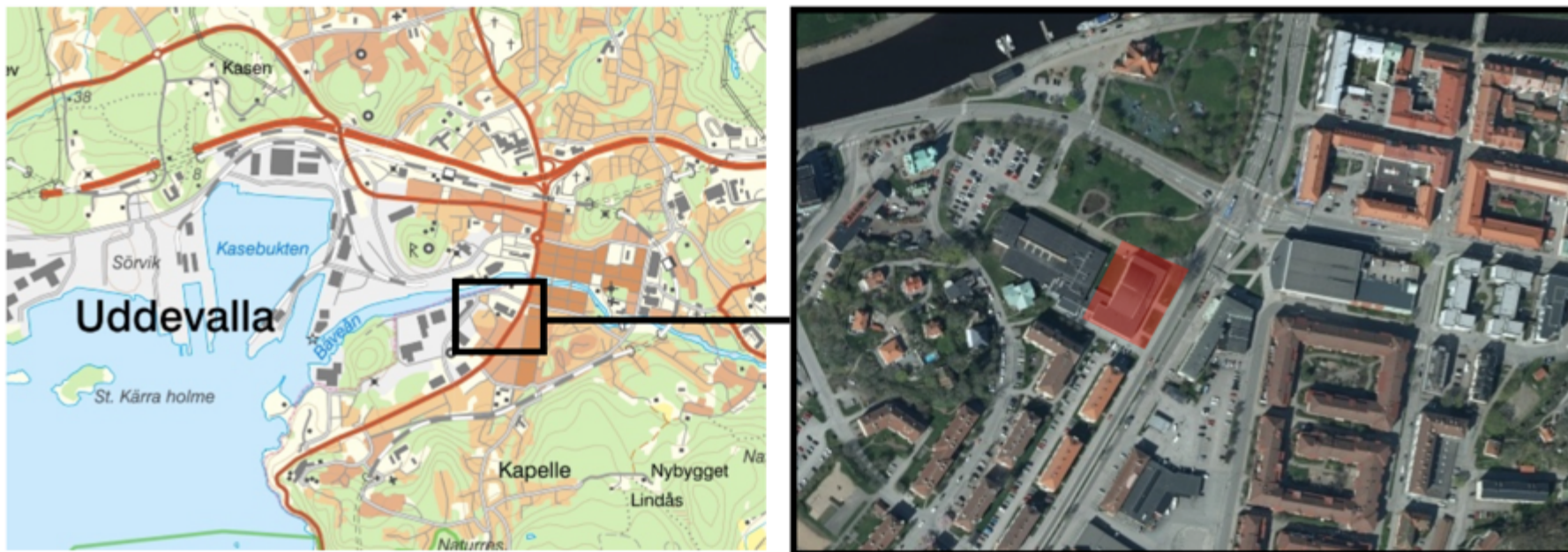

Fig 33. Lokaliseringskarta Uddevalla Idrottshall (Lantmäteriet.se).

Lokalisering och områdesbeskrivning

Uddevalla Idrottshall ligger i centrala Uddevalla, strax söder om Bäveån. Den östra långsidan ligger utmed Göteborgsvägen och i norr angränsar hallen till en mindre grönyta. Idrottshallens västra långsida är numer sammanbyggd med Walkesborgsbadet (1974). Bebyggelsen i närområdet utgörs av flerfamiljshus, villor och verksamhetslokaler.

Administrativa uppgifter

Adress: Göteborgsvägen 6, Uddevalla
 Fastighetsbeteckning: Windingsborg 4
 Invigningsår: 1940
 Beställare: Uddevalla kommun
 Arkitekt: Birger Lindberg och Rolf Hagstrand, Hagstrand och Lindberg
 Arkitekter
 Mått på spelplan: 19x38 meter
 Åskådarakapacitet: Ca 500 sittplatser på läktaren. Även ståplatsläktare.
 Ingår i: Stadsplan arkivnr: 255, Aktbeteckning: 14-UDD-14/1977,
 Plannamn: DEL AV KV WINDINGSBORG MM

Bakgrund

Under 1930-talet var brottning och boxning en stor del av idrottandet i Uddevalla. Bland de fyra guldmedaljer i brottning som Sverige samlat på sig under olympiska spelen i Berlin 1936 togs en av den lokale brottaren Knut Fridell (*Aftonbladet* 1936). Brotnings- och boxningsverksamheten i Uddevalla huserade under denna tid i den gamla teatern som man ansåg för liten för den publiksamlande idrotten. Behovet för en ny träningshall med större publikkapacitet var rådande och 1938 stod så klart att en ny idrottshall skulle uppföras i staden. Den nya hallen uppfördes strax intill teatern och den nya landsvägen som förband Uddevalla med Göteborg. Förhoppningen var att starten för anläggandet låg inom en snar framtid och att man snart skulle ha en ny hall i Uddevalla. Detta skulle ge idrottslivet, och brottningen i synnerhet, nya möjligheter att frodas (*Aftonbladet* 1938).

Som stöd i byggandet av en ny hall skulle de statliga tipsmedlen utgöra en del av kostnaden. Av de medel som tipstjänst delade ut till idrottslivet under verksamhetsåret 1937-1938 tillföll 45 000 kr till byggandet av Uddevallas nya idrottshall (*Svenska Dagbladet* 1939). I den nya hallen räknade man med att omkring 1300-1400 åskådare skulle rymmas, vilket var en stor förbättring mot teaterns kapacitet på 400 åskådare (*Aftonbladet* 1938). Den nya hallen projekterades att bli 45x32 meter med en stor öppen spelplan och dubbla läktare. Vid större brottningsarrangemang skulle spelplanen även kunna rymma ytterligare publik utöver läktarnas kapacitet. Idrottshallens spelplan sågs lämpa sig för i stort sett alla typer av inomhusidrott, däribland handboll, tennis, brottning och boxning (*Aftonbladet* 1936). Det förslag på idrottshall som kom att förverkligas blev dock något mindre sett till publikkapacitet än vad man först hade räknat med, och hade endast läktare utmed en av långsidorna.

Fig 34. Uddevalla Idrottshall strax innan invigning 1940 (*Digitalt museum*).

Uddevalla Idrottshall invigdes söndagen 22 september 1940. Landshövding Malte Jacobsson höll tal och en representant från Riksidrottsförbundet närvarade. På invigningsprogrammet stod bland annat en fribrottningsmatch mellan europamästarna Knut Fridell och Sanfrid Söderqvist, uppvisning av Uddevallas elitgymnaster och en avslutande handbollsmatch (*Aftonbladet* 1940). Arkitekterna bakom idrottshallen var Birger Lindberg och Rolf Hagstrand som kring 1940 kom att rita fler liknande hallar i Västra Götaland. Först ut bland dessa var Vänershofshallen i Mariestad (1939) som revs 2017 (P4 Skaraborg). Uddevalla idrottshall efterföljdes senare av två liknande hallar i Lysekil (1941) och Tidaholm (1942). De fyra hallarna gavs en likartad utformning med karaktäristiskt välvda tak och konstruktion av limträbågar från Töreboda limträ AB (senare Moelven).

Konstruktionsbeskrivning

Uddevalla idrottshall utgörs huvudsakligen av en rektangulär byggnadskropp i två våningar med ett flackt tak. Byggnaden är uppförd på torpargrund (KAU2). Idrottshallen är centralt placerad i anläggningen och markeras av det höga välvda taket i limträkonstruktion, ett tidstypiskt formspråk som kan ses i flera idrottsanläggningar från 1930- och 1940-talet. Längs idrottshallens södra kortsida finns mindre lokaler som brukas av en lokal brottarklubb. Detta ger byggnaden en något asymmetrisk utformning. Huvudentrén finns på byggnadens östra långsida och vetter mot Göteborgsvägen. På den västra långsidan är idrottshallen sammanbyggd med Walkesborgsbadet.

Exteriör

Uddevalla Idrottshall utgörs av en rektangulär byggnadskropp i två våningar ur vilken idrottshallens välvda tak reser sig. Idrottshallens långsida utmed vägsträckningen förstärker det horisontella uttrycket. Samtliga fasader är putsade i en ljus kulör i bottenplan och grunden markeras genom mörkare kulör. Det övre våningsplanet är klätt i en mintgrön trapetskorrugerad plåt. Långsidorna på idrottshallens välvda tak, som tidigare bestod av stora fönsterpartier, är klädda i ett skivmaterial i flera färger. Byggnaden är tilläggsisolerad. Takbeläggningen utgörs av takpapp.

Idrottshallens entré markeras av en bågförm som efterliknar profilen av hallens limträkonstruktion. En numera sliten stencilerad skylt ovan dörrpartiet markerar huvudentrén. Putsen över entrépartiet är missfärgad, förmodligen av fukt. Huvudentrén som skjuter ut ur byggnadens långsida något består av glasade dubbeldörrar med höga sparkplåtar i ett glasparti. Hela entrépartiet är utförd i ett mörkbetsat träslag och nås via en trappa i natursten. På framsidans södra hörn finns ytterligare en entré som tillgänglighetsanpassats med ramp i galvaniserat stål.

Detta dörrparti är enklare i utförandet men i samma mörka träslag och höga sparkplåtar. Den östra långsidan har en regelbunden fönstersättning med tretton enlufts-fönster i bottenvåningen. Fönstren kantas av en vit ram i putsen och fönsterbåge och -karm har en grön kulör.

Den södra kortsidan har arton symmetriskt placerade enlufts-fönster i båda våningsplanen, och i övrigt inga utsmyckningar på fasaden. Den norra kortsidans fasad har två pardörrar med överljus som leder in till idrottshallens biutrymmen, samt ett ventilationsgaller. I övrigt är fasaden enkel till utförandet i puts och plåtpanel. Den västra långsidan är till stor del klädd i plåtpanel och sammanbyggd med Walkesborgsbadet. Det skivbeklädda gavelröset är extra framträdande på denna sida. I det norra hörnet finns en nödutgång från idrottshallens läktare i våning två.

Fig 35. Idrottsballens huvudentré.

Fig 36-40. Exteriörbilder Uddevalla Idrottsball. På bilderna syns bland annat de fasadmateriäl i trapetskorrugerad plåt och puts som återfinns utmed byggnadens alla sidor. Längst ner till vänster syns ett av de igensatta glaspartierna i idrottsballens gavelrösten. Byggnadens exteriör har genomgått stora förändringar men spår av den ursprungliga utformningen finns kvar i formspråk och detaljer, exempelvis i entrépartiet och de ursprungliga pardörrarna med överljus utmed den norra kortsidan (längst upp till böger).

Fig 41. Idrottshallens spelplan och läktare. Parketten lades in under 1980-talet.

Interiör

Spelplanen i Uddevalla Idrottshall mäter 19x38 meter. Längs den östra långsidan finns en läktare med bänkar, vilka är utförda i lackerat trä med numrerade mässingsskyltar. Läktaren har två nedgångar till huvudentrén och rymmer avbytarbås och ett mindre sekretariat. Utmed läktaren finns en hög sarg som skiljer sittplatser och spelplan åt. Längs den norra kortsidan finns en mindre läktare i våning två med ståplatser. Under ståplatsläktaren och längs den västra långsidan finns pardörrar som leder in till förrådsutrymmen.

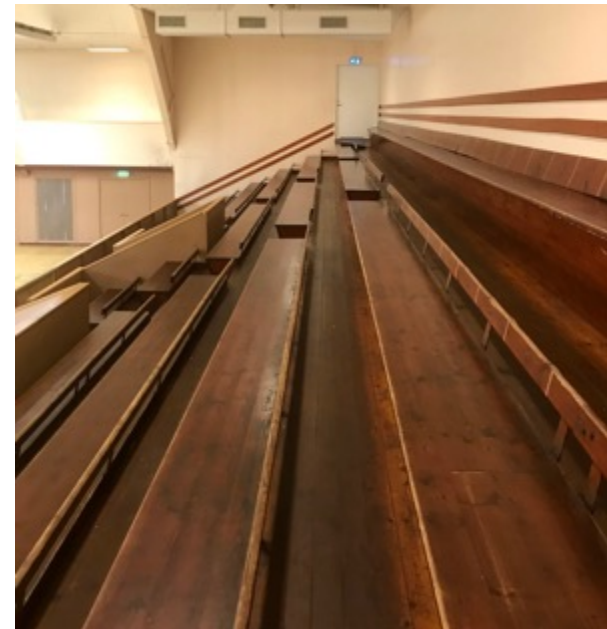
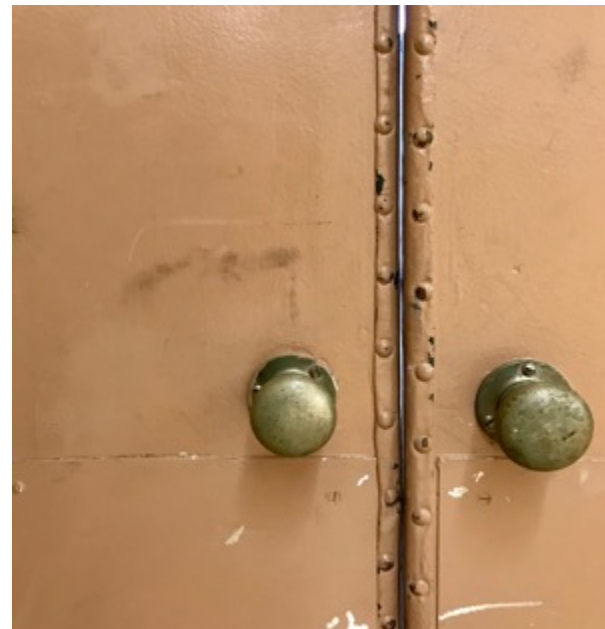

Fig 42. Limträkonstruktionen och ståplatsläktare vid den norra kortsidan.

Golvet i hallen utgörs av ett ljus parkettgolv med linjemarkeringar för bland annat handboll, tennis och badminton. Takstolskonstruktionen i limträ är synlig och sträcker sig i planens riktning. Väggarna runt spelplanen är målade i en brun kulör med en mörkt brun bård. Den övre delen av väggarna och bågarna har en ljus beige ton. Taket mellan limträbågarna är vitt. Den fasta inredningen i hallen utgörs av väggfasta handbollsmål på båda kortsidor samt ett matchur på den västra långsidan. Belysningen i hallen utgörs av armaturer monterade i armar vilka sträcker sig ut från långsidornas väggar. I taket finns sex stycken gallerförsedda fläktar.

Fig 43-46. Interiörbilder Uddevalla Idrottshall. Bilderna till höger visar den ursprungliga läktaren med lackade bänkrader och nummerade mässingskyltar. Längst upp till vänster visar på hallens färgsättning i brunt och ljus beige. I mitten: detaljbild på svängdörrar med mässingsknoppar.

Huvudentré och entréhall har formen av en korridor utmed byggnadens östra långsida. Eftersom hallen delvis sträcker sig in under läktaren är takhöjden begränsad, vilket också ger taket dess sneda och något rundade form. Golvet i entréhallen består av två olika klinkertyper i rödbrun och gråvit nyans. Väggarna är klädda i vävtapet, med en målad bröstning i rött och vitt.

I båda ändar av entréhallen finns trapphus vilka dels leder till brottarklubbens lokaler i söder samt läktarens övre del. Två portar i entréhallens långsida leder direkt in till spelplanen. Övriga utrymmen är placerade i byggnadens södra del och innehåller bland annat brottarlokal och omklädningsrum.

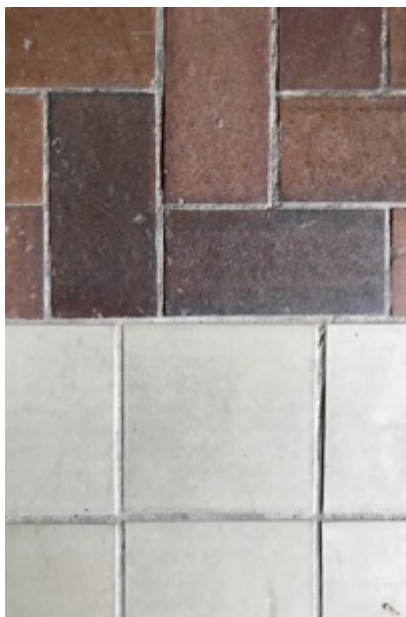

Fig 47. Klinkergolv entréhall.

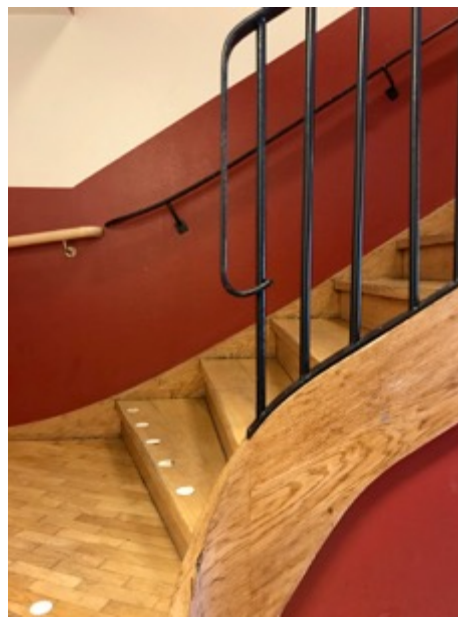

Fig 48. Trappa mellan entré och läktare.

Fig 49. Entréhallen utmed östra långsidan. Sluttande tak under läktare.

Förändringshistorik

En jämförelse mellan dagens idrottshall och historiska foton påvisar ett antal förändringar. Det mest dramatiska ingreppet i byggnaden är de igensatta fönsterpartierna i det välvda takets gavlar (se fig 50). I övrigt går att utläsa hur fönstersättningen kommit att förändras utmed den östra långsidan, där antalet fönster kraftigt reducerats. Den norra kortsidans fönster har också satts igen, och av dessa finns inga spår idag (jämför fig 34 och 53).

Ytterligare utvändiga förändringar innefattar färgsättning och tilläggsisolering. På de historiska bilderna kan den stegvisa förändringen av fasaderna utläsas (se fig 34, 52 och 53). De ursprungligen enhetligt ljusstutsade fasaderna har på bilder från 1970-talet övergått till en färgsättning i blått och grått. I och med tilläggsisoleringen (omkring 1990) kläddes det övre våningsplanet i korrugerad plåt vilket gav byggnaden dess nuvarande utseende. Det välvda gavelpartiet ovan entrén på den östra långsidan är även det sentida och har tillkommit någon gång efter 1978.

Genom det historiska bildmaterialet går att uttyda hur påtagligt idrottshallen förändrats invändigt i och med igensättandet av fönsterpartierna i gavlarna. Hallen har idag inget naturligt ljusinsläpp och ljuskällor utgörs av ett flertal lysrörsarmaturer. Bilder från invigningsåret visar att hallens väggar har varit klädda i någon form av bröstning i träpanel eller skivmaterial (jämför fig 50 och 51). Golvet har tidigare utgjorts av grönmålat trägolv med linjemarkeringar för handboll och tennis. Det nuvarande parkettgolvet installerades vid renoveringen 1981.

Fig 50. Uddevalla Idrottshall omkring 1940. På bilden syns de ursprungliga fönsterpartierna i gavelröstena (Digitalt museum).

Fig 51. Uddevalla Idrottshall våren 2020. Notera de igensatta fönsterpartierna samt de nya ljusarmaturerna och 1980-talets parkettgolv.

Användning då och nu

Uddevalla Idrottshall uppfördes för att tillgodose behovet av lokaler som fanns bland de lokala idrottsföreningarna. Tennis, handboll och brottning utgjorde de sporter som huvudsakligen tog plats i idrottshallen. I bildmaterialen kan även ses gymnastikutövning och bordtennis. Den nya hallen gav möjlighet till ett större publikantal än tidigare lokaler. Bortsett från brottningens verksamhet står Uddevalla Idrottshall idag tom i väntan på beslut om anläggningens framtid, en diskussion som pågått under många år.

Fig 52. Uddevalla Idrottshall 1978. Vid denna tid hade gavelrösternas fönsterpartier ännu inte satts igen (Digitalt museum).

Fig 53. Uddevalla Idrottshall våren 2020. Notera skillnaderna i fasadernas färgsättning i jämförelsen med fig 34 och 52.

2.4 Resultat Idrottshallen 1900-1950

2.4.1 Förutsättningar och påverkande faktorer

Under 1900-talets inledande årtionden blir fritiden som företeelse allt vanligare för gemene man. Ur detta nya levnadssätt kom idrottande som fritidssyssla att bli populärt. I städerna uppkom tidigt utomhusytor avsedda för spontanidrott. Parallellt med uppkomsten av fotbollens och friidrottens utomhusanläggningar, den så kallade "rektangeln i ovalen", utvecklades idrottshallens föregångare gymnastiksalen.

Inomhusidrottandet under tidigt 1900-tal utgjordes huvudsakligen av linggymnastikens kroppsövningar, vilken kom att bli vägledande i utformningen av gymnastiksalar på svenska läroverk och regementen. Ur detta blev gymnastiken sedermera allt mer utbredd även inom folkskolans undervisning, vilket medförde att gymnastiksalar även uppfördes i anslutning till skolor på mindre orter.

I takt med att idrottsrörelsen växte uppkom behovet av att på nationell nivå samordna idrottandet i en rikstäckande organisation, vilket ledde till bildandet av Riksidrottsförbundet 1903. Linggymnastikens ideologi kring fysisk fostran genomsyrade idrottspolitiken, och tog sig uttryck i kommunernas satsningar på ett uppstyrt anläggande av särskilda idrottsplatser. Statliga bidragsmedel i form av anslag och lotterimedel, som senare utökades med möjligheten till statliga lån, kom att bli en betydande faktor för nyanläggandet av idrottsmiljöer från 1910-talet och framåt. Detta visar på ett tidigt intresse från statligt och kommunalt håll, och ytterligare ett led i detta var de statliga idrottsutredningar som tillsattes under perioden. En slutsats som drogs var vikten av offentligt engagemang i idrottsfrågan, vilket skulle komma att påverka det framtida anläggandet av idrottsplatser.

På andra håll i landet var det de lokala arbetsgivarna som ombesörjde sina arbetares fritidsbehov genom att bistå med idrottsplatser. 1930- och 1940-talet präglades av folkhemmets satsningar på folkhälsan och den framväxande välfärdsstaten, vilket i längden kom att gynna idrottsrörelsens medlemsantal och anläggningsstruktur.

2.4.2 Idrottshallens utveckling

Det tidiga 1900-talets gymnastiksalar inrymdes i byggnader vars konstruktion inte skiljde sig nämnvärt från tidens ladugårdar eller bostadshus i trä på naturstensgrund. Idrottshallen som byggnadstyp utvecklades på 1930-talet ur lingrörelsens gymnastiksalar. Utvecklingen sammanfaller med ett framväxande intresset för inomhusidrotter, huvudsakligen bollsporter, vilket kom att bli tydligt i utformningen av idrottsmiljöerna som anlades. Limträbalkens introduktion i Sverige kom att innebära konstruktionsmässiga framsteg med möjlighet till stora spännvidder och fria golvytor. Den numera etablerade idrottsrörelsens byggnader skulle komma att få en karaktäristisk utformning i samband med fritidsutställningen i Ystad 1936. Utställningsbyggnaden "Bollen" blev trendsättande i formgivningen av den moderna idrottshallen. Även gymnastiksalens utformning har satt spår i de moderna hallarna i form av de vanligt förekommande inslagen av ribbstolar och diverse flyttbar inredning som bockar och plintar. Ett gemensamt drag för gymnastiksalen och idrottshallen utgörs av den stora fria golvytan, parkettgolven samt inredning i trä. Ett ökat åskådarintresse för idrotten medförde att de nya idrottshallarna utformades med läktarplatser för större publikkapacitet samt utrustades med fler biutrymmen och större foajé.

2.4.3 Idrottshallen som källmaterial

På Nääs Slöjdlärarseminarium har två exempel på tidiga gymnastiksalarna undersökts. Lekhuset (1904) uppfördes med syftet att inhysa elevernas idrottsliga aktiviteter inomhus under dåligt väder. Byggnaden utgör ett exempel på en tidig form av gymnastiksal, med en stor sal med högt i tak och estrad på ena kortsidan. Salen har ett fåtal ribbstolar men annars inga fasta eller flyttbara gymnastikredskap.

Lekhuset på Nääs följdes av Källnäas gymnastiksal ca femton år senare (1915-1920). Gymnastiksalen är något mindre till ytan än Lekhuset men utrustad med flera typer av gymnastikredskap. Ideologin bakom slöjdlärarseminariet ligger till grund för uppförandet av båda gymnastiksalarna på Nääs. En stor del av Nääs-pedagogiken gick ut på att det kroppsliga arbetet skulle utföras ergonomiskt och korrekt, varför idrottandet uppmuntrades. Gymnastiksalarna på Nääs Slöjdlärarseminarium utgör båda exempel på de tidiga idrottsmiljöernas utformning, innan idrottshallen som etablerad byggnadstyp fick ett eget tydligt arkitektoniskt uttryck. Dessutom uppfördes de båda på initiativ från lokalt verksamma enskilda personer vars insatser kommit att påverka idrottens utveckling i Sverige.

Uddevalla Idrottshall (1940) utgör exempel på en kommunal satsning på idrotten. Hallen uppfördes med stöd både från statligt och kommunalt håll där delar av finansieringen bestod av tipsmedel. Det moderna formspråket med välvt tak och glasade gavelrösten visar på tydliga influenser från fritidsutställningen i Ystad och därför också en ambitiös inställning till idrottsutövandet i staden. Bakgrunden till idrottshallen tyder även på ett hörsammande från kommunens sida kring de behov som det lokala föreningslivet framhävde.

Bygglöshandlingar visar att de ursprungliga förslagen på utformningen av idrottshallen innefattade större utrymmen för åskådare på dubbla läktare och en väl tilltagen foajé. Den idrottshall som kom att byggas utrustades med enbart en läktare och en något mer blygsam entré. Uddevalla Idrottshall blev en i raden av idrottshallar i Västra Götaland som uppfördes enligt ritningar av arkitektduon Lindberg och Hagstrand under 1930 och 1940-talen.

3. IDROTTSHALLEN 1950-2000

3.1 Historiskt kontext

3.1.1 Idrotten växer

Vid andra världskrigets slut hade idrottsrörelsen etablerats som massrörelse i Sverige. Från politiskt håll sågs den som ett viktigt redskap i att forma välfärdsstatens medborgare till starka och ansvarstagande individer (Sjöblom 2006, s. 206). Under 1950-talet var Sveriges ekonomiska tillväxt stark, och ambitionerna om ett effektivt och jämlikt samhälle tog sig bland annat uttryck i intresset för en organiserad fritid. Idrottsrörelsen skulle, med politisk välvilja i ryggen, fortsätta att växa och utöka sitt medlemsantal (Sjöblom 2006, s. 208). Bland Riksidrottsförbundets anslutna föreningar och medlemmar syns en stadig ökning under seklets andra hälft. Under 1960-talet var antalet idrottsföreningar i landet dryga 12 000 med sammanlagt 2,2 miljoner medlemmar. Under 80- och 90-talet minskar RFs tillväxt i medlemsantal och föreningar till följd av andra konkurrerande fritidssysselsättningar. Samtidigt breddas verksamheten på andra sätt med nya medlemmar, bland annat barn och kvinnor, samt fler idrottsgrenar. (Sjöblom 2006, s. 346). Vid seklets slut låg antalet föreningar i Sverige kring 22 000 med ca 3 miljoner anslutna medlemmar (Norberg 2002, s. 46).

3.1.2 Idrotten och kommunen

Efterkrigstiden i Sverige innebar en ökad industriproduktion och högkonjunktur vilket banade väg för ett ökat välmående och finansiell förbättring i landets kommuner. Detta skulle komma att få betydelse för hur bland annat idrottsrörelsen växte sig större då kommunernas satsningar på offentlig service gav ökade möjligheter under goda tider. 1951 blev tre veckors semester lagstadgat i Sverige vilket gav arbetarna allt mer fritid. Kommunernas uppgift blev att tillgodose medborgarnas sekundära behov, bland annat möjlighet till olika former av idrott (Sjöblom 2002, s. 247 ff).

1955 var en majoritet av idrottsanläggningarna i landet föreningsägda. Under 60-talet kom ägandeförhållandena att förändras, och fram mot 60-talets slut stod istället kommunen som ägare för de flesta idrottsanläggningar (Sjöblom 2002, s. 247). Skillnad fanns dock mellan kommuner av olika storlek, och det var vanligare i små kommuner att anläggningarna ägdes av idrottsföreningar. På större orter ägdes 95 procent av anläggningarna av kommunen. I mindre kommuner var det kommunala ägandet vid denna tid istället omkring 35 procent (Sjöblom 2006, s. 217). Storleksordningen är även tydlig i hur kommunerna hanterade idrotts- och friluftsfrågan. Omkring 70 procent av landets städer hade år 1960 ett särskilt kommunalt organ som skötte dessa frågor. Vid tiden var denna typ av organisation betydligt mer sällsynt på mindre orter (Sjöblom 2002, s. 247).

Från 50-talets mitt och framåt rådde inte längre någon oenighet inom politiken om huruvida idrotten skulle tilldelas anslag, utan snarare hur mycket finanserna tillät. Det ansågs som en självklarhet att idrotten var både samhällsnyttig och populär, varför alla partier gärna främjade idrottsrörelsen i sin politik (Sjöblom 2006, s. 219). De statliga stödet ökade mellan åren 1946-1970 från 2 miljoner kronor till omkring 40 miljoner kronor. Trots det stigande stödet från statligt håll fanns inom idrottsrörelsen en ständig efterfrågan om ökade resurser, bland annat för att främja byggandet av nya anläggningar (Norberg 2002, s. 214). Relationen mellan föreningarna och kommunen förblev relativt oförändrad, den ökade kommunaliseringen under 50- och 60-talet till trots. Statliga riktlinjer förespråkade en traditionsenlig samrådan kring hur den idrottsliga verksamheten skulle hanteras vilket lokala myndigheter fortsatte att följa. Kommunens uppdrag var att bistå med ekonomiska medel och lokaler medans föreningarna själva ansvarade för den idrottsliga verksamheten (Sjöblom 2002, s. 276).

De statliga reformer som ritade om de kommunala gränsdragningarna i landet under 60- och 70-talet innebar att det offentliga stödet kom att vidareutvecklas. Kommunsammanslagningarna som skedde mellan 1969-1974 innebar att nya blockkommuner bildades, vilket många företrädare inom idrottsrörelsen befarade skulle få negativa följder för de bidrag som tillföll idrottens verksamhet (Sjöblom 2006, s. 232). Inom de nya kommunbildningarna tog stora sammanslagna fritidsnämnder hand om idrottsfrågan med intention att i större utsträckning koppla samman fritid, skola och boende med lokaliseringen av idrottsmiljöer. Bidrag till de befintliga utbudet av idrottens miljöer fortsatte att delas ut och det totala stödet som tillföll idrotten ökade från 1969 till 1980 med över 200 procent (Sjöblom 2002, s. 276).

3.1.3 Den statliga utredningen *Idrott åt alla*

1965 års idrottsutredning *Idrott åt alla* kom att bli vägledande i frågan kring organiseringen av svensk idrott - i betydelsen prestationsidrott, hälsoidrott och friluftsliv. Utredningen skulle bland annat undersöka hur det splittrade bidragssystemet till idrottsrörelsen kunde bli mer effektivt, och det föreslogs att RF skulle hantera fördelningen av organisationsstödet (Sjöblom 2006, s. 211). Utredningen kom bland annat att innehålla riktade insatser för att främja handikappidrotten, utbildandet av ledare och forskning. I samband med detta kom också reformer med ökat stöd till byggande och underhåll av anläggningar runt om i landet (Norberg 2002, s. 219-220). Utredningen visade dock att själva anläggandet och driften av idrottsanläggningar i första hand var en kommunal fråga, undantaget större riks-idrottsanläggningar (SOU 1969:29).

Idrott åt alla kom att påverka idrottspolitiken på många plan från antagandet 1970 och framåt, vilket i förlängningen kom att påverka hur förvaltningen av idrottens anläggningar sköttes. För att förenkla ansökningsprocessen till statliga anslag föreslog utredningen att åtskillnaden som tidigare gjorts mellan anläggningar för idrott och friluftsliv slopas. Istället skulle alla ansökningar gällande ekonomiskt bidrag till anläggningar för friluftsliv och idrott hanteras av samma instans. Man menade dessutom att integrerade anläggningar, där det inte är möjligt att skilja på funktioner för friluftsliv och idrottsliga aktiviteter, i framtiden kommer att bli vanliga. Statens naturvårdsverk föreslogs bli anslagsfördelande myndighet för anläggningsstödet (SOU 1969:29).

Utöver de reformer som föreslog förändringar gällande organisations- och anläggningsstödet kom *Idrott åt alla* att innebära en helt ny syn på idrott. Utredningen fastslog att statens stöd till idrottsrörelsen i Sverige syftade till att främja en bred differentierad idrottsrörelse på alla nivåer, från motionär till elitatleter. I och med detta anslöts även Korpen och Friluftsförbundet till RFs organisation. Redan i slutet av 40-talet hade också det tidigare fristående gymnastikförbundet anslutits till RF. På så sätt kom organisationen att bli ansvarig i alla frågor rörande idrott och friluftsliv vid 70-talets början (Sjöblom 2006, s. 210-211). Från ett tidigare synsätt på idrott som en samling olika typer av verksamhet breddade man nu begreppet idrott till att innefatta allt från fysisk rekreation och motion till resultatnriktade och tävlingsmässiga aktiviteter (Norberg 2002, s. 219-220).

Genom riksdagens antagande av *Idrott åt alla* 1970 kom det idrottspolitiska stödet med anslag och reformer att snabbt öka. Idrottsrörelsen skulle snart uppleva effekterna av den nya idrottspolitiken där stora satsningar gjordes på nyanläggning och upprustning av befintliga anläggningar i landet (Norberg 2002, s. 230). Exempel på detta är organisationsstödet som från 1970-1980 ökade från 40 miljoner kronor till 144 miljoner kronor (Norberg 2002, s. 219-220).

3.1.4 Sport i media - Televisionen

Under 1950-talet kom press och radio att få sällskap av televisionens sändningar som snabbt kom att innefatta bevakningar från sportens värld. Det allra första inslaget av sport i TV skedde i november 1954 när en provsändning visade distriktsmästerskapens final i ishockey mellan Djurgården och Matteuspojarna. Officiellt startskott för sportsändningar kom senare att ske 1956. Inledande steg mot ett sportmagasin i TV togs 1957 med startandet av *Sportextra* som sändes på söndagar, vilket senare utökades med torsdagens sändningar av *Sportnytt*. Utbudet av sport i TV ökade snabbt. Under den dryga tioårsperioden mellan säsongen 1956/57 och 1968/69 steg antalet timmar av sportsändning per år från 50 till 350. 1969 startades det folkkära *Tipsextra*, där fotbollens supportrar under lördagarna kunde följa den engelska ligafotbollen. 1977 blev sändningarna av *Sportnytt* ett dagligt inslag i TV-tablån (Dahlén 2002, s. 333).

Sportsändningarna i TV kom att fortsätta på den inslagna väg som radion påbörjat under 1920-talet med att låta befolkningen komma närmare de stora mästerskapen och matcherna. Med radio- och tv-sändningarna förändrades även pressens rapportering från idrottens sammanhang till att behandla mer av det som skedde utanför ljud och bild. Under 1970-talet upplevde svensk idrott framgång genom bland annat Björn Borg och Ingemar Stenmark vilket ytterligare ökade intresset för den TV-sända sporten. I arbetet med att även nå den yngre tittarskaran startades 1983 *Lilla Sportspeglarna* som tidigt uppnådde stor uppskattning (Dahlén 2002, s. 334). Mediernas utveckling under 1900-talet innebar en ökad kommersialisering där företag genom sponsring och marknadsföring drog nytta av uppmärksamheten som sporten åtnjöt. Press, radio och TV blev betydande för idrottsrörelsen som ett sätt att knyta an och behålla intresset från samarbetspartners som bidrog med ekonomiska medel till föreningarna (Dahlén 2002, s. 337).

3.1.5 Innebandyns framväxt

I slutet av 60-talet lades grunden till en av de idrotter som under 1900-talets senare del tagit allt mer plats i landets idrottshallar - innebandyn. Dess nuvarande form instiftades i slutet av 1970-talet och ledde till bildandet av svenska innebandyförbundet 1981. Under 80-talet kom förbundet att ansluta sig till Riksidrottsförbundet vilket bidrog till att sporten snabbt växte. Antalet föreningar ökade i rask takt och 1990 fanns i landet över tusen innebandyföreningar med omkring 25 000 licensierade spelare. Sporten har sedan dess fortsatt att växa och idag räknar man med att omkring en halv miljon människor i föreningar och genom skolidrotten utövar sporten regelbundet (Svenska innebandyförbundet). Med innebandyns framväxt anpassades sporten till de befintliga hallarnas storlek och mått som handbollen banat väg för. Idrottshallar har kommit att utrustas med tillhörande materiel i form av sarg och målburar samt den specifika linjemarkering som nu pryder många av dagens sportgolv.

3.2 Idrottens bebyggelse

3.2.1 Ett breddat utbud av idrottsanläggningar

En tydlig trend inom anläggandet av idrottsmiljöer under 1950-talet var att allt fler kommuner satsade på större sammanbyggda sportkomplex eller sportcentrum. Dessa anläggningar innehöll alla funktioner under samma tak med hall, läktare och omklädningsrum. Det satsades på inomhusidrotter och fler idrottshallar kom att uppföras under seklets andra halva, till fördel för sporter som handboll och innebandy (Sjöblom 2006, s. 217). Under denna period kom även golvbeläggningen i idrottshallar att utvecklas. Utöver parkettgolven, som tidigare varit ensamt förekommande, kom nya typer av sportgolv i plastmaterial vilka senare blivit norm (Brandt & Andersson 2014, s. 46).

För idrottandet innebar perioden från 1950-talet och framåt att utbudet på anläggningar breddades, när allt fler olika typer av inomhus- och utomhusanläggningar byggdes (Sjöblom 2006, s. 219). Man kan också se hur anläggningarna i storstäderna blev allt mer specialiserade i sin utformning. Under 1950-talet var det främst de större tätorterna som kunde erbjuda stora och specialiserade idrottsanläggningar till sina föreningar. Mindre kommuner hade inte samma ekonomiska förutsättningar att satsa på idrottsrörelsens lokaler (Sjöblom 2006, s. 209). Vid denna tid, och vidare under 60-talet, kom kommunerna att överta allt mer av ägandet och förvaltandet av idrottsanläggningarna runt om i landet. Denna utveckling gjorde kommunerna till idrottsrörelsens främsta bidragsgivare från seklets mitt och framåt (Brandt & Andersson 2014, s. 34).

3.2.2 Samlokalisering

De fortsatt ökande kommunala bidragen till idrottsrörelsen gjorde att antalet nyanläggningar av idrottsanläggningar steg under 1960-talet. Många mindre fotbollsplaner och isbanor anlades i städernas perifera delar och idrottshallar och simhallar byggdes centralt i de större städerna. Framförallt byggdes många tennishallar under perioden (Sjöblom 2006, s. 229). Kommunernas breddningsstrategi utgick från idén "idrott åt alla" med både socialpolitiska och fostrande fördelar. I praktiken innebar detta att idrottsplatser skulle finnas tillgängliga för befolkningen över hela kommunen, i närhet till både hem och skola (Sjöblom 2006, s. 237). Samlokaliseringen av större anläggningar för flera idrotter blev också en trend under perioden, vilket kan ses i detaljplaner från 1960-talets mitt och framåt (Sjöblom 2006, s. 230).

I samband med ny skollag och skolstadga 1962 kom den nya svenska grundskolan att införas vilken skulle ge alla barn i landet en likartad skolgång (Riksarkivet). Läroplanen från 1962 inkluderar gymnastikundervisning, och i anslutning till nya skolor som byggdes under slutet av 1960-talet och början av 70-talet uppfördes gymnastiksalar. I takt med att olika bollsporter blev större del av skolans gymnastikundervisning uppkom således behovet av måttanpassade hallar. Genom att placera idrottshallar på skolans område, eller i nära anslutning, kunde dessa under dagtid nyttjas av skolans verksamhet medan föreningarna tog över under kvällar och helger (Brandt & Andersson 2014, s. 43 ff). Från statligt håll rekommenderades kommunerna att placera idrottsanläggningar för att i så stor utsträckning som möjligt kunna kombinera verksamhet från både frivilligt föreningsliv och den obligatoriska skolidrotten (Sjöblom 2006, s. 230).

3.2.3 Ökade kommunala satsningar

Under 1970-talet intensifierades samlokaliseringen av idrottsanläggningar (Sjöblom 2006, s. 354). Det var också under detta årtionde som den kommunala anläggningssatsningen tog fart, vilket resulterade i att många nya bad-, sport- och friluftsanläggningar byggdes. Detta kan sammankopplas med en bättre levnadsstandard för genomsnittssvensken (Sjöblom 2006, s. 358). I storstäder undersöktes befolkningens fritidssysselsättningar för att bättre kunna förstå och tillgodose mindre intressegruppers behov. Ofta prioriterades dock större anläggningar för prestationsidrott i praktiken (Sjöblom 2006, s. 361). Under 1980-talet fortsätter satsningarna på stora idrottsanläggningar med centrala placeringar i städerna, huvudsakligen hallar för bollsporter. Samtidigt som undersökningar visade att allmänheten prioriterade idrottens anläggningar var motions- och spontantidrottandet på tillbakagång (Sjöblom 2006, s. 367).

3.2.4 Avkommunalisering och minskade medel

Under 90-talet genomfördes besparingar inom kommunernas kultur- och fritidsbudgetar, vilket innebar att många föreningar fick det svårt ekonomiskt (Sjöblom 2006, s. 371). Detta resulterade i minskade driftsbidrag till idrottsanläggningar och att många idrottsmiljöer avkommunaliserades. Det blev kostsamt för föreningarna som bedrev verksamhet på anläggningarna att anställa kunnig personal med den specialistkompetens som krävdes för att sköta driften av de allt mer specialiserade anläggningarna. Ett annat problem med avkommunaliseringen var tillgängligheten till hallarna för lokalbefolkningen, som ofta fick avstå de bästa match- och träningstiderna till förmån för de klubbar som hade råd att sköta driften själva (Sjöblom 2006, s. 372). RF menade att driften av anläggningarna borde skötas av föreningarna själva, eftersom det på så vis skulle bli både kostnadseffektivt och bidra med ett ökat engagemang i lokala föreningar. Detta var förstas bara möjligt om kommunerna inte skar ned på driftsbidraget till idrottsverksamheterna. Trots att många enskilda föreningar hade det svårt ekonomiskt verkar idrottsrörelsen som helhet ha klarat av perioden utan allt för stora tillbakagångar (Sjöblom 2006, s. 373 ff).

Under 1990-talet fortsatte de kommunala satsningarna på större idrottsarenor i städerna, samtidigt som man också utökade utbudet av golfbanor och ridanläggningar som en del i satsningen på alternativa idrotter. Medborgarnas idrottsintresse blev allt mer inriktat mot motion istället för tävlingsidrott, något som inte nödvändigtvis reflekteras i de kommunala investeringar som gjordes vid tiden. Kring sekelskiftet 2000 ökar avkommunaliseringen av idrottsanläggningar ytterligare, och idrotten rör sig allt mer mot en kommersialisering av verksamheten via höjda medlemsavgifter och sponsorer (Sjöblom 2006, s. 374 ff).

3.3 Fallstudier

3.3.1 Odenhallen, Falköping

Fig 54. Odenhallen i Falköping från sydost.

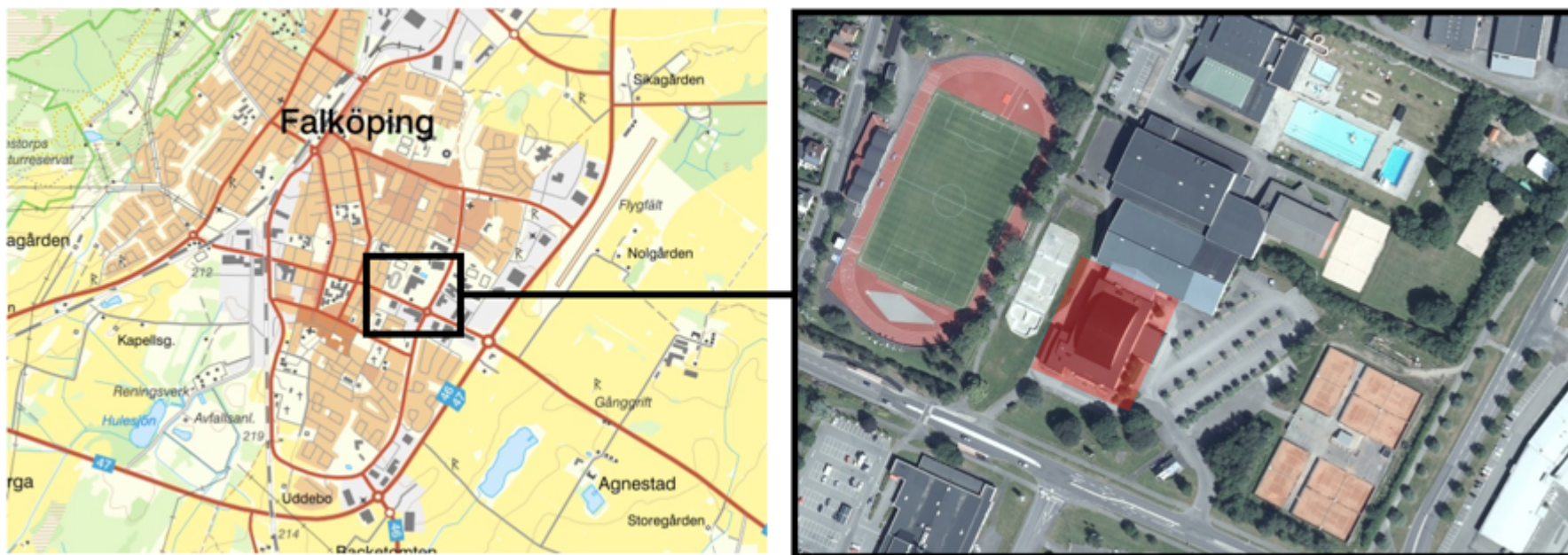

Fig 55. Lokaliseringskarta Odenhallen i Falköping (Lantmäteriet.se).

Lokalisering och områdesbeskrivning

Odenhallen ligger i den sydöstra delen av Falköpings stadskärna. Hallen är en del av Odenområdet, vilket utgörs av flertalet idrottsanläggningar (Odenplan, Odenbadet och Frejahallen). Området ligger i stadsdelen Fredriksberg vilket även innefattar bostadsområden, skola och medborgarhus.

Administrativa uppgifter

Adress: Odengatan 43, Falköping
 Fastighetsbeteckning: Fredriksberg 1:8
 Invigningsår: 1957
 Beställare: Falköpings kommun
 Arkitekt: Sven M Lindgren arkitekt SAR
 Mått på spelplan: 43x21 meter, 10 meter takhöjd
 Åskådarakapitet: Läktare, 1170 sittplatser (A-hall)
 Ingår i: Inventering av bebyggelse i Västra Götalands län, projekt Moderna Monument, 2012-2013 (s. 83) Inventering av Fredriksberg, PM Rapport Tätorten, Redogörelse och ställningstagande – riksintressen för kulturmiljövården i Falköpings kommun, underlag till ÖP (2016), WSP.

Bakgrund

Under 1930-talet ökade befolkningsantalet i Falköping vilket innebar att fler bostäder krävdes. Det flacka jordbrukslandskapet öster om staden lämpade sig väl för utbyggnaden som kom att ske, vilket bland annat innefattade Fredriksbergsområdet där idrottshallen senare skulle byggas. Utbyggnaden som skedde i området gick snabbt och innefattade till en början framförallt bostäder i form av villor och flerbostadshus. Området kom senare att även rymma ett nytt tingshus, medborgarhus och stadsteater (*Fredriksberg* 2016). På platsen där Odenområdet kom att växa fram låg sedan tidigare idrottsplatsen Odenplan som utgjordes av en fotbollsplan med tillhörande läktare (se fig 56). Under slutet av 1950-talet uppfördes Odenhallen i området, vilken senare följdes av Odenbadet (1967) i nära anslutning till den nya hallen.

När Odenhallen i februari 1957 invigdes kunde man i Falköping stoltsera med den största inomhusarenan för idrott i Skaraborgs län. Hallen inrymde 1030 sittplatser och ytterligare 400 ståplatser. I anläggningen förlades lokaler för bland annat bordtennis, brottning och bowling. Utöver dessa inrymdes även en kortdistansbana för skytte, vilket endast ett fåtal idrottsanläggningar i landet gjorde vid denna tid. Ett något udda inslag i Odenhallens ursprungliga utformning var den bensinstation som låg i källarplan, under sporthallen. Med Odenhallens uppförande hoppades man i staden att intresset för inomhusidrotten skulle öka efter en lång tid av brist på lämpliga lokaler, vilket bland annat tvingade det lokala handbollslaget att spela sina hemmamatcher på bortaplan (*Svenska Dagbladet* 1957).

Fig 56. Utsikt över idrottsplatsen Odenplan och det närliggande område där Odenhallen senare kom att byggas (Digitalt museum).

Konstruktionsbeskrivning

Odenhallen består av ett antal sammanhängande byggnadskroppar. Anläggningen utgörs huvudsakligen av en byggnad i två till tre våningar med ett flackt sadeltak. Idrottshallen är centralt placerad i anläggningen och markeras av det höga välvda taket i limträkonstruktion, ett liknande formspråk som kan ses i 1930- och 1940-talets idrottshallar, däribland Uddevalla idrottshall (1940) (se 2.3.3 *Uddevalla Idrottshall*). Huvudentrén finns vid anläggningens södra kortsida och flankeras av den tidigare vaktmästarbostaden, något utskjutande ur kortsidan i det sydvästra hörnet. En utbyggnad på den tidigare vaktmästarbostaden är samtida med tillbyggnaden på den östra långsidan (2006) som inhyser brottarföreningens lokaler. På den norra kortsidan är Odenhallen numer sammanbyggd med en tennishall.

Fig 57. Odenhallen västra långsidan, sett från Odenplan.

Exteriör

Odenhallens fasader är putsade i olika nyanser av grått och vitt. Båda långsidor har en liknande fasadindelning i två grå kulörer. Idrottshallens välvda tak har svart plåtbeläggning och båda långsidor är plåtklädda i samma nyanser som resten av anläggningens fasader. Båda långsidor har en regelbunden fönstersättning med treluftsfönster i bottenplan och enluftsfönster i våning två vilka släpper in ljus i gångarna under läktarna. Den tidigare vaktmästarbostaden är putsad i en mörkt röd kulör och har två typer av tvåluftsfönster, entré och fransk balkong mot söder.

Fig 58. Huvudentrén utmed den södra kortsidan.

Huvudentrén på den södra kortsidan markeras av en ljus grå kulör, röd neonskylt och ett skärmtak. Ovan skärmtaket i våning två sitter sex symmetriskt placerade enluftsfönster. Upp till huvudentrén går en naturstenstrappa med originalräcke samt en senare tillkommen ramp i betong med stålräcke. Fasadpartiet under skärmtaket har gult tegel och fyra lackade pardörrar i trä med sparkplåtar och överljus. Centrerat mellan ytterdörrarna finns ett fönsterparti i ek med fönsterbleck i koppar. Fasaden på båda sidor om huvudentrén har en mörkare grå kulör på putsen med sammantaget fem tvåluftsfönster i bottenvåningen. Vid den södra fasadens högra hörn finns en väggklocka med urtavla i mosaik som prytt fasaden sedan hallen byggdes.

Fig 59-63 Exteriörbilder Odenballen i Falköping. På bilderna syns de olika fasadmaterialet. Huvudentréns gula tegel möter dörrar och fönsterkarmar i ek med fönsterbleck i kopparplåt. Övriga fasader är putsade i olika kulörer. Längst ner till höger syns ett av de numer plåtbeklädda gavelröstena i idrottsballens takkonstruktion. Notera även nyare tillägg i brottarlokalen längs den östra långsidan och huvudentréns nya tillgänglighetsanpassade ramp.

Fig 64. Odenhallens foajé med kalkstensgolv och muralmålningar. Notera limträkonstruktionen som skär genom innerväggen mot sporthallen.

Fig 65. Ursprungliga trapppräcken med rackettmotiv.

Interiör

Odenhallens entréhall löper utmed hela södra kortsidan, med högt i tak och rikligt ljusinsläpp. Den präglas av en för 1950-talet tidstypisk färgskala i grönt, rött och gult. Utmärkande för entréhallen är de två muralmålningarna med idrottsmotiv som pryder kortsidorna, signerade den lokalt verksamma konstnären Gösta Pettersson (*Falköpingstidningen* 2015). Golvet i entréhallen har en kalkstensbeläggning, vilken återkommer i trapporna som leder upp mot hallen och läktargångarna.

Trapppräckena har en lekfull utformning med spjälor i form av tennisracketar, vilka försetts med plexiglas. Inuti entréhallen är sporthallens takstolskonstruktion av limträbågar synliga där dessa skär genom väggen ner till golvet. Mellan limträbågarnas stöd rymms trappor till sporthall och källare, samt ett antal mindre båsar. Ett av båsen är original och inrymde tidigare biljettförsäljning och kiosk. De övriga tre är senare tillkomna och har utformats för att efterlikna den ursprungliga.

Fig 66. Limträkonstruktionens stödpunkt.

Fig 67. Kalkstensgolv i foajé.

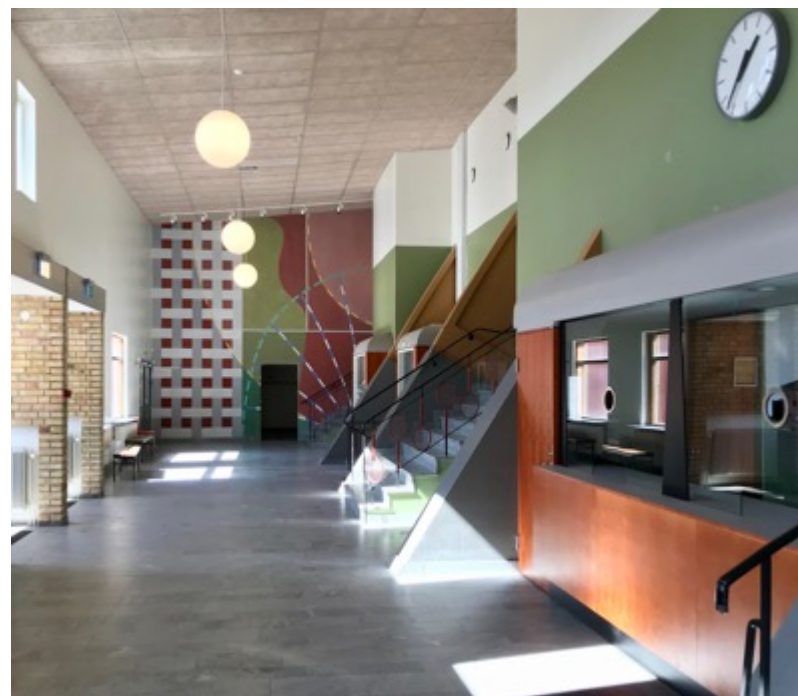

Fig 68. Ursprungligt biljettbås närmast i bild med nybyggda bås i samma utförande längre bort i bild.

Via entréhallens yttre trappor nås gångarna under läktarna som löper parallellt längs idrottshallens långsidor. Spelplanen nås dels direkt via entréhallens två centralt placerade trappor eller genom ingång från läktargångarnas norra ände. I sporthallen är takstolskonstruktionens målade limträbågar synliga och sträcker sig längs med planens riktning. Mellan de välvda takstolarna är taket klätt med vita perforerade träfiberplattor. Övriga väggytor i idrottshallen är gröna och grå.

Läktarna utmed båda långsidorna av spelplanen har enkla träbänkar. Golvet på spelplanen utgörs av ett sportgolv i två blå kulörer med linjemarkeringar för bland annat handboll och innebandy. Hallen är utrustad ett matchur från Westerstrand på den södra kortsidan (se bilaga 8.7 *Westerstrand urfabrik AB*). Under sporthallen, i källarplan och plan ett, ryms ett flertal lokaler för brottning, bordtennis, tyngdlyftning och skytte. Här finns även omklädningsrum och logement.

Fig 69-72 Interiörbilder Odenhallen i Falköping. Nya ytskikt samsas med bevarade originaldetaljer. Karosseripanel och trappträcken (bilder nedre raden) är exempel på ursprungliga detaljer som finns kvar. Läktarna har nytillverkade bänkar i ett utförande likt det ursprungliga. I samband med den senaste renoveringen (2008) utrustades hallen bland annat med ett nytt ventilationssystem och golv. Den varierade färgsättningen i foajén återkommer i sporthallen. På bilden längst upp till vänster syns de numera igensatta fönsterpartierna i gavelröstena.

Fig 73. Odenhallen okänt årtal. Troligtvis omkring 1960 (Falköpings kommun).

Fig 74. Odenhallen innan renoveringen 2008 (Falköpings kommun).

Förändringshistorik

Odenhallen har sedan den byggdes genomgått ett antal förändringar, senast i form av en omfattande renovering 2008. Många är odokumenterade i text men går att utläsa genom jämförelse av historiska fotografier. Idrottshallens ursprungliga utseende innefattade stora glasade partier på var sida om det välvda taket över idrottshallen. Fönsterpartierna har, likt i många andra idrottshallar, satts igen för att begränsa ljusinsläppet i idrottshallen. Detta tillsammans med nedmonteringen av den höga skorstenen utgör ett av de större ingreppen i byggnadens exteriör, men exakt årtal för förändringarna är okänt (jämför fig 73, 74 och 54). Bensinstationen som ursprungligen rymdes i källarplanet utmed norra gaveln är idag borta och istället ansluter Falköpings tennishall.

Exteriörens färgsättning har sett olika ut under åren. Bilder tagna innan renoveringen 2008 visar att hela byggnaden var målad i olika ljusa nyanser (se fig 74 och 75). Särskilda exteriöra kvaliteter som lyftes fram i samband med den stora renoveringen av Odenhallen som utfördes 2008 var bland annat huvudentré med skärmtak, väggklockan med mosaikurtavla samt den ursprungliga färgsättningen (KFK1:1). Odenhallens nuvarande exteriör har inspirerats av hallens ursprungliga utseende, som uppvisar en mer nedtonad färgsättning i grå nyanser i olika partier på fasaden. I samband med renoveringen 2008 ersattes metalldörrarna i entrén med nya glasade ytterdörrar i klarlackad ek och de befintliga fönsterpartierna rustades upp (KFK1:1). Den nuvarande neonskylten ovanför entrén är utformad likt den ursprungliga. (KFK1:2). Neonskylten ersatte en blå och vita ljuslåda som kan ses på bilder från 2007 (se fig 74).

Fig 75. Odenballen östra långsidan innan renoveringen 2008 (Falköpings kommun).

De stora interiöra förändringar som skett redovisas i förslaget till ombyggnad av idrottshallen (2007, KFK1:1) samt en byggbeskrivning (2008, KFK1:2). I ombyggnadsförslaget lyfts särskilt entréhallens muralmålningar och de tematiskt utformade trapppräckena som särskilda kvaliteter. Dessa rustades upp och blev vägledande i färgsättningen av entréhallen, som innan renoveringen gått i blå toner. Renoveringen 2008 innebar en förnyelse av i stort sett samtliga ytskikt inklusive skyltning. Vid ny skyltning återanvändes typsnittet för stencilering som tidigare funnits i byggnaden.

Fig 76. Odenballen östra långsidan våren 2020. På bilden syns utbyggnaden som innehåller brottarföreningens lokaler.

Ett nytt sportgolv lades i sporthallen med linjemarkeringar för handboll, volleyboll, badminton och innebandy. Den fasta sargen mot läktaren var tidigare vadderad och byttes under renoveringen 2008 ut mot nya skivor i korklinoleum på plywood. Läktaren tillgänglighetsanpassades och sekretariat och avbytarbänk byggdes om för att ge större spelplan. Nya klarlackade sittbänkar installerades på läktarna på befintliga konsoler som målats om, och behöll på så vis den ursprungliga utformningen (KFK1:2). Norra kortsidan i plan tre mot sporthallen (se fig 71), var ursprungligen en öppen läktare men är idag igenbyggd och inrymmer ventilationssystem.

Användning då och nu

Odenhallen uppfördes som en modern idrottsanläggning för att främja utövandet av inomhusidrotter i Falköping. Den ursprungliga användningen som sportanläggning är intakt än idag och har under åren tjänat föreningsverksamhet och andra större arrangemang som mässor och skolavslutningar. Odenhallen används idag både till skol- och föreningsidrott. Ett antal föreningar har lokaler i källarplan, däribland Falbygdens Idrottshistoriska Sällskap. I den gamla vaktmästarbostaden finns idag kontor samt Ungdomens hus. Området kring Odenhallen har sedan 1950-talet utökats med badhus, tennisbanor och andra sporthallar och utgör idag ett centrum för idrottsutövning i Falköping.

3.3.2 Idrottens hus, Lidköping

Fig 77. Idrottens hus i Lidköping från nordost.

Fig 78. Lokaliseringskarta Idrottens hus i Lidköping (Lantmäteriet.se).

Lokalisering och områdesbeskrivning

Idrottens hus ligger inom Ågårdsområdets idrottsanläggning vilket även innefattar bland annat badhus, ishall, fotbollsplaner och Sparbankens arena (invigd 2009). Idrottsområdet återfinns i Lidköpings södra utkant och omges av närliggande bostadsområden. Öster om Idrottens hus rinner ån Lidan.

Administrativa uppgifter

Adress: Hallgatan 1, Lidköping
 Fastighetsbeteckning: Fregatten 1
 Invigningsår: 1960
 Beställare: Lidköpings stad
 Arkitekt: Patrick Darling
 Entreprenör: Svenska Industribyggen AB, Göteborg
 Mått på spelplan: 38x18 meter (A-hall)
 Åskådarakapitet: ca 800 på läktarna
 Ingår i: Detaljplan Ågårdens idrottsområde, Plannummer 311, Laga kraft 2007-07-20

Bakgrund

Under 1900-talets början kom Lidköping att utvecklas till en industristad som innefattade bland annat handel, hantverk och sjöfart. Till utvecklingen hörde även den framväxande folkrörelsen där bland annat idrottslivet innefattades. Industrins expansion kom att leda till en allt bredare inflyttning till staden vilket gjorde att befolkningmängden under 1900-talets inledande årtionden steg. Lidköping kom under 1920-talet, liksom resten av landet, att kantas av lågkonjunktur inom näringslivet och framförallt industrin. Arbetslösheten som bredde ut sig innebar en ökad aktivitet inom idrottsrörelsen där människor istället kom att aktivera sig (Holmström & Adrell 1996, s. 420 ff).

Framträdande sporter i Lidköpings idrotts historia har dels varit handboll, brottning, bandy och friidrott. Sedan 1940-talet hade föreningslivet i Lidköping verkat för att nya lokaler skulle komma till skott, bland annat genom insamlade pengar och framtagna ritningar. 1939 har dessutom föreningen för ett Idrottens hus bildats vars största arbete gick till att övertyga stadsfullmäktige om att nya lokaler behövdes i staden (Holmström & Adrell 1996 s. 427). Situationen kring inomhuslokaler var under 1940-1950-talet ansträngd med hög beläggning på de gymnastiksalar och liknande som nyttjades av gymnastik- och idrottsföreningarna. Diskussionerna som fördes under 50-talets början gällde bland annat bristen på lämpliga lokaler för den lokala ungdomsverksamheten (*Arbetartidningen* 1953).

I maj 1953 tog stadsfullmäktige så beslutet om att 2,2 miljoner kronor skulle gå till uppförandet av ett Idrottens hus i Lidköping (*Aftonbladet* 1953). Efter tjugo års arbete och väntan från det att föreningen för Idrottens hus bildats 1939 stod så den nya hallen i Lidköping klar för invigning 9 oktober 1960 (*GT* 1960). Byggnaden uppfördes i det då relativt oexploaterade Ågårdsområdet som sedan tidigare innehöll fotbollsplan och löparbanor (se fig 79).

Idrottens hus utformades med sporthallen som huvudbyggnad, flankerad av två lägre byggnadsdelar utmed långsidorna innehållande omklädningsrum och övriga biutrymmen. Vid den södra gaveln finns en lägre byggnadsdel som ursprungligen innehöll bland annat bowlingbanor, idag ersatta av brottnings- och tyngdlyftningslokaler. 1975 invigdes Lidköpings badhus, (*Arbetet västsvenska editionen* 1975) vilket via ett lanterninförsett utrymme ansluter till Idrottens hus utmed den västra långsidan. Under 1990-talet kom anläggningen att byggas ut med nya träningshallar (KLK1:3). Byggnaden förlängdes åt söder, och gavs en ny entré utmed den östra långsidan.

Fig 79. Idrottens hus i dess ursprungliga form med en då till stor del oexploaterad omgivning. Flygfoto från 1960-talet (Historiska flygfoton, Eniro.se).

Fig 80. Huvudentrén till Idrottens hus. De mest påtagliga elementen i gavelns estetiska utformning är ramkonstruktionen i betong och det stora glasade partiet.

Konstruktionsbeskrivning

Grundläggningen i den centrerade huvudbyggnaden, innehållande sporthall och läktare, utgörs av en gjuten betonggrund förstärkt med betongpålar. Den bärande konstruktionen, vilken innefattar grundmur, ytterväggar, bjälklag och sporthallens ramkonstruktion, utgörs av betong. Yttertaket är huvudsakligen utfört i lättbetong med inlägg av glasbetongelement, tänkt att ge ytterligare ljusinsläpp till sporthallen. Takets glasbetong är övertäckt av korrugerad takplåt. Fasadmaterialet utgörs av tegel och putsad lättbetongisolerings (KLK1:2).

Exteriör

Norr-gaveln och den västra långsidan är idag de enda fristående fasaderna som inte byggts samman med nyare anläggningar. Den norra gaveln präglas av det stora glaspartiet ovanför den ursprungliga huvudentréns skärmtak. Takstolarnas vita ramkonstruktion är tongivande i den estetiska utformningen av gaveln, vilket kontrasterar mot det röda teglet. Byggnadens tegelklädda fasader har ett rött och valsat fasadtegel i munkförband (KLK1:2), vilket även återfinns utmed långsidorna på sporthallens byggnadskropp.

Entréerna i den norra gaveln utgörs av två aluminiumpartier med dubbla pardörrar samt överljus. Centrerat mellan dörrarna finns en igensatt biljettlucka. Entrépartiet inramas av rektangulära vita betongplattor och en sockel av gult Höganäsklinker (KLK1:2). Entréns skärmtak med fall in mot byggnadskroppen är klätt i takpapp och har kopparomfattning. Över entrépartiet finns den ursprungliga Idrottens hus-skylden i röda neonbokstäver fortsatt kvar.

Fig 81. Neonskylt på skärmtak.

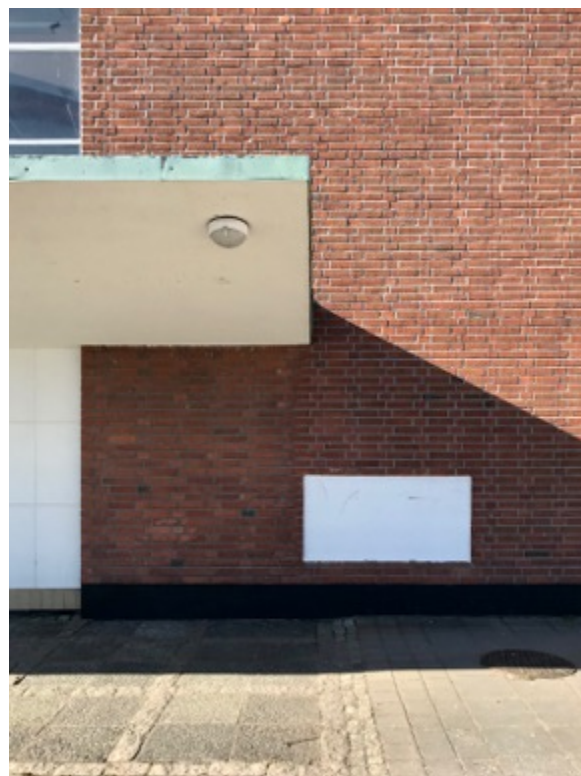

Fig 82. Materialverkan: tegel, koppar, klinker och puts.

Fig 83. Ramkonstruktionens stödpunkt.

Fig 84. Putsad fasad på den låga delen av byggnadens östra långsida.

Fig 85. Entréparti med aluminiumdörrar på östra långsidan.

Fig 86. Fönsterband under takfot med ljusinsläpp mot sporthall.

De lägre byggnadsdelarna utmed båda långsidor är putsade i en ljus kulör och har en tät och regelbunden fönstersättning med ospröjsade enluftsfönster. Under idrottshallens takfot finns ett fönsterband, vilket är igensatt på den västra långsidan. Takstolarnas ramkonstruktion är synlig även längs långsidan och delar in fasaden i mindre vertikala sektioner. Sporthallen har ett flackt sadeltak och de lägre byggnadsdelarna har ett enkelt takfall. Sadeltaket över nuvarande brottningslokalerna har en mer oregelbunden utformning och innefattar delvis fönsterband mot öst.

Fig 87-91. Interiörbilder Idrottens hus. Entréhallen har flera bevarade originaldetaljer, bland annat trapphusens stälträcken och mosaikpartier på biljettkiosker. Kalkstensgolvet i entréhall, trappa och övre hall syns på bilderna. Entréhallen är utsmyckad med stengodsreliefer med abstrakta sportmotiv av C.H Stålhane, konstnärliche ledare på Rörstrands.

Fig 92. Sporthallen i idrottens hus. På bilden syns pågående arbete med nytt sportgolv och ommålning av läktarnas bänkar.

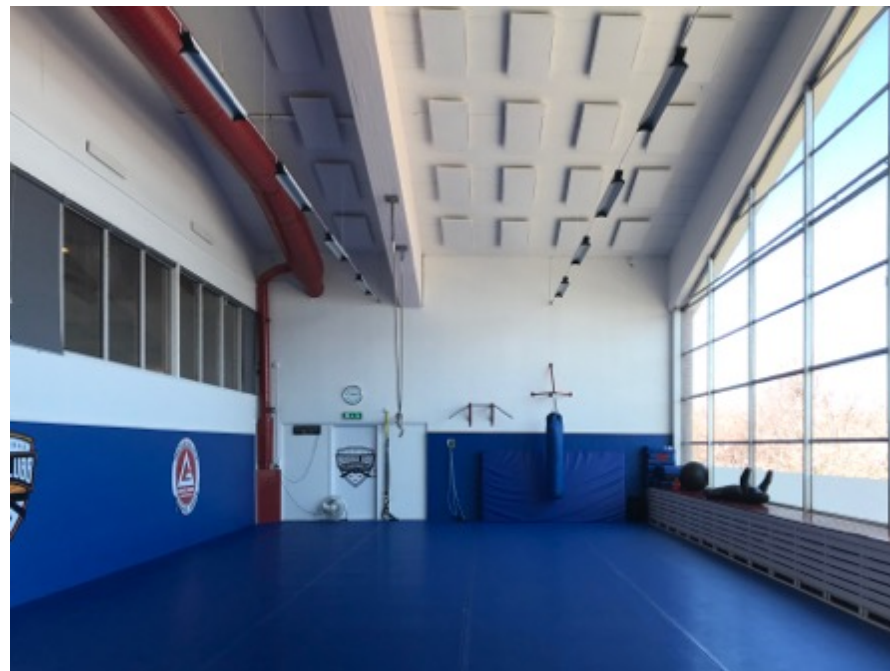

Fig 93. Den tidigare foajén i plan 2. Numera omgjord till budohall.

Interiör

Via den ursprungliga huvudentrén på den norra gaveln når man fortsatt entréhallen, innehållande tidigare biljettkiosk och garderobsutrymmen. Stora delar av den ursprungliga interiören är bevarad med kalkstensgolv, mosaikbeklädda väggar och konstinstallationer. Stengodsreliefen på entréhallens södra vägg är utformad av Carl H. Stålhane, konstnärlig ledare på Rörstrand. Reliefen, "Match", symboliserar olika sporter i abstrakta mönster, bland annat tennis och bowling (*Söderhamns tidning* 1960). Väggarna i entrén är i övrigt putsade i vitt.

Via entréhallen nås läktarna på våning två via två breda kalkstenstrappor i vardera ände av entrén. Trapporna har svarta ledstänger och räcken i rostfritt stål. Väggarna vid trapporna har en ljus kulör och en röd bård i midjehöjd. I hallen på andra våningen till det västra trapphuset finns två partier med betongglas. Dessa motsvaras av fönster i det östra trapphuset. På våning två finns också den före detta foajén placerad utmed den norra gaveln och det stora glaspartiet. Foajéutrymmet används idag som budohall. Vid den östra trappan finns det ursprungliga dörrpartiet in till budohallen bevarat, målat i en grå kulör.

Idrottshallen har en synlig takstolskonstruktion. Läktarna har bänkar i målad furu, vilka tillsammans rymmer ca 800 åskådare (Tillgänglighetsdatabasen *Lidköpings kommun*). Läktarna på långsidorna förbinds via en avsats på den södra gaveln som också fungerar som tillgänglighetsanpassad entré till läktaren med hiss. Båda läktarna flankeras i söder av två mindre bås med fönster mot spelplan. Dessa benämns i ritningar från uppförandet som “radiohytt” och “manöverhytt” (KLK1:4). Båsens ytskikt är välbevarade med ursprunglig korkparkett, bänkskivor och perforerade träfiberplattor invändigt på väggar och tak. I fönstret ut mot spelplanen finns en skyltanordning som lyder “Rökning i lokalen förbjuden.” Utvändigt är träpanelen under fönstret mot spelplanen övermålad.

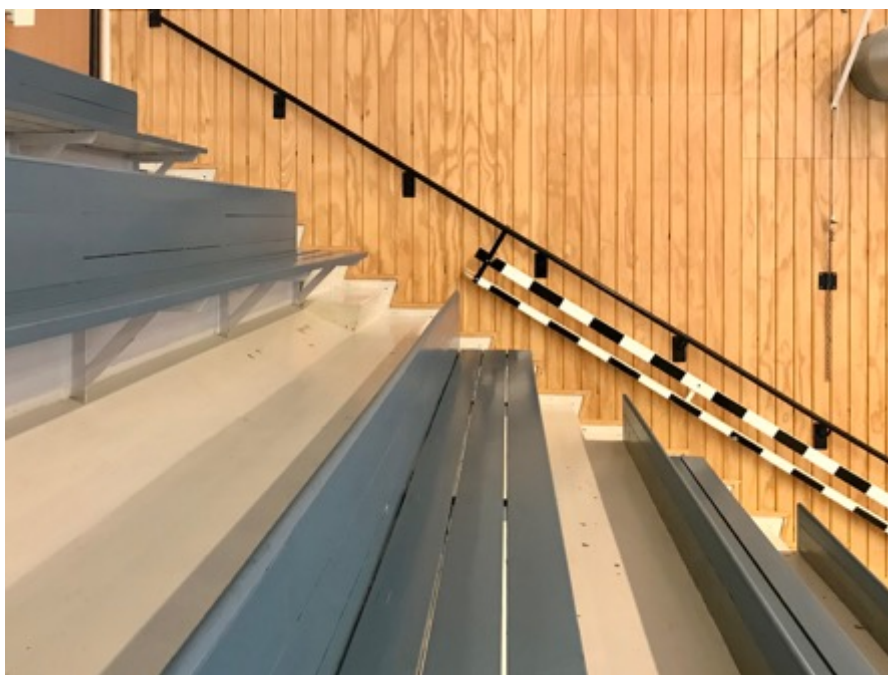

Fig 94. Läktare i sporthall. Träpanel på kortsida och målade bänkar.

Fönsterbandet under takfoten på den östra långsidan släpper in ljus i hallen men är idag igensatta på motsatt sida. Betongglaselementen i taket, som är övertäckta på utsidan, är fortsatt synliga i taket. Båda kortsidor har stående omålad träpanel i höjd med spelplan och resterande ytskikt utgörs av perforerade träfiberskivor. Spelplanens har ett nylagt sportgolv i två blå kulörer. Hallens fasta sportinredning består av matchur från Westerstrand, takmonterade basketkorgar och väggfasta handbollsmål (se bilaga 8.7 *Westerstrand urfabrik AB*).

Fig 95. Radiohytt på läktare.

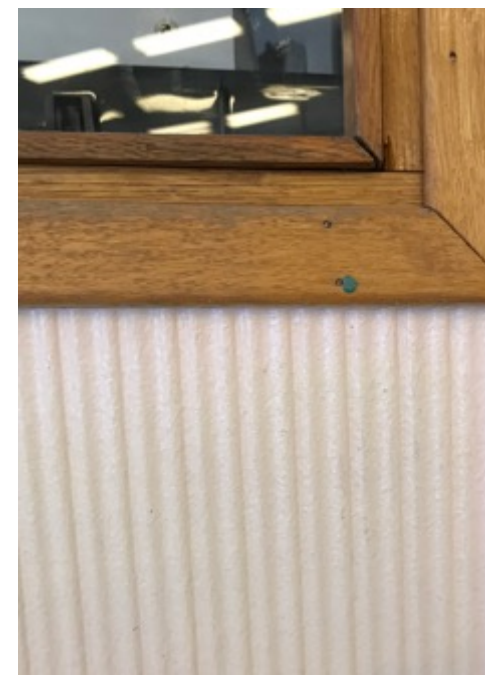
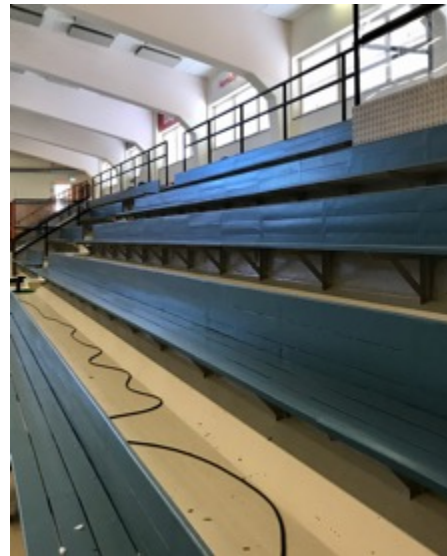

Fig 96. Detaljbild radiohyttens yttre beklädnad.

Fig 97-100. Interiörbilder Idrottens hus. På bilderna syns takstolarnas ramkonstruktion och spännvidd. Till vänster syns ljusinsläppet från den norra kortsidans fönsterparti genom budoballen. Notera att den västra långsidans fönsterband utmed läktargången satts igen. Hallens färgsättning går i kulörerna grå, ljus rosa och blå. På bilden nere till höger skimras partier av glasbetong som tidigare gav ljusinsläpp genom taket.

Förändringshistorik

Vid jämförelsen av ritningar och byggnadsbeskrivning från tiden då idrottens hus uppfördes går ett antal förändringar att urskönja i dess nuvarande form. De exteriöra skillnaderna syns främst i de tillbyggnader som skett i och med badhuset och de nya träningshallarnas tillkomst. Ytterligare förändring går att se i den västra fasadens igensatta fönsterband som fortsatt är intakt utmed den östra fasaden (se fig 101 och 102). I och med utbyggnaden av nya träningshallar i söder har en ny huvudentré till anläggningen tillkommit utmed den östra långsidan vilken kommit att i stor grad ersätta den ursprungliga.

Delar av det ursprungliga taket in mot sporthallen utformades med sektioner i betongglaselement vilka medförde ett naturligt ljusinsläpp över spelplanen. I arkivmaterialet går dock att se ifrågasättandet av denna konstruktion redan vid uppförandet då entreprenören motsatte sig hållbarheten på denna lösning (KLK1:1). Vidare bekräftas att konstruktionen kom att läcka och betongglaset är numera övertäckta av takplåt.

Bland interiörens ytskikt går ett flertal förändringar att uttyda vilka främst rör de målade ytorna. Trots att den ursprungliga färgsättningen inte går att utläsa i de tidiga byggnadsbeskrivningarna går det att se spår av tidigare färglager i kulörer som grön, röd och blå. Eftersom Idrottens hus inte har genomgått någon större totalrenovering finns fortfarande originaldetaljer att finna i form av dörrar, fönster, ursprungliga golv och viss fast inredning. Exempel på detta kan ses i brottarklubbens lokaler där det ursprungliga gröna vinylgolvet finns kvar i ett förråd. I omklädningsrummen finns inredning såsom väggfasta klädkrokar och lösa bänkar trots renoverade ytskikt.

Användning då och nu

Idrottens hus uppfördes, och används fortsatt som idrottsanläggning av ett antal idrottsföreningar och skolklasser. Anläggningen har efter uppförandet utökats till fler träningshallar och används idag av omkring 200 ledare och unga varje kväll (Lidköpings kommun *Idrottens hus*). Under senare år har planer på att bygga ut Idrottens hus i Lidköping funnits, vilka av allt att döma nu ligger på is.

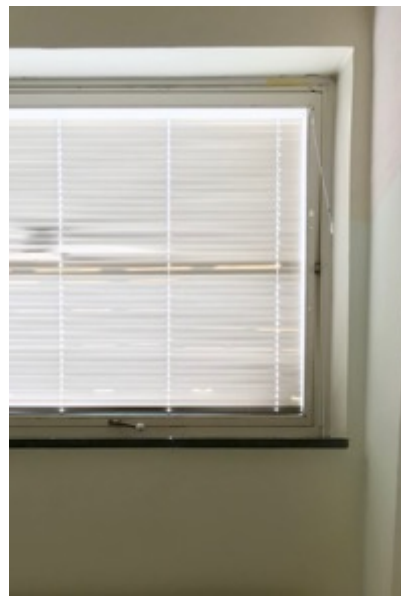

Fig 101. Fönsterband i ursprungligt utförande längs östra långsidan.

Fig 102. Motsvarande igensatta på västra långsidan.

3.3.3 Agnebergshallen, Uddevalla

Fig 103. Agnebergshallen från nordväst.

Fig 104. Lokaliseringskarta Agnebergshallen i Uddevalla (Lantmäteriet.se).

Lokalisering och områdesbeskrivning

Agnebergshallen ligger i Uddevallas östra centrum, precis intill Bäveån. Hallen ligger i nära anslutning till Agnebergsgymnasiet och omkringliggande bostadsområden. Byggnadens västra fasad ligger utmed Sörkällegatan/Östergatan.

Administrativa uppgifter

Adress: Färgaregatan 10, Uddevalla
Fastighetsbeteckning: Trahn 14
Invigningsår: 1987
Beställare: Uddevalla kommun
Arkitekt: P A Ekholm Arkitektkontor
Mått på spelplan: Total spelplan 45x32 meter (45x23 meter med utskjuten teleskopläktare)
Åskådarakapitet: Ca 2400, varav omkring 1400 sittande (A-hall)
Ingår i: Stadsplan arkivnr: 283, Aktbeteckning 14-UDD-23/1983, Plannamn: AGNEBERGSSKOLAN,KV SKOLAN,BRUNJEANSSON,TRAHN MM

Bakgrund

I början av 1980-talet börjar en diskussion föras kring om en ny idrottshall i Uddevalla. Ett stort intresse uttrycktes av den lokala, och framgångsrika, handbollsföreningen Kroppskultur som framhävde behovet av ny hemmaplan. Laget stod vid denna tid inför kval till allsvenskan i handboll och hade under de senaste säsongerna tvingats spela sina hemmamatcher i Trollhättan. Debatten som fördes under tiden rörde huruvida man inom kommunen skulle satsa antingen på ny idrottshall, nytt länsmuseum eller en ny ishall (GP 1981). Socialdemokraternas valseger i Uddevalla 1982 innebar även en seger för det lokala idrottslivet. Partiet hade kandiderat med vallöftet om förbättrade sociala förhållanden vilket bland annat innefattade både ny idrottshall och inomhusarena för ishockey, något som nu skulle förverkligas (GP 1982).

Planerna på en ny idrottshall i Uddevalla stötte tidigt på problem i redan i planeringsfasen. Bostadsrättsföreningen på angränsande fastighet motsatte sig tidigt planerna på att sporthallen skulle byggas i området (KAU1:2). Ytterligare kritik riktades mot det resursslöseri som rivning av befintlig bebyggelse innebar. Länsstyrelsen uttryckte också kritik mot planförslaget med hänvisning till konflikten med kulturhistoriska intressen, geotekniska förhållanden för den aktuella marken samt hanteringen av trafiken genom staden (KAU1:1, KAU1:4). Enligt ett regeringsbeslut får dock kommunen rätt och planförslaget kom att fastställas vilket innefattade en utbyggnad av Agnebergsgymnasiet och uppförandet av en ny sporthall (KAU1:5). Trots protester från olika håll kom planerna på utbyggnaden av Agnebergsgymnasiet och Agnebergshallen att genomföras (KAU1:5), vilket innebar att delar av den befintliga bostadsbebyggelsen på de aktuella fastigheterna revs (se fig 105).

1984 kom nya Agnebergsskolan, genom ombyggnad av Uddevalla gamla läroverk, att stå klar vilket var den första etappen i arbetet med en ny och modern gymnasieskola i staden. Etapp två innefattade byggandet av Agnebergshallen vilken utöver föreningsidrotten skulle rymma gymnasieutbildningens idrottsverksamhet (GP 1984). Planerna för den nya hallen var också att den skulle kunna utnyttjas för större evenemang och publikidrotter, huvudsakligen handboll (KAU1:3). 1987 stod Agnebergshallen klar och handbollslaget Kroppskultur fick sin efterlängtade hemmaplan (GP 1987). Invigningen skedde 31 januari 1987 och olika föreningar var delaktiga i arrangemanget. För underhållningen på scen stod Lasse Berghagen (GT 1987).

Fig 105. Kvarteret där Agnebergshallen senare kom att uppföras. Flygfoto ca 1955-1967 (Historiska flygfoton, Eniro.se).

Konstruktionsbeskrivning

Agnebergshallen vilar på en gjuten betonggrund. Takstolskonstruktion utgörs dels av limträbågar, vilka ger yttertakets dess välvda form. Dessa i kombination med en fackverkskonstruktion i stål möjliggör den stora spännvidden invändigt. Konstruktionen är synlig från insidan. Övriga delar av den bärande konstruktionen i form av grundmur, väggar och bjälklag är utförd i betong, både i platsgjuten och prefabricerad form. Delar av betongkonstruktionen är synlig runt om byggnaden, bland annat vid arkaden som löper utmed den södra kortsidan samt interiört i trapphusen.

Exteriör

Agnebergshallen utgörs av en stor kvadratisk byggnadskropp där sporthallen ligger placerad i mitten. På den norra sidan är den del som utgör huvudentrén något lägre med ett enkelt och något välvt takfall mot gatan. Skylten 'Agnebergshallen' är placerad över entrébyggnadens nordvästra hörn och utgörs av svarta bokstäver mot vit bakgrund. Sporthallens välvda takform är tydlig på både den västra och östra sidan. Byggnaden är placerad i souterräng i sluttningen ned mot Bäveån. Den huvudsakliga beklädnaden på hallens fasader är rött murtegel i blockförband. Över fönstren är teglet murat i raka valv. Partier i ljus rosa korrugerad plåt återfinns främst utmed den södra fasaden samt kring fönster och dörrpartier.

Hallens fyra fasader har en varierad och funktionsstyrd utformning. Huvudentrén vetter åt norr mot Agnebergsgymnasiet och har ett stort välvt skärmtak, vars bågform är återkommande som dekorativt fasadelement. Entrépartiet består av fyra glasade pardörrar i aluminium med sido- och överljus. Längs den södra fasaden löper en arkad intill vattnet, vilken bär upp läktargången i hallen. Den västra fasaden pryds av tre färgglada konstverk, "Rörelse" (1986), väggreliefer i betong signerade Göran Lantz (*Konst i Uddevalla centrum*). Här finns också två nödutgångar. Byggnaden har ett antal mindre entréer på alla fasader som nyttjas av idrottare, skolelever, lärare och vaktmästare. Överlag präglas byggnadens exteriör av asymmetri, och så även fönstersättningen som är oregelbunden med en variation av en-, två- och trelufts-fönster.

Fig 106. Gångstråket genom arkaden längs Agnebergshallens södra sida. Till höger i bild Bäveån. Notera skyltanordningen i det övre hörnet av fasaden.

Fig 107-111. Exteriörbilder
Agnebergshallen. På bilderna syns fasadmaterialet tegel och plåt som återfinns på samtliga fasader. Skylten 'Agnebergshallen' finns på entrésidan. Det välvda formspråket är återkommande och kan ses på de två nedersta bilderna samt i undertaket av arkaden (Bilden överst i mitten).

Interiör

Genom huvudentrén nås en rektangulär hall med biljettluckor och vändkors. På var sida om biljettluckorna finns även två glasade pardörrar med överljus. Hallen har klinkergolv och väggar i tegel likt fasaderna. Den västra kortsidan av entréhallen pryds av konstverk med sportmotiv utförda av konstnär Pia Oom och stukator Helge Sundberg. Inne i sporthallen finns ytterligare två motiv på den norra kortsidan.

Läktargången som löper utmed samtliga sidor av sporthallen har ett slipat, ytbehandlat betonggolv. Väggarna utmed läktargångarna varierar i beklädnad med träpanel, tegel och målad betong samt ljudisolerande skivor. Den västra långsidans vägg har ett subtilt vågformat formspråk, klädd i träpanel och vita skivor. Längs läktargången på samtliga sidor löper ett vitmålat räcke i stål. Vid båda långsidor finns fasta läktare samt teleskopläktare närmast spelplan. Vid den västra långsidan finns ett mindre inglasat radiobås som nås från läktargången. Kapaciteten för sittande åskådare är sammanlagt ca 1400 när samtliga sex teleskopläktare är utdragna.

Fig 115. Biljettluckor med vändkors i huvudentré.

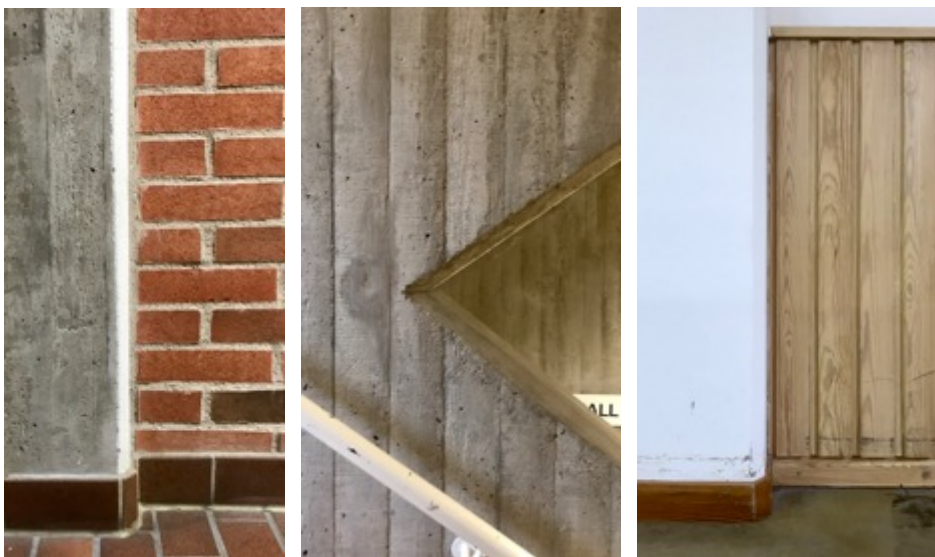

Fig 112-114. Detaljbilder materialverkan interiör: tegel, betong, träpanel.

Fig 116. Konstverk med sportmotiv i entréhall.

Fig 117. Spelplanens väl tilltagna yta med sportgolv i parkettimitation. Till vänster i bild syns en av de utfällbara teleskopläktarna.

Spelplanen mäter totalt 45x32 meter (45x23 meter med utskjutna teleskopläktare). Golvet utgörs av sportgolv med parkettimitation och linjemarkeringar för bland annat handboll, innebandy, tennis och basket. Hallen kan delas in tre mindre hallar (hall A, B och C) genom två ridåväggar, som då får måtten 32x15meter (*Möjligheternas anläggning*). I sporthallen är takkonstruktionen i form av fackverkstakstolar i stål och limträbågar synliga. Hallens fasta redskap utgörs av ribbstolar i de båda kortsidorna samt takmonterade basketkorgar.

Fig 118. Utfälld teleskopläktare i sporthallen.

Hallen har två matchur på långsidorna samt en resultattavla på den södra kortsidan, samtliga av märket Westerstrand (se bilaga 8.7 *Westerstrand urfabrik AB*). Under läktarna finns förrådsutrymmen. I anläggningen finns också mindre hallar för bland annat boxning, gymnastik och styrketräning (hall D-G) samt cafeteria, allrum, lärarrum och flertalet omklädningsrum. I det norra trapphuset samt i hall F (som används som teorisal) finns ytterligare konstverk i form av gjutna reliefer med fågelmotiv, osignerade.

Fig 119-121. Interiörbilder Agnebergshallen. Till vänster syns den vågformade väggen längs den västra läktargången. Hallens takstolskonstruktion utgörs av både fackverkstakstolar i stål och tvärgående limträbalkar. Centrerat i bilden ovan syns även en av hallens nedfällbara riktväggar. Bland hallens fasta inredning finns bland annat ribbstolar och basketkorgar.

Förändringshistorik

Förändringar som skett i Agnebergshallen utfördes huvudsakligen under 2015 då hallen utrustades med nya teleskopläktare och nya fällbara stolar på de fasta läktarna. Vid samma tid ersattes även det ursprungliga parkettgolvet i sporthallen med ett nytt sportgolv (*Agnebergshallen*, Uddevalla kommun). Delar av väggen utmed den östra läktargången har idag en klättervägg som installerats efter att byggnaden var ny, årtal för förändringen är okänt.

Användning då och nu

Med invigningen av Agnebergshallen fick man 1987 en ny modern idrottsanläggning i Uddevalla som avsågs rymma allt från skol- och föreningsidrott till kulturarrangemang i form av mässor och konserter. Hallen har sedan invigningen rymt idrottsliga arrangemang som landskamper i volleyboll, bordtennis och handboll samt konserter med artister som bland annat Roxette, Ulf Lundell och Kent (*Möjligheternas anläggning*). I och med bytet av golv i hallen 2015 räknade man med att förutsättningarna för en mer varierad användning skulle förbättras. Det nya golvet ansågs även vara mer lättskött och stabilt än det uttjänta parkettgolvet (*Bobuslämningen* 2015).

Agnebergshallen agerar fortsatt hemmaplan åt det lokala handbollslaget Kroppskultur och rymmer dagtid gymnasieskolans idrottsverksamhet. För idrottslig verksamhet är A-hall och övriga utrymmen utrustad för sporter som badminton, basket, innebandy, handboll, volleyboll samt ett antal kampsporter (*Agnebergshallen*, Uddevalla kommun).

3.4 Resultat Idrottshallen 1950-2000

3.4.1 Förutsättningar och påverkande faktorer

Utvecklingen fram till seklets mitt hade banat väg för den positiva inställning till idrotten som genomsyrade partipolitiken. Idrottsrörelsen i Sverige hade vuxit sig livskraftig, med ett starkt stöd från offentligt håll. Efterkrigstidens högkonjunktur medförde ett ekonomiskt välstånd i landets kommuner vilket innebar goda möjligheter till satsningar på den offentliga servicen, vilket inkluderade idrottsanläggningar. På 1960-talet sker ett skifte i ägandeförhållandena kring landets idrottsanläggningar, då kommuner övertog ägandet från enskilda föreningar vilket i praktiken innebar att kommunen blev idrottens största bidragsgivare. I och med ny semesterlagstiftning och ökad fritid stiger antalet föreningsaktiva medlemmar i Riksidrottsförbundet stadigt fram till 1970-talet. Antagandet av *Idrott åt alla* 1970 bekräftade idrottens numera etablerade roll bland gemene man och skulle leda till utökade anslag till förmån för idrottens verksamhet. Ett stort antal nyanläggningar och upprustning av befintliga idrottsmiljöer genomfördes som resultat av utredningen.

Under 1980- och 1990-talet minskar tillväxten i medlemsantal för Riksidrottsförbundet, samtidigt som verksamheten breddas på andra sätt. Nya idrottsgrenar ansluts till förbundet och allt fler kvinnor och barn tar del av verksamheten. Ekonomiskt ansträngda tider för kommunerna kom under denna period att leda till stora nedskärningar och besparingar på stödet till idrotten. Minskade driftsbidrag till anläggningarna gjorde att många föreningar fick svårt att finansiera underhållet av sina idrottsmiljöer. Utvecklingen innebar även att många idrottsanläggningar avkommunaliserades. Detta ligger i linje med en generell kommersialisering inom idrottsrörelsen, där medlemsavgifter och sponsorer blir en allt viktigare del av verksamheten.

3.4.2 Idrottshallens utveckling

Under 1950-talet kom utbudet av idrottsanläggningar att breddas i och med en allt mer utbredd specialisering av idrottsmiljöerna. En annan tydlig trend med rötter i 50-talet är samlokaliseringen av idrottsanläggningarna i städer, något som kan ses i detaljplaner från tiden. Inomhussporterna fortsatte att öka i popularitet och exempelvis innebandyns framväxt som folksport innebar ett ökat behov av idrottshallar. Stora satsningar på nyanläggningar av idrottshallar gjordes på många platser i landet.

En bidragande orsak till kommunernas satsning på inomhusanläggningar var de förändringar som skedde i grundskolans läroplaner, där undervisning i idrott och gymnastik etablerades. Detta ledde till ökat behov av lämpliga lokaler. Ideologin bakom *Idrott åt alla* (1970) resulterade i en satsning på fler mindre idrottsplatser i nära anslutning till hem och skola. Breddningsstrategin gick ut på att idrottandet skulle vara lättillgängligt för en stor del av befolkningen. Idrottshallarna som byggs under perioden är ofta anpassade efter standardiserade mått för bollsport. Tanken var att hallarna skulle kunna användas av både föreningsliv och skolidrotten. I större städer satsar man under 1980- och 1990-talet på stora, centralt placerade och integrerade anläggningar, trots fritidsundersökningar som visade på ett ökat intresse för motionsidrott snarare än prestationsidrott. Anläggningarna blir fortsatt mer specialiserade.

Under 1950-talet är de klassiska limträbågarna ännu vanligt förekommande i idrottshallarnas utformning, trots att konkurrerande material som betong och stål börjat användas. Invändigt fortsätter trärena ytskikt att förekomma, något som blivit synonymt med idrottens byggnader. Parkettgolven blir allt oftare bortvalda till förmån för nya, mer lättskötta sportgolv i plast.

Integrerade anläggningar med väl tilltagna grenspecifika lokaler och biutrymmen blir under 1900-talets senare hälft norm. Vanligt förekommande är lokaler för bland annat bowling, bordtennis och brottning. Utformningen av idrottens byggnader följer en utveckling där estetiken får ge vika för funktionen. Det går att se en förskjutning i val av material under perioden mot mer kostnadseffektiva alternativ i de senare idrottshallarna.

3.4.3 Idrottshallen som källmaterial

Odenhallen i Falköping (1957) utgör exempel på hur den kommunala satsningen på idrott kom att fortgå kring 1900-talets mitt. Hallen är placerad i Falköpings centrum och utgör en del i det samlokaliserade Odenområdet, där idrottsplatsen Odenplan redan var belägen. Området har senare utökats med badhus, tennishallar och utomhusbanor. Uppförandet av Odenhallen grundade sig dels i föreningslivets brist på lokaler samt en kommunal framtidstro om att intresset för inomhusidrottande skulle fortsätta att öka. När hallen byggdes var den Skaraborgs största inomhushall för idrott. Grannfastigheterna skulle snart bebyggas med ett nytt tingshus, medborgarhus och stadsteater. Odenhallens geografiska kontext visar på kommunens höga ambitionsnivå på idrottssatsningar under 1900-talets mitt vilket även tar sig uttryck i hallens påkostade utformning. Det arkitektoniska formspråket går till stora delar att härleda till 1930- och 1940-talets idrottshallar. Detta har sin förklaring i att man redan under slutet av 40-talet hade påbörjat projekteringen av Odenhallen. Hallens dubbla läktare och väl tilltagna publika utrymmen tyder på att man väntade sig stora åskådarmassor. Detta är tydligt i den stora foajén som är utsmyckad med muralmålningar och genomtänkta detaljer.

Idrottens hus i Lidköping (1960) bär på en liknande historia med ett engagerat föreningsliv och kommunala satsningar som grund för uppförandet. Den 20-åriga väntan från att intresseföreningen för ett nytt idrottens hus startas till dess uppförande visar på hur stor roll kommunen har i idrottssatsningar. Hallen kunde realiseras först efter kommunens engagemang i frågan. Idrottens hus ligger i ett samlokaliserat idrottsområde och utgörs av en stor integrerad anläggning. Byggnaden har en konstruktion i armerad betong med sadeltak. Idrottens hus har många biutrymmen och mindre lokaler för idrotter som brottning och tyngdlyftning. Utformningen utgör ytterligare ett exempel på hur inomhusidrottandet växte som publiksport, med en väl tilltagen och påkostad entré, rymliga läktare och radiobås.

Agnebergshallen i Uddevalla (1987) visar hur idrottsanläggningar under 1900-talets senare hälft ökade i både storlek och funktion. Nyanläggandet av hallen ligger i linje med 80-talets planeringsmässiga trend att satsa på stora, centralt placerade hallar, som huvudsakligen gynnade bollsportens utövande. Hallen har en konstruktion bestående av både betong, stål och limträ vilket tillåter en stor spännvidd. Taket är lätt rundat exteriört. I och med uppförandet av Agnebergshallen realiserades uttalade vallöften till kommunens invånare, och idrotten i staden åtnjöt ett starkt politiskt stöd genom satsningar på det lokala föreningslivet. Hallen uppfördes huvudsakligen för den lokala handbollsverksamheten men också för skolidrotten, och ligger i nära anslutning till en gymnasieskola. Samtidigt visar utformningen med stor huvudentré, biljettluckor och teleskopläktare att hallens funktion är flexibel.

4. DISKUSSION

4.1 Historisk kontext och förutsättningar

Innan idrottsrörelsen fullt ut hade etablerats i landet var enskilda aktörer av stor vikt för anläggandet av idrottsmiljöer. Gymnastiksalarna på Nääs utgör exempel på hur idrottsanläggningar möjliggjorts genom privat engagemang och pionjärskap. Dessa har varit av stor betydelse för utvecklingen av idrottsrörelsen i Sverige utanför statliga läroverk och regementen. Som förutsättning för idrottens tillväxt och nyanläggandet av idrottsspecifika byggnader längre in på 1900-talet har undersökningen visat att det statliga och kommunala stödet var en nödvändighet, som i exemplet Uddevalla Idrottshall. I den generella historiken kring idrottens utveckling i landet framkommer hur det snabbt ökande behovet av idrottshallar i flera fall tillgodosågs av tillmötesgående kommunledningar.

Ett engagerat föreningsliv har många gånger varit en förutsättning för att uppmärksamma behovet av idrottsmiljöer. Fallstudierna har också bekräftat att efterfrågan på idrottsanläggningar verkar ha varit mer eller mindre konstant sedan inomhusidrott slog igenom på bred front. Uddevalla idrottshall och Idrottens hus i Lidköping utgör exempel på anläggningar som uppförts efter påtryckningar från det lokala föreningslivet. Odenhallen i Falköping och Agnebergshallen i Uddevalla uppfördes tack vare kommunens välvilja gentemot framgångsrika hemmalag i handboll. Utvecklingen inom idrottshallsbyggande och förvaltande framåt seklets slut visar på en återgång av den kommunalisering som präglade mitten på seklet. Paralleller kan dras till inomhusidrottens begynnelse då många idrottsanläggningar var i regi av privatpersoner eller föreningar.

4.2 Idrottshallen under 1900-talet

Mallen för idrottshallen utgörs i flera avseenden av den traditionella gymnastiksalen, vilken undersökts närmare i fallstudierna av Lekhuset på Nääs och Källnääs gymnastiksal. Gymnastiksalens interiör präglas av trärena ytskikt, parkettgolv, ribbstolar och gymnastikredskap som bommar och plintar. Dessa hallar är mindre till ytan än den senare idrottshallen, som skulle få standardiserade mått baserat på spelplanen i handboll. De tidiga gymnastiksalarna har sällan åskådarplatser vilket tyder på ett rum ämnat för idrotten som aktivitet snarare än publiksport.

Idrottshallens genombrott kan härledas till limträbågen som konstruktionsmaterial, som möjliggjorde större spännvidd i hallarna. Jämförelse mellan Källnääs gymnastiksal (11x17 meter) och Uddevalla Idrottshall (19x38 meter) visar på den storleksmässiga utvecklingen av idrottshallen. Likheten med utställningshallen "Bollen" i utformningen av både Uddevalla Idrottshall och Odenhallen bekräftar hur den kommit att influera idrottshallens arkitektoniska formspråk. Ett tydligt tecken är också att utvecklingen i inomhusidrottandet som publiksport lett till större tilltagna publika utrymmen och plats för medial bevakning. I mer påkostade exempel från mitten på seklet, som Odenhallen och Idrottens hus, kan entréparti och förekomsten av foajé liknas vid något som kan ses i en teater, Folkets hus eller annan offentlig byggnad.

Förvaltningen av dessa idrottshallar visar på hur energieffektivisering ofta prioriterats över byggnadens estetiska integritet, vilket ofta lett till att stora fönsterpartier satts igen. Detta har setts i Uddevalla Idrottshall, Odenhallen och Idrottens hus. Den rundade estetik som limträbågarna gav upphov till har konstruktionsmässiga framsteg till trots kommit att bli synonymt med idrottsmiljöer och i synnerhet idrottshallen. En tydlig utveckling är att de nya sportgolven i plast till stor del ersatt den klassiska parketten. En annan aspekt av hallarnas förvaltning är hur väl den ursprungliga utformningen tillvaratagits

vid ombyggnad och renovering. Ett gott exempel på detta är Odenhallen, där renoveringen återställde många tidigare förändringar tillbaka till originalutförandet. I andra fall har hallar renoverats med främst funktionaliteten i åtanke, något som tyder på en syn på idrottshallen som huvudsakligen en funktionsbyggnad.

En jämförelse i tolkningen av Odenhallen och Agnebergshallen som representanter för två olika tider i hallbyggandet visar på ett antal skillnader. Den storleksmässiga utvecklingen av spelplanen, från Odenhallens mått på 43x21 meter till Agnebergshallens 45x32 meter, är tydlig. Odenhallens utformning tyder på en genomgående arkitektonisk tanke där publika utrymmen ägnats stor omsorg. Även materialvalen i byggnaden reflekterar en syn på idrottshallen som en del i stadens kulturliv, där en handbollsmatch utgjorde lördagsunderhållningen. I Agnebergshallen syns en tydlig prioritering av spelplanens storlek, åskådarvolym och teknisk utrustning. Utformningen är huvudsakligen funktionell, och även om ett fåtal utsmyckningar förekommer är materialvalen praktiska och tåliga. Utformningen av idrottshallar i olika tider visar på hur dessa värderats. Fallstudierna visar tydligt att de tidiga idrottshallarna utformades med en estetisk medvetenhet som idag ofta får ge vika för de praktiska funktionerna.

Driften av idrottshallen har sett olika ut under perioden. I 1900-talets början drevs många idrottsanläggningar av föreningarna själva, med statligt stöd. Ofta inrymdes vaktmästarbostad i anläggningen, vilket kan ses i Uddevalla Idrottshall. Under 1950-talet byggdes fortfarande idrottshallar innehållande vaktmästarbostad (se Odenhallen). Från 1960-talet och framåt utrustas anläggningarna inte längre med denna typ av bostad, vilket tyder på ett skifte i drift och underhåll av anläggningarna. I Idrottens hus i Lidköping och Agnebergshallen finns vaktmästarkontor men inte bostäder. Utvecklingen går mot ett allt mer centralstyrt förvaltande av de kommunala idrottshallarna.

Utvecklingen från gymnastiksal till idrottshall kan karaktäriseras i några stora drag. Överlag har byggnaderna ökat i volym - takstolarnas spännvidd och därmed golvytan har ökat. Åskådarplatserna har blivit fler, med moderna lösningar som teleskopläktare. Biutrymmen har blivit större och fler till antalet. Hallarna har specialiserats samtidigt som många sporter kan utövas under samma tak i olika lokaler. Fallstudierna visar på en materialmässig utveckling från den tidiga gymnastiksalens natursten, trä och parkettgolv till den moderna idrottshallens vanligt förekommande betong, stål, limträ och PVC-golv.

4.3 Idrottens miljöer som kulturarv

Med utgångspunkt i hur bevarandefrågan fram tills idag har utvecklats är förutsättningarna för idrottens miljöer att inkluderas i kulturarvet goda. Detta till trots är idrottens bebyggelse generellt svagt representerad bland utpekade kulturhistoriskt värdefulla miljöer. Exempel på detta kan ses i det låga antalet byggnadsminnen i Sverige med idrottslig anknytning, vilket framgår av den programserie som radiosporten sänd under våren 2020.

Undersökningen av idrottshallar i Västra Götaland visar att olika inställning till idrottshallen som kulturarv kan uttolkas. Kommunerna visar i sin hantering av de befintliga idrottsmiljöerna vilka värden som prioriteras. Lekhuset på Nääs och Källnääs gymnastiksal utgör goda exempel på hur idrottsmiljöer inkluderats i kulturarvet genom det erkännande som byggnadsminnesförklaringen av området innebär. Uddevalla Idrottshall å andra sidan står tom sedan några år tillbaka och har en oviss framtid. I Falköping har man kombinerat värdet av en funktionell idrottshall och kulturhistoriska värden genom en varsam renovering där originalutförandet varit vägledande. Idrottens hus i Lidköping har i flera omgångar byggts ut och renoverats för att öka funktionaliteten, på viss bekostnad av hallens ursprungliga estetik. Agnebergshallen utgör en fortsatt modern anläggning som lever upp till de krav som ställ på den.

Den breddade synen på kulturarv som innefattar även immateriella uttryck ger förbättrade förutsättningar för att inkludera idrottens rum i kulturarvet. 1900-talets idrottshallar utgörs av en brokig skara byggnader i olika material och utförande. Samhällets satsningar på idrotten gör dessa byggnader till en del i det moderna kulturarvet. Idrottshallen är en del av mångas vardag, vilket innefattar känslor och personliga berättelser, varför den bör ses som en representant för immateriella värden likväl som kulturhistorisk byggnad. Genom kulturarvssektorns uppdrag att förmedla en bred och mångfacetterad bild av samhället kan slutsatsen dras att idrottshallens plats inom kulturarvet är självklar.

5. SAMMANFATTNING

Idrottens rum – en bebyggelsehistorisk studie av 1900-talets idrottshall är ett examensarbete på kandidatnivå på Bebyggelseantikvariskt program vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet. Uppsatsen uppmärksammar 1900-talets idrottshall som en del av det moderna kulturarvet och syftar till att öka kunskapen kring utvecklingen av en av idrottens mest vardagliga och väletablerade miljöer. Undersökningen utgör ett inlägg i debatten kring Conservation theory och vilka objekt som generellt inkluderas i vad som uppfattas som kulturarv.

Genom en historisk undersökning och sex fallstudier ämnar uppsatsen belysa en nationell företeelse - 1900-talets idrottshall - i lokala sammanhang. De frågeställningar som använts för att uppnå detta lyder: *Vilka ekonomiska och samhällsliga förutsättningar låg till grund för idrottshallarna som byggdes under 1900-talet i Sverige?*, *Hur utvecklades idrottshallen under perioden?* och *Hur har konstruktions- och materialmässiga framsteg påverkat utformningen av idrottshallen?* Arbetet med fallstudierna har även föranlett frågan: *Vad kan den enskilda idrottshallen berätta om satsningar på idrott och lokalt engagemang?* Studien har avgränsats till idrottshallar i Västra Götaland.

Undersökningen är disponerad i två delar som ämnar synliggöra idrottshallens utveckling, där den första riktas mot perioden 1900-1950, idrottshallens introduktions- och uppbyggnadsfas i Sverige. Fallstudierna som används i denna del undersöker Lekhuset på Nääs (1904), Källnääs gymnastiksal (1915-1920) samt Idrottshallen i Uddevalla (1940). Den andra delen 1950-2000 beskriver den period som ses som idrottshallens expansionsfas, vilket illustreras i fallstudierna om Odenhallen i Falköping (1957), Idrottens hus i Lidköping (1960) samt Agnebergshallen i Uddevalla (1987). Resultat presenteras i respektive kapitel av undersökningen, och diskuteras separat i kapitlet som följer på undersökningen.

Undersökningen har sin utgångspunkt i synen på idrottens miljöer som en del i det moderna samhällets kulturarv. Perioden 1900-2000 präglas av ett paradigmskifte inom bevarandeteorin mot en bredare definition av begreppet kulturarv. Radiosportens reportageserie "Idrottens kulturarv" som sänts under våren 2020 visar att frågan ligger i tiden. Programserien uppmärksammar avsaknaden av idrottsmiljöer bland utpekade byggnadsminnen i landet, där de totalt utgör omkring tre promille, och moderna idrottshallar inte finns representerade. Detta ligger inte i linje med det uppdrag som Länsstyrelsen har, vilket säger att utpekade byggnadsminnen ska representera hela samhällets byggda kulturarv, inklusive den moderna bebyggelsen. Trots att förutsättningarna för att inkludera idrottens bebyggelse i det moderna kulturarvet markant har förbättrats är processen långsamtgående, och risken är att stora delar av idrottens miljöer renoveras bort eller rivs under tiden.

Idrottens framgång som folkrörelse i Sverige har sin grund i lagstiftningen som reglerade arbetstid och fritid för industriarbetare under 1900-talets början. Fritidssysselsättning blev ett nytt koncept. Föreningsidrottens snabbt växande popularitet ledde till att behovet att samordna den idrottsliga verksamheten på nationell och lokal nivå uppstod, och Riksidrottsförbundet bildades. Samtidigt innebar statliga bidragsmedel i form av tipsmedel, anslag och lån att idrottsrörelsen vann nya ekonomiska resurser. Vid seklets början var Ling-gymnastiken vägledande i utformningen av de första gymnastiksalarna, vilka utgör förlaga till idrottshallen. I och med Fritidsutställningen i Ystad 1936 blev "Bollen" en inspiration till många moderna idrottshallar med limträkonstruktion som uppfördes under de kommande årtiondena. Handbollens spelplan utgör standardmått för inomhushallen.

Utveckling som sker under perioden 1900-1950 har synliggjorts i fallstudierna av Lekhuset på Näs, Källnäas gymnastiksal och Uddevalla Idrottshall. Lekhuset på Näs visar på inomhusidrottens tidiga utvecklingsstadium i Sverige. Källnäas gymnastiksal med tidstypiska gymnastikredskap och inredning visar på Ling-gymnastikens påverkan på utformningen av lokaler för inomhusidrott. Båda dessa byggnader är uppförda på privata initiativ. Uddevalla Idrottshall är undersökningens första exempel på kommunal inblandning i idrottsfrågan. Hallen utgör ett typexempel på det genombrott som idrottshallen fick i och med utställningsbyggnaden "Bollen" 1936, i fråga om utformning och konstruktion. Denna byggnadstyp kom att spridas över landet från 30-talet och framåt.

Seklets andra halva inleddes med högkonjunktur och med politisk välvilja i ryggen anlades många nya idrottshallar. Kommunerna övertog mer och mer ägande och förvaltande av anläggningarna. I och med den statliga idrottsutredningen *Idrott åt alla* upprustades befintliga miljöer och många nya tillkom under 70-talet. Riksidrottsförbundets verksamhet breddades, både i fråga om idrottsgrenar och medlemmar. 80- och 90-talet präglades av minskade driftsbidrag till följd av besparingar från offentligt håll, vilket i längden ledde till en generell trend av avkommunalisering av idrottshallar. Idrotten blev mer kommersialiserad och inomhusidrotter ökade i popularitet. Hallbyggandet under perioden karaktäriseras av specialisering och samlokalisering av centralt placerade inomhushallar för förenings- och skolidrott. Materialmässiga framsteg innebar större spännvidder i hallarna och funktion prioriteras över estetik.

Utveckling som sker under seklets andra hälft har observerats i fallstudierna om Odenhallen, Idrottens hus och Agnebergshallen. Odenhallens utformning kan härledas till att den ritades under 40-talet då idrottshallen på Fritidsutställningen i Ystad fortfarande inspirerade det arkitektoniska formspråket. Idrottens hus visar istället på hur nya material som stål och betong kom att användas för att uppnå ännu större spännvidder i idrottshallarna. Båda dessa utgör exempel på den samlokalisering av idrottsanläggningar som kan ses i stadsplaneringen från seklets mitt och framåt. Agnebergshallen är undersökningens yngsta exempel och anses fortfarande utgöra en funktionell idrottshall sett till dagens preferens för kombinerade sportanläggningar avsedda för både förenings- och skolidrott.

Sammanfattningsvis har idrottshallens utveckling från små gymnastiksal till stora samlokaliserade anläggningar kartlagts i uppsatsen och illustrerats i fallstudierna. Idrottshallen är en modern byggnadstyp som reflekterar samhällsutvecklingen under det gångna seklet och sportens betydelse som fritidssysselsättning. I linje med kulturarvssektorns uppdrag att förmedla en mångfacetterad bild av samhället avser uppsatsen visa att idrottshallens plats inom kulturarvet bör ses som självklar.

6. KÄLLFÖRTECKNING

6.1 Otryckta källor

6.1.1 Arkiv

Falköping: Kommunarkivet, Falköpings kommun (KFK1)

(KFK1:1) Falköpings kommun (2007) Presentation, *Förslag till ombyggnad - Odenballen Falköping*,

Samhällsbyggnadsförvaltningen, Fastighetsavdelningen

(KFK1:2) Byggbeskrivning, *Ombyggnad/ renovering av Odenballen, Falköpings kommun*. rev. 2008-09-17. PP Arkitekter AB (2008)

Lidköping: Kommunarkivet, Lidköping kommun (KLLK1)

(KLLK1:1) *Brevkorrespondens mellan Åke Grenner, Svenska Industribyggen AB och Arne Söderström, Byggnadskommittén för Idrottens hus*. Fastighetsingenjörens arkiv. Ingår i: Inkomna skrivelser ang Idrottens hus 1959-1968

(KLLK1:2) *Byggnadsbeskrivning (1958) Fregatten idrottens hus, Kommunstyrelsen - Fastighetshandlingar, Entreprenad och köp. s. 16, 18 ff, 21. (1954-1968) F 5 a:29, Lidköpings kommun*. Ingår i:

Entreprenadkontrakt, Idrottshus i kv. Fregatten, 1954

(KLLK1:3) *Detaljplan Ågårdens idrottsområde*, Plannummer 311, Laga kraft 2007-07-20

(KLLK1:4) *Rumsbeskrivning (1958) Fregatten idrottens hus, Kommunstyrelsen - Fastighetshandlingar, Entreprenad och köp. s. 16. (1954-1968) F 5 a:29, Lidköpings kommun*. Ingår i: Entreprenadkontrakt, Idrottshus i kv. Fregatten, Lidköping, 1954

Näås: August Abrahamssons Stiftelses arkiv (AAS)

Lekhuset - F 3 I:2 Slöjdseminariet och Lekhuset (AAS1)

AAS1:1 - "Arbetsbeskrivning för exteriör restaurering"

AAS1:2 - Ericsson, Jonas (1994). *Lekhuset på Näås*

Källnääs gymnastiksal - F 3 G:4 Östernääs, Mellannääs & Källnääs (AAS2)

AAS2:1 - "Arbetsbeskrivning - Etapp 1. Interiör upprustning av vissa lokaler mm." 1991. s. 3

AAS2:2 - "Arbetsbeskrivning - Upprustning av Källnääs". 1994. s. 2

AAS2:3 - "Väderö slamoljefärg arbetsbeskrivning". Wibo Färg Ab, 2003.12.05

Uddevalla: Kommunarkivet, Uddevalla kommun (KAU)

Agnebergshallen - Gällande detaljplaner: Stadsplan arkivnr: 283,

Aktbeteckning 14-UDD-23/1983, Plannamn: AGNEBERGSSKOLAN, KV SKOLAN, BRUNJEANSSON, TRAHN MM. (KAU1)

(KAU1:1) *Beslut Länsstyrelsen 1983-11-28. s. 2*

(KAU1:2) *Beslut Länsstyrelsen 1985-10-18. s.1*

(KAU1:3) *Planbeskrivning 1982-09-16. s. 5*

(KAU1:4) *Plankarta 1982.*

(KAU1:5) *Regeringsbeslut 1984-06-20.*

Uddevalla Idrottshall - Windingsborg 4 (KAU2)

(KAU2) Nybyggnadsritning, Uddevalla idrottshall - alternativ III (1939), R. Hagstrand & B. Lindberg, arkitekter S.A.R Stockholm, 24 april 1939.

6.1.2 Radioreportage

Radiosporten 27 april 2020, "Idrotten märkligt frånvarande i vårt byggda kulturarv."

Tillgänglig via internet: <https://sverigesradio.se/artikel/7458836>

6.1.3 Elektroniska källor

Agnebergsballen, Uddevalla kommun. Tillgänglig via internet:

<https://www.uddevalla.se/uppleva-och-gora/idrott-motion-och-filuftsliv/hallar-och-idrottsanlaggningar/agnebergsballen.html>

(Hämtad 2020-04-30)

Fredriksberg (2016) WSP. Tillgänglig på internet:

<https://www.falkoping.se/download/18.276bbf1a157512b60c810b94/Fredriksberg.pdf> (Hämtad 2020-05-11)

Kompetenscentrum idrottsmiljöer (2009) 'Måttbok - måttuppgifter för fritidsanläggningar, Handboll'. Tillgänglig via internet:

https://www.svenskhandboll.se/ImageVaultFiles/id_260/cf_31/M-ttboken_2009.PDF (Hämtad 2020-05-11)

Lidköping kommun, Uppleva och göra, Idrott och träning, "Idrottens Hus."

Tillgänglig via internet: <https://lidkoping.se/uppleva-och-gora/idrott-och-traning/> (Hämtad 2020-04-24)

Moelven 2020:a. "Historien om Moelven." Tillgänglig via internet:

<https://www.moelven.com/se/om-moelven/historien-om-moelven/> (Hämtad 2020-05-11)

Moelven 2020:b "Allt om limträ, massivträ och LVL". Tillgänglig via internet:

<https://www.moelven.com/se/produkter-och-tjanster/allt-om-limtra/> (Hämtad 2020-05-11)

Prisma, Västra Götaland - berättelser *Otto Salomon - den karismatiska ledaren*.

Tillgänglig via internet:

<https://www.prismavg.se/exhibits/show/naas/otto-salomon>

(Hämtad 2020-04-28)

P4 Skaraborg (2017), "Nu rivs Vänerhofshallen," Martinsson, Jonatan.

Tillgänglig via internet:

<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=97&artikel=6756575>

(Hämtad 2020-04-29)

Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret, Lerum kn, NÄS 7:1 NÄÄS
SLOTT

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaLagskydd.raa?anlaggningId=21300000013353&page=lagskydd>

(Hämtad 2020-04-17)

Riksarkivet. *Grundskolan införs*. Tillgänglig via internet:

<https://riksarkivet.se/grundskolan-infors> (Hämtad 2020-04-15)

Riksidrottsförbundet (2018). *Idrottsrörelsen i siffror 2018*. Tillgänglig via internet:

<https://www.rf.se/globalassets/riksidrottsforbundet/nya-dokument/nya-dokumentbanken/idrottsrorelsen-i-siffror/2018-idrotten-i-siffror---rf.pdf?w=900&h=900>

(Hämtad 2020-04-15)

Skolverket (2020). *Timplan för grundskolan 2019/2020*. Tillgänglig via internet:

<https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/timplan-for-grundskolan>

(Hämtad 2020-05-02)

Svenska handbollförbundet (2019) 'Handbollens historia'.

Tillgänglig via internet:

<https://idrottonline.se/svenskandbollforbundet/HandbolliSverige/SHF/Handbollenshistoria>

(Hämtad 2020-04-17)

Svenska innebandyförbundet. *Innebandyns födelse*. Tillgänglig via internet:

<https://web.archive.org/web/20080429014410/http://www.innebandy.se/templates/P>

[age_1098.aspx](https://web.archive.org/web/20080429014410/http://www.innebandy.se/templates/P_age_1098.aspx) (Hämtad 2020-05-08)

Rimfors, Malin 'Här finns sportens byggnadsminnen idag'. Sveriges radio,

Radiosporten. 28 april 2020. Tillgänglig via internet:

<https://sverigesradio.se/artikel/7461796> (Hämtad 2020-05-05)

Tillgänglighetsdatabasen, Lidköpings kommun, Idrottens hus, Läktare (A-

hall). Tillgänglig på internet: <https://www.t-d.se/td2/avtal/lidkopings-kommun/idrottens-hus/>

(Hämtad 2020-05-05)

Westerstrand Urfabrik AB. *Historia - Över hundra års erfarenhet av urtillverkning*.

Tillgänglig via internet: <https://westerstrand.se/historia/>

(Hämtad 2020-05-10)

6.2 Tryckta källor

Aftonbladet (1936) 'Våra olympiska guld-medaljer' 17 augusti.

Tillgänglig via internet:

<https://tidningar.kb.se/4112678/1936-08-17/edition/10980/part/1/page/22/?q=knut%20fridell%20brottning&sort=asc&page=3> (Hämtad 2020-05-04)

Aftonbladet (1938) 'Bohusläns brottning mot ljusa tider - Uddevalla får idrottshall för 250 000 kr och 1 400 åskådare', 24 november, s. 16 Tillgänglig via internet:

<https://tidningar.kb.se/4112678/1938-11-24/edition/10980/part/1/page/16/?q=uddevalla%20idrott&sort=asc&from=1938-01-01&to=2020-12-31&page=5> (Hämtad 2020-04-29)

Aftonbladet (1940) "Sanfrid Söderqvist gör come back," 19 september, s. 17.

Tillgänglig via nätet: <https://tidningar.kb.se/4112678/1940-09-19/edition/10980/part/1/page/17/?q=idrottshall%20uddevalla&from=1940-01-01&to=1940-12-31>

(Hämtad 2020-04-29)

Aftonbladet (1953) "Tillkännagivande beslut om att bygga Idrottens hus", 19 maj, s. 4. Tillgänglig på internet: <https://tidningar.kb.se/4112678/1953-05-19/edition/0/part/1/page/4/?q=idrottens%20hus%20lidköping&sort=asc&from=1950-01-01&to=2020-12-31>

(Hämtad 2020-04-20)

Andersson, Torbjörn & Pihl Atmer, Ann Katrin (2003). *Idrottens miljöer i historiskt ljus*. 1 Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig på Internet:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:raa:diva-5708>

Arbetartidningen (1953) "Lidköping bör snarast få ett Idrottens hus", 3 december, s. 5. Tillgänglig på internet:

<https://tidningar.kb.se/2698156/1953-12-03/edition/12519/part/1/page/5/?q=idrottens%20hus%20lidköping&sort=asc&from=1950-01-01&to=2020-12-31> (Hämtad 2020-04-20)

Arbetet västsvenska editionen (1975) "Invigning av Lidköpingsbad", 5 september, s. 23. Tillgänglig på internet: <https://tidningar.kb.se/2698214/1975-09-05/edition/156463/part/2/page/5/?q=lidköping%20badhus%20invigning&from=1970-01-01&to=2019-12-31&sort=asc>

(Hämtad 2020-04-24)

Ashworth, Gregory (2011) Preservation, conservation and heritage:

Approaches to the past in the present through the built environment. *Asian anthropology* (10:1), 1-18 DOI: 10.1080/1683478X.2011.10552601

Axelsson, Dennis (2004). *Ingår idrottens miljöer inte i kulturarvet?: Om brukarperspektiv och gruppidentitet med utgångspunkt från Gamla Ullevi* (Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård 2004:25). Göteborg: Univ., Institutionen för miljövetenskap och kulturvård.

Bjerrhede, Staffan, Hallberg, Per-Ola, Jönsson, Sven, (1985), *Nääs Slöjdseminarium - Människor och miljö i en byggnad*, Bebyggelseantikvarisk avdelning, Göteborgs Universitet

Bohusläningen (2015) Åkesson, Johan. "Ny plast på plats," 13 augusti.

Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112688/2015-08-13/edition/139165/part/2/page/1/?q=agnebergshallen%20I%C3%A4ktare> (Hämtad 2020-04-30)

Bolling, Hans (2002) 'Motion och prestation, realitet eller retorik? RF och motionsidrotten'. Lindroth, Jan och Norberg, Johan (red.). *Ett idrottsekel: Riksidrottsförbundet 1903-2003*. Stockholm: Informationsförl. s. 299-314.

Brandt, Tomas & Andersson, Katarina (2014). *Fritidslivets miljöer*. Göteborg: Länsstyrelsen i Västra Götaland

Carlsson, Carina & Emanuelsson, Lena (2016) 'Den moderna bebyggelsen är hotad'. Carlsson, Carina (red.) *Moderna monument - från vardagligt till storslaget: bebyggelse i Västra Götaland 1930 - 1980*. Vänersborg. s. 3-5

Claesson, Charlotta (2014). *Den Moderna Idrottshallen: Funktionalismens Lösning På Fritidsproblemet; The Modern Sports Hall – the Functionalistic Solution to the Leisure Time Issue*. (Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård 2014:22) Göteborg: Univ., Institutionen för kulturvård.

Dahlén, Peter (2002) 'Idrotten och medierna under 1900-talet'. Lindroth, Jan och Norberg, Johan (red.). *Ett idrottsekel: Riksidrottsförbundet 1903-2003*. Stockholm: Informationsförl. s. 315-342

Danielsson, K-E & Hansson, Sigurd (1953) *Idrottsanläggningarna*. Svensson, Sten. (Red) *Svensk idrott: en ekonomisk, historisk och sociologisk undersökning*. Malmö: Allhem

Fahlén, Josef & Sjöblom, Paul (2008). *Idrottens anläggningar: ägande, driftförhållanden och dess effekter*. Stockholm: Riksidrottsförbundet. Tillgänglig på Internet: http://www.rf.se/ImageVault/Images/id_1132/scope_128/ImageVaultHandler.aspx

Falköpings Tidning (2015) Wass, Marita. "Utställning påminner," 2 juli. Tillgänglig på internet: <https://www.falkopingstidning.se/artikel/utställning-paminner> (Hämtad 2020-04-26)

Faskunger, Johan (2007). *Den byggda miljöns påverkan på fysisk aktivitet: en kunskapssammanställning för regeringsuppdraget "Byggt miljö och fysisk aktivitet."* Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Faskunger, Johan & Sjöblom, Paul (red.) (2017). *Idrottens samhällsnytta: en vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle*. Stockholm: Riksidrottsförbundet. Tillgänglig via internet: <https://www.rf.se/contentassets/1c20b813753f449197d35a7bda82c850/idrotts-samhallsnytta-anlaggningar.pdf> (Hämtad 2020-05-05)

GP (1981) "Skrota läns museet - bygg idrottshall", 8 mars, s. 6. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112714/1981-03-08/edition/156053/part/1/page/6/?q=idrottshall%20uddevalla&sort=asc&from=1980-01-01&to=2020-12-31&page=1> (Hämtad 2020-04-26)

GP (1982) "Ny idrottshall efter s-seger", 21 september, s. 13. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112714/1982-09-21/edition/156053/part/1/page/13/?q=idrottshall%20uddevalla&sort=asc&from=1980-01-01&to=2020-12-31&page=3> (Hämtad 2020-04-26)

GP (1984) Martindahl, Börje. "Gamla läroverket blev fin skola i Uddevalla," 25 oktober, s. 13. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112714/1984-10-25/edition/156053/part/1/page/13/?q=idrottshall%20uddevalla&sort=asc&from=1980-01-01&to=2020-12-31&page=5> (Hämtad 2020-04-26)

GP (1985). "Handelstelegram: Simab övertar Rantzows Sport", 1 december, s. 19. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112714/1985-12-01/edition/156053/part/1/page/19/?q=%20rantzows> (Hämtad 2020-05-11)

GP (1987) Strömberg, Jarl. "Warta tappar två stjärnor - då lovar "Julle" full rulle," 30 september, s. 43. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112714/1987-09-30/edition/156053/part/2/page/13/?q=idrottshall%20uddevalla&sort=asc&from=1980-01-01&to=2020-12-31&page=9> (Hämtad 2020-04-26)

GT (1960). "Dagens sport", 9 oktober, s. 31. Tillgänglig på internet: <https://tidningar.kb.se/3276072/1960-10-09/edition/149530/part/1/page/31/?q=invigning%20idrottens%20hus%20idköping&sort=asc> (Hämtad 2020-04-20)

GT (1987) Karlsson, Kenneth. "- Det ska bli ett nöje att rädda idrotten..." 21 januari, s. 16. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/2636667/1987-01-21/edition/156080/part/1/page/16/?q=agnebergshallen> (Hämtad 2020-04-30)

Hallandsposten (2014) Magnusson, Fredrik. "Utdömda redskap ställer in lektioner", 27 februari, s. 18. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112716/2014-02-27/edition/133377/part/1/page/18/?q=%20rantzows&from=2014-02-01&to=2014-02-28> (Hämtad 2020-05-11)

Hallandsposten (2017). Annon: "Projektchef till företagsledningen," 4 februari, s. 53. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112716/2017-02-04/edition/145084/part/2/page/21/?q=%20rantzows&page=1> (Hämtad 2020-05-11)

Helsingborgs Dagblad (2016). "Sportföretag slås ihop", 23 juni, s. 19. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112750/2016-06-23/edition/139334/part/1/page/19/?q=%20rantzows&from=2016-01-01&to=2016-12-31> (Hämtad 2020-05-11)

Holmström, Erik & Adrell, Robert (red.) (1996). *Mellan bronsköld och JAS-plan: glimtar av Lidköpingsbygdens historia: Lidköpings stads 550-årsjubileum den 16 juni 1996*. Lidköping: Lidköpings kommun

International council of monuments and sites. Australian National Committee (2000) *The Burra charter: the Australia ICOMOS charter for places of cultural significance 1999 : with associated Guidelines and Code on the ethics of co-existence*. Burwood: Australia ICOMOS. Tillgänglig via Internet: <http://www.icomos.org/australia/>

International council of monuments and sites (1964) *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (The Venice Charter 1964)*. Venice: Italy ICOMOS. Tillgänglig via internet: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

UNESCO (2003) Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Tillgänglig via internet: <https://ich.unesco.org/en/convention>

Irvefjord, Christofer (2019) *Fyrkanten i Vargön*. Göteborgs Universitet, Institutionen för kulturvård.

Konst i Uddevalla centrum, 2015, Uddevalla Konstförening i samråd med Uddevalla Kommun. Märslan tryckeri. Tillgänglig via internet: <https://www.uddevalla.se/download/18.763fd37154177dd1bf1e25d/1461824780921/Konstfolder.pdf> (Hämtad 2020-04-26)

Larsson, Daniel (2002), *Stadens arena: Lokalisering och funktion*. Blekinge Tekniska Högskola, Institutionen för fysisk planering och byggt teknik.

Larsson, Anna, Norlin, Björn & Rönnlund, Maria (2017). *Den svenska skolgårdens historia: skolans utemiljö som pedagogiskt och socialt rum*. Lund: Nordic Academic Press

Lindberg, Lovisa (2019) *Ridhuset i Delsjön*. Göteborgs Universitet, Institutionen för kulturvård.

Lindh, Henrik. "Nääs-institutionens insats för den svenska idrottens utveckling" ingår i Holm, Rurik (red.) (1942). *Nääs 1872-1942: minnesskrift. D. [1]*. Göteborg: Aktiebolaget Bokförm edlingen

Lindroth, Jan (2001). Rektangeln i ovalen: några anteckningar om den klassiska idrottsplatsens etablering i Sverige 1890-1930. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 2000 (Nr 40), s. 51-70

Lundquist Wanneberg, Pia & Sandahl, Björn (2002). 'Skolan och idrotten: Skolidrottsförbundet mellan obligatorisk fysisk fostran och folkrörelseidrott'. *Ett idrottssekel*. S. 360-377

Meinander, Henrik (2001). 'Kroppens tempel och exercisfält: idrottens rum i nordisk läroverksarkitektur 1850-1950'. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 2000 (Nr 40), s. 35-50

Moen, Olof (1992). *Från bollplan till sportcentrum: idrottsanläggningar i samhällsbyggande under 100 år*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

Moen, Olof (1991). *Idrottsanläggningar och idrottens rumsliga utveckling i svenskt stadsbyggande under 1900-talet: med exempel från Borås och Uppsala*. Göteborg: Handelshögsk., Kulturgeografiska institutionen

Möjligheternas anläggning, okänt årtal, Fritidskontoret, Uddevalla kommun.

Norberg, Johan (2002) *Idrottsrörelsens utbredning, anslutning och sammansättning*. Lindroth, Jan och Norberg, Johan (red.). *Ett idrottssekel: Riksidrottsförbundet 1903-2003*. Stockholm: Informationsförl. s. 25-58

Norberg, Johan (2002) *Idrottsrörelsen och staten*. Lindroth, Jan och Norberg, Johan (red.). *Ett idrottssekel: Riksidrottsförbundet 1903-2003*. Stockholm: Informationsförl. s. 181-232

Norrköpings tidningar (2013) Hassler, Karin. "Rantzows läggs ned – fem får gå", 11 juni. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/4112756/2013-06-11/edition/139339/part/1/page/15/?q=%20rantzows&page=2> (Hämtad 2020-05-11)

Palmberg-Eriksson, Stina & Bohlander, Lena (2003). *Från vallen till ballen: en upptäckarbok om idrotten i arkiv och kulturmiljöer*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Pihl Atmer, Ann Katrin & Lindroth, Jan (red.) (2001). *Idrottens platser*. Uppsala: Swedish Science Press

Riksantikvarieämbetet (2006). *Det moderna samhällets kulturarv*. Stockholm

Sjöblom, Paul (2002). *Idrottsrörelsen och kommunen*. I Lindroth, Jan och Norberg, Johan (red.). *Ett idrottssekel: Riksidrottsförbundet 1903-2003*. Stockholm: Informationsförl. 233-280

Sjöblom, Paul (2006). *Den institutionaliserade tävlingsidrotten: kommuner, idrott och politik i Sverige under 1900-talet*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2006

Sjöblom, Paul (2015). *"Idrott åt alla" i en förtätad och exploaterad storstad: breddidrottens anläggningar och intressenter i Stockholms stad 1985-2014: forskningsrapport*. Solna: Stockholms idrottsförbund

SOU 1922:8 *Utredning ang. statsunderstöd för idrottens främjande* (1922). Stockholm:

SOU 1969:29 *Idrott åt alla* (1969). Stockholm.

Sully, Dean (2015). Conservation Theory and Practice: Materials, Values, and People in Heritage Conservation. *The International Handbooks of Museum Studies*. Macdonald, S & Rees Leahy, H (red). DOI: 10.1002/9781118829059.wbihms988

Svenska dagbladet (1939) "78 städer och 225 samhällen få tipsguldets välsignelse," 13 januari, s. 14. Tillgänglig via internet: <https://tidningar.kb.se/1767385/1939-01-13/edition/11632/part/1/page/14/?q=uddevalla%20idrott&sort=asc&from=1938-01-01&to=2020-12-31&page=6> (Hämtad 2020-04-29)

Svenska Dagbladet (1957) "Herrljunga chef i nya Odenhallen" 17 februari. Tillgänglig på internet: <https://tidningar.kb.se/1767385/1957-02-17/edition/11643/part/1/page/18/?q=Herrljunga%20chef%20i%20nya%20Odenhallen> (Hämtad 2020-05-08)

Svenskt Trä (2016). *Limträhandbok Del 1*. Stockholm. Tillgänglig via internet: <https://www.svensktra.se/siteassets/5-publikationer/pdf/limtrahandbok-del-1-svenska-2018.pdf> (Hämtad 2020-05-11)

Sveriges handelskalender, årgång nittioett, 1971. *Alfabetiskt firmaregister*. Tillgänglig via internet: <http://runeberg.org/handkal/1971alfa/0515.html> (Hämtad 2020-05-11)

Söderhamns tidning (1960) "Konst i idrottshus", 24 september, s. 6. Tillgänglig på internet: <https://tidningar.kb.se/2822350/1960-09-24/edition/149565/part/1/page/6/?q=idrottens%20hus%20lidk%C3%B6ring&from=1960-09-01&to=1960-09-30> (Hämtad 2020-05-05)

Thorbjörnsson, Hans (1990). *Nääs och Otto Salomon: slöjden och leken*. Helsingborg: Ord-bildarna

Thorbjörnsson, Hans (1992). *Slöjd och lek på Nääs: en bildkrönika om ett kulturarv*. Helsingborg: Ordbildarna

Yttergren, Leif. (2003) Mellan hälsosträvan och showidrott. *Svensk idrottsforskning*, nr 2-2003. 9-13 Tillgänglig via internet: <https://centrumforidrottsforskning.se/paper/svensk-idrottsforskning-nr-22003/> (Hämtad 2020-04-20)

Zillén, Hedvig. (2016) Fritidslivets byggnader och miljöer i Marks kommun. Tillgänglig via internet: <https://www.vastarvet.se/siteassets/vastarvet/kunskap-o-fakta/byggnader-och-hus/byggnadsinventeringar/marks-kn/fritidslivets-byggnader-och-miljoer-i-marks-kommun.pdf> (Hämtad 2020-05-08)

Åström, Per-Ola (2000) *"Sportfäneriets" bebyggelse: värd att bruka, vårda och bevara?*, Göteborg. (Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård 2000:25). Göteborg.

7. ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

Fig 1. Exercishuset interiör, Heden, 1901, Göteborg.

Carlotta, Göteborgs Stadsmuseum, sökning 'Exercishuset', "Heden: exercishuset, interiör år 1901", (1901) fotograf Jonason, Aron. Tillhör samling GhmPK::Göteborgs historiska museum-papperskopior, arkivreferens: GhmE:4869 [negativnr]. Licens: public domain mark (pdm), (Hämtad 2020-05-18) (beskuren)

Fig 2. Utställningsbyggnaden "Bollen", 1936, Ystad.

Digitalt museum, sökning 'Ystad', "Fritiden, utställning Huvudrestauranten, Biobar och scen med aktivitet", (1936) ägare av samlingen: Arkitektur- och designcentrum, licens: fritt från kända upphovsrättsliga restriktioner - public domain mark (pdm), (Hämtad 2020-05-18) (beskuren)

Fig 4. Lokaliseringskarta och flygfoto, Lekhuset, Nääs.

Lantmäteriet.se. Tillgänglig via internet:
<https://minkarta.lantmateriet.se/?e=345548&n=6410847&z=10&backgroundd=1&boundaries=false> (Hämtad 2020-05-22)

Fig 16. Lekhuset exteriör, ca 1904, Nääs.

Thorbjörnsson, Hans (1992). *Slöjd och lek på Nääs: en bildkrönika om ett kulturarv*. Helsingborg: Ordbildarna, s. 67 (beskuren)

Fig 18. Lekhuset interiör, okänt årtal, Nääs.

Thorbjörnsson, Hans (1992). *Slöjd och lek på Nääs: en bildkrönika om ett kulturarv*. Helsingborg: Ordbildarna, s. 75. (beskuren)

Fig 21. Lokaliseringskarta och flygfoto, Källnäas gymnastiksal, Nääs.

Lantmäteriet.se. Tillgänglig via internet:
<https://minkarta.lantmateriet.se/?e=345548&n=6410847&z=10&backgroundd=1&boundaries=false> (Hämtad 2020-05-22)

Fig 27. Källnäas gymnastiksal interiör, ca 1920, Nääs.

Thorbjörnsson, Hans (1992). *Slöjd och lek på Nääs: en bildkrönika om ett kulturarv*. Helsingborg: Ordbildarna, s. 72. (beskuren)

Fig 31. Källnäas gymnastiksal exteriör, ca 1970, Nääs.

Digitalt museum, sökning 'Källnäas', "Nääs. Före detta slöjdseminarium. Källnäas", ägare av samlingen: Vänersborgs museum, Erkännande-Dela Lika (CC BY-SA), (Hämtad 2020-04-25) (beskuren)

Fig 33. Lokaliseringskarta och flygfoto, Uddevalla Idrottshall, Uddevalla.

Lantmäteriet.se. Tillgänglig via internet:
<https://minkarta.lantmateriet.se/?e=320347&n=6471438&z=10&backgroundd=1&boundaries=false> (Hämtad 2020-05-22)

Fig 34. Uddevalla Idrottshall exteriör, ca 1940, Uddevalla.

Digitalt museum, sökning 'Uddevalla idrottshall', "Uddevalla idrottshall, invigd 1940", ägare av samlingen: Bohusläns museum, licens: fritt från kända upphovsrättsliga restriktioner - public domain mark (pdm), (Hämtad 2020-05-04) (beskuren)

Fig 50. Uddevalla Idrottshall interiör, ca 1940, Uddevalla.

Digitalt museum, sökning 'Uddevalla idrottshall', "Interiör Uddevalla idrottshall på 1940-talet", ägare av samlingen: Bohusläns museum, licens: fritt från kända upphovsrättsliga restriktioner - public domain mark (pdm), (Hämtad 2020-05-04) (beskuren)

Fig 52. Uddevalla Idrottshall exteriör, 1978, Uddevalla.
Digitalt museum, sökning 'Uddevalla idrottshall', "UMFA54529:0060",
fotograf Samuelsson, Stig, ägare av samlingen: Bohusläns museum, licens: fritt
från kända upphovsrättsliga restriktioner - public domain mark (pdm),
(Hämtad 2020-05-04) (beskuren)

Fig 55. Lokaliseringskarta och flygfoto, Odenhallen, Falköping.
Lantmäteriet.se. Tillgänglig via internet:
<https://minkarta.lantmateriet.se/?e=320347&n=6471438&z=10&backgroundid=1&boundaries=false> (Hämtad 2020-05-22)

Fig 56. Odenplan, 1945, Falköping.
Digitalt museum, sökning 'Odenplan', "Odenplan. Utsikt över Idrottsplatsen
från Åslevägen", ägare av samlingen: Falbygdens museum, licens: fritt från
kända upphovsrättsliga restriktioner - public domain mark (pdm), (Hämtad
2020-04-28) (beskuren)

Fig 73. Odenhallen exteriör, okänt årtal, Falköping.
Falköpings kommun (2007) Presentation, *Förslag till ombyggnad - Odenhallen
Falköping*, Samhällsbyggnadsförvaltningen, Fastighetsavdelningen (beskuren)

Fig 74. Odenhallen exteriör, 2007, Falköping.
Falköpings kommun (2007) Presentation, *Förslag till ombyggnad - Odenhallen
Falköping*, Samhällsbyggnadsförvaltningen, Fastighetsavdelningen (beskuren)

Fig 75. Odenhallen exteriör, 2007, Falköping.
Falköpings kommun (2007) Presentation, *Förslag till ombyggnad - Odenhallen
Falköping*, Samhällsbyggnadsförvaltningen, Fastighetsavdelningen (beskuren)

Fig 78. Lokaliseringskarta och flygfoto, Idrottens Hus, Lidköping.
Lantmäteriet.se. Tillgänglig via internet:
<https://minkarta.lantmateriet.se/?e=320347&n=6471438&z=10&backgroundid=1&boundaries=false> (Hämtad 2020-05-22)

Fig 79. Flygfoto Ågårdsområdet, 1960, Lidköping.
Historiska flygfoton, Eniro.se. Tillgänglig via internet:
<https://kartor.eniro.se/?c=58.495516,13.146322&z=16&l=historic&q=%22lidk%C3%B6ping%22;geo> (Hämtad 2020-04-23)

Fig 104. Lokaliseringskarta och flygfoto, Agnebergshallen, Uddevalla.
Lantmäteriet.se. Tillgänglig via internet:
<https://minkarta.lantmateriet.se/?e=320347&n=6471438&z=10&backgroundid=1&boundaries=false> (Hämtad 2020-05-22)

Fig 105. Flygfoto Agnebergsområdet, ca 1955-1967, Uddevalla.
Historiska flygfoton, Eniro.se. Tillgänglig via internet:
<https://kartor.eniro.se/?c=58.347544,11.942214&z=17&l=historic&q=%22uddevalla%22;geo> (Hämtad 2020-04-23)

Övriga fotografier:

Fig 3, 5-15, 17, 19-20, 22-26, 28-30, 32, 35-49, 51, 53-54, 57-72, 76-77, 80-
103, 106-121 av Christofer Irvefjord och Lovisa Lindberg, våren 2020.

8. BILAGOR

8.1 Ritningar Lekhuset, Näås

8.2 Ritningar Källnäås Gymnastiksal, Näås

8.3 Ritningar Uddevalla Idrottshall

8.4 Ritningar Odenhallen, Falköping

8.5 Ritningar Idrottens hus, Lidköping

8.6 Ritningar Agnebergshallen, Uddevalla

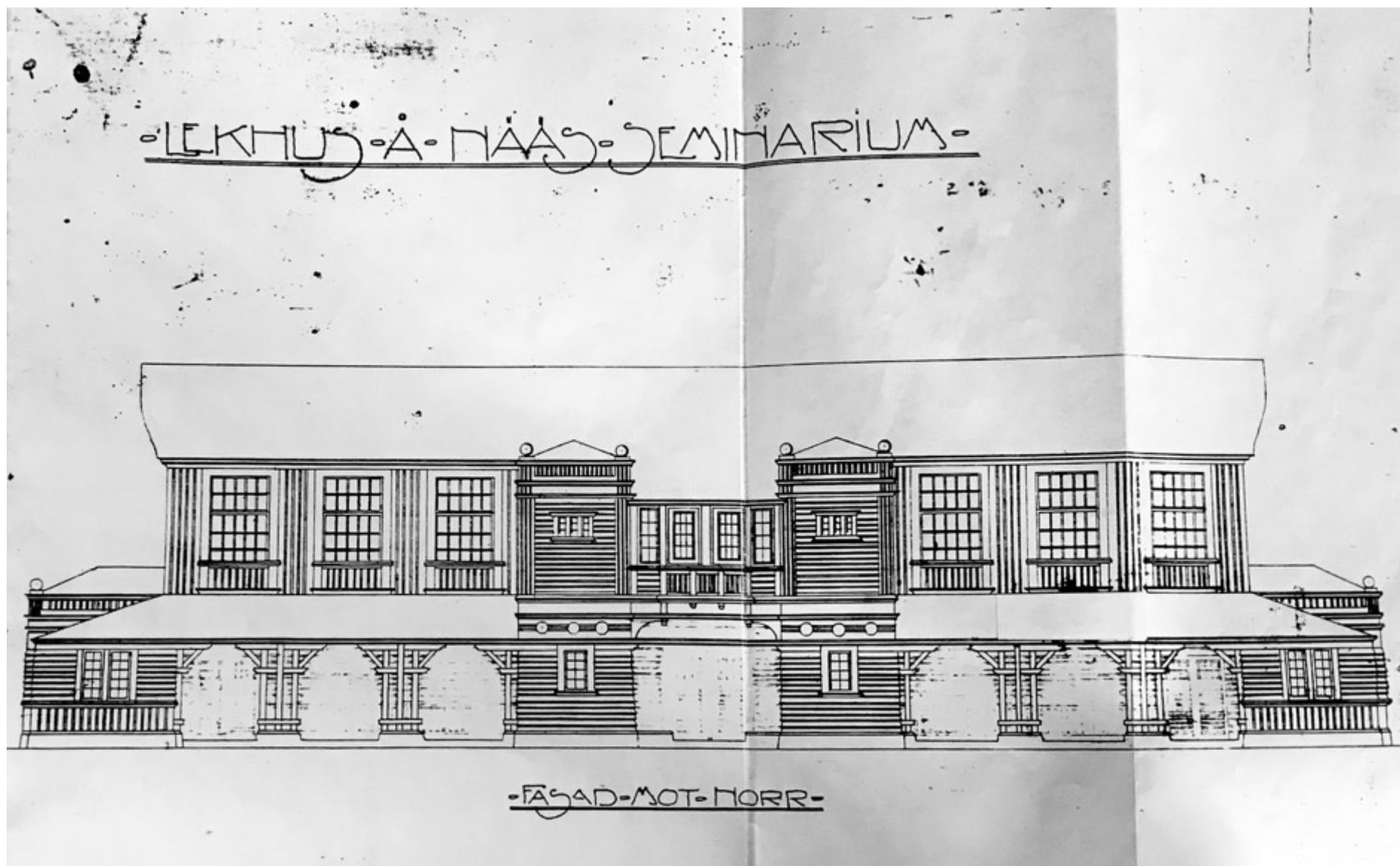
8.7 Westerstrand urfabrik AB

8.8 Rantzows sport AB

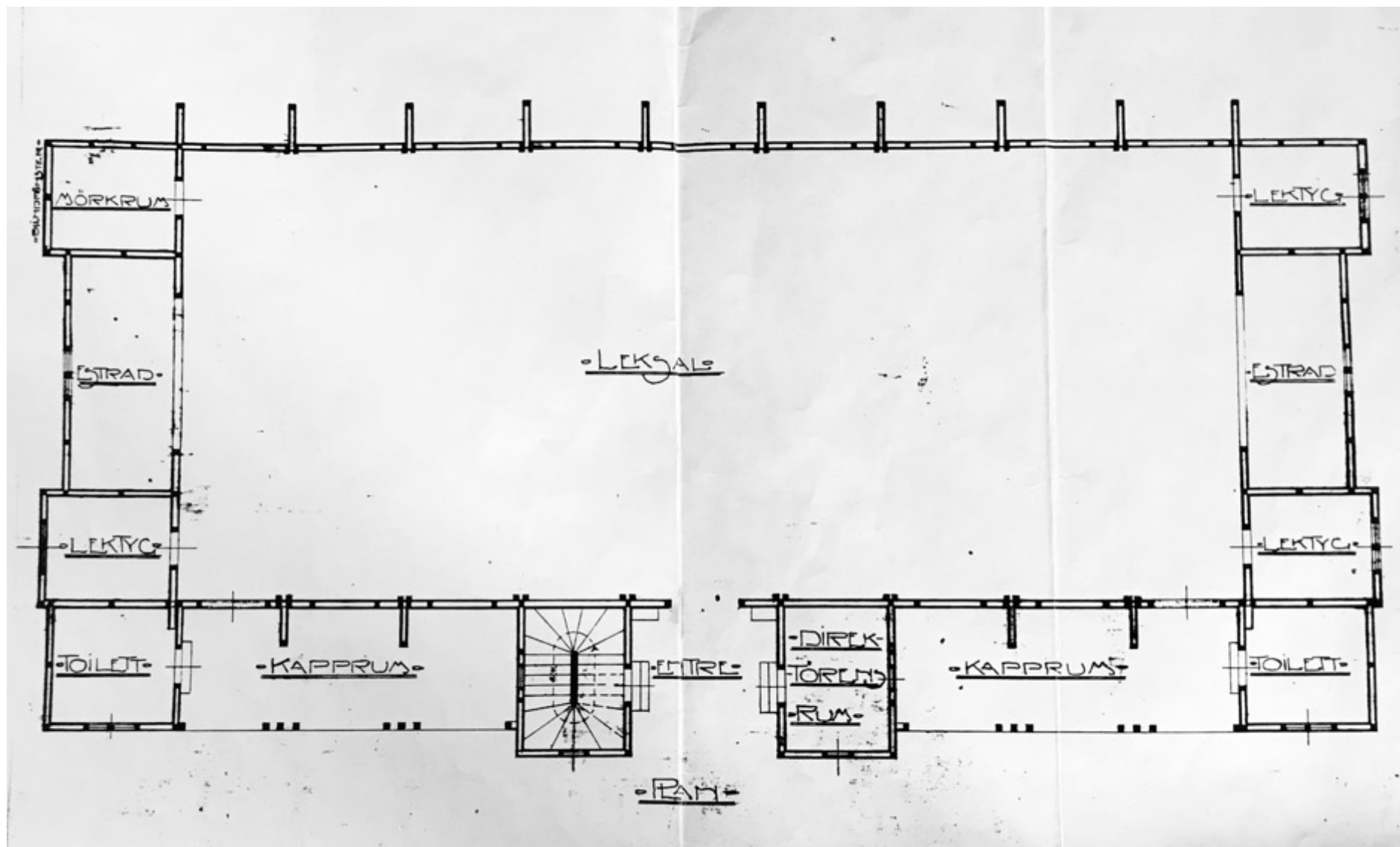
8.9 Limträ

8.1 Ritningar Lekhuset, Nääs

Fasad åt norr (okänt årtal, förmodligen tidigt 1900-tal)

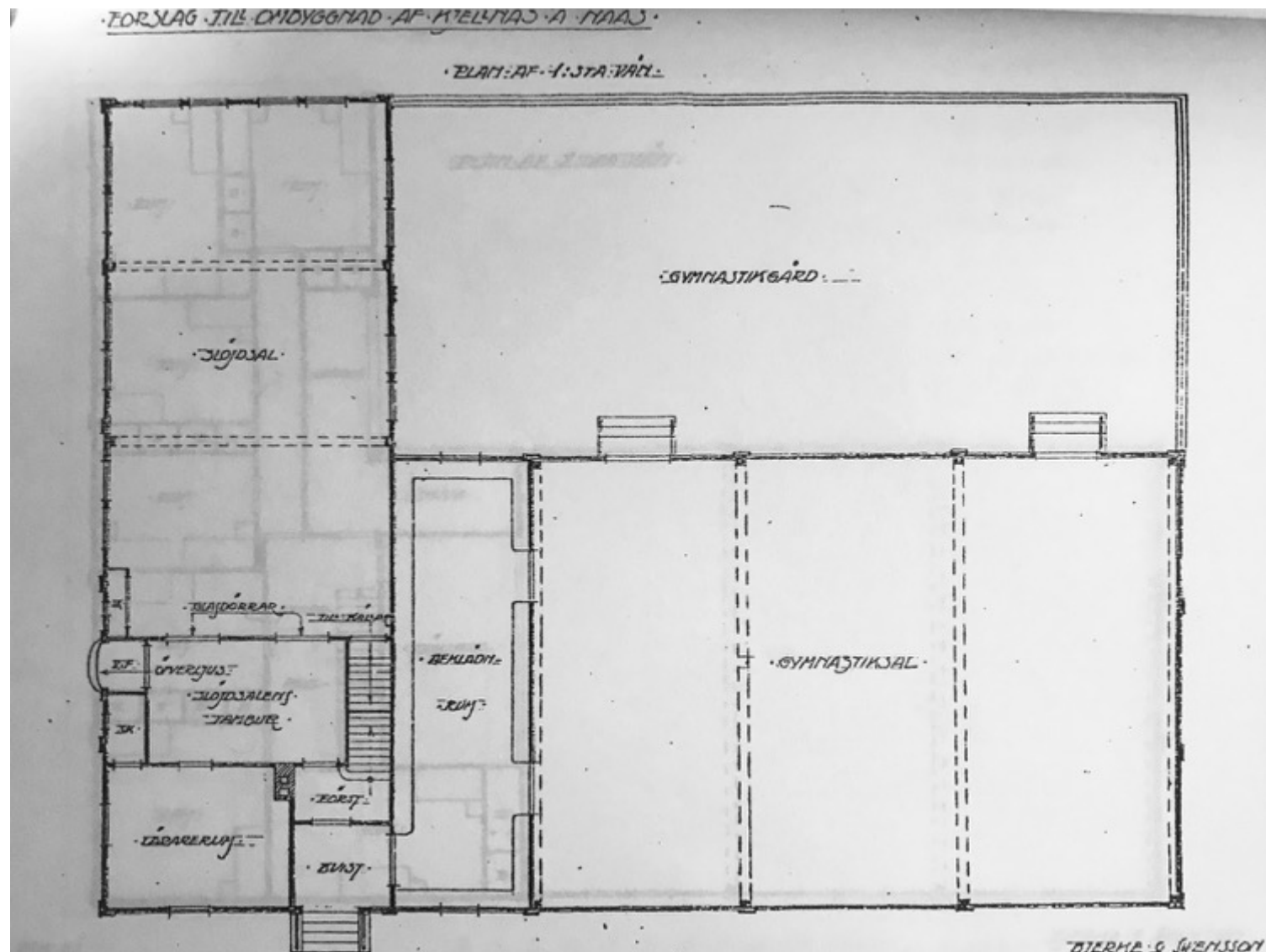

Planritning (okänt årtal, förmodligen tidigt 1900-tal)

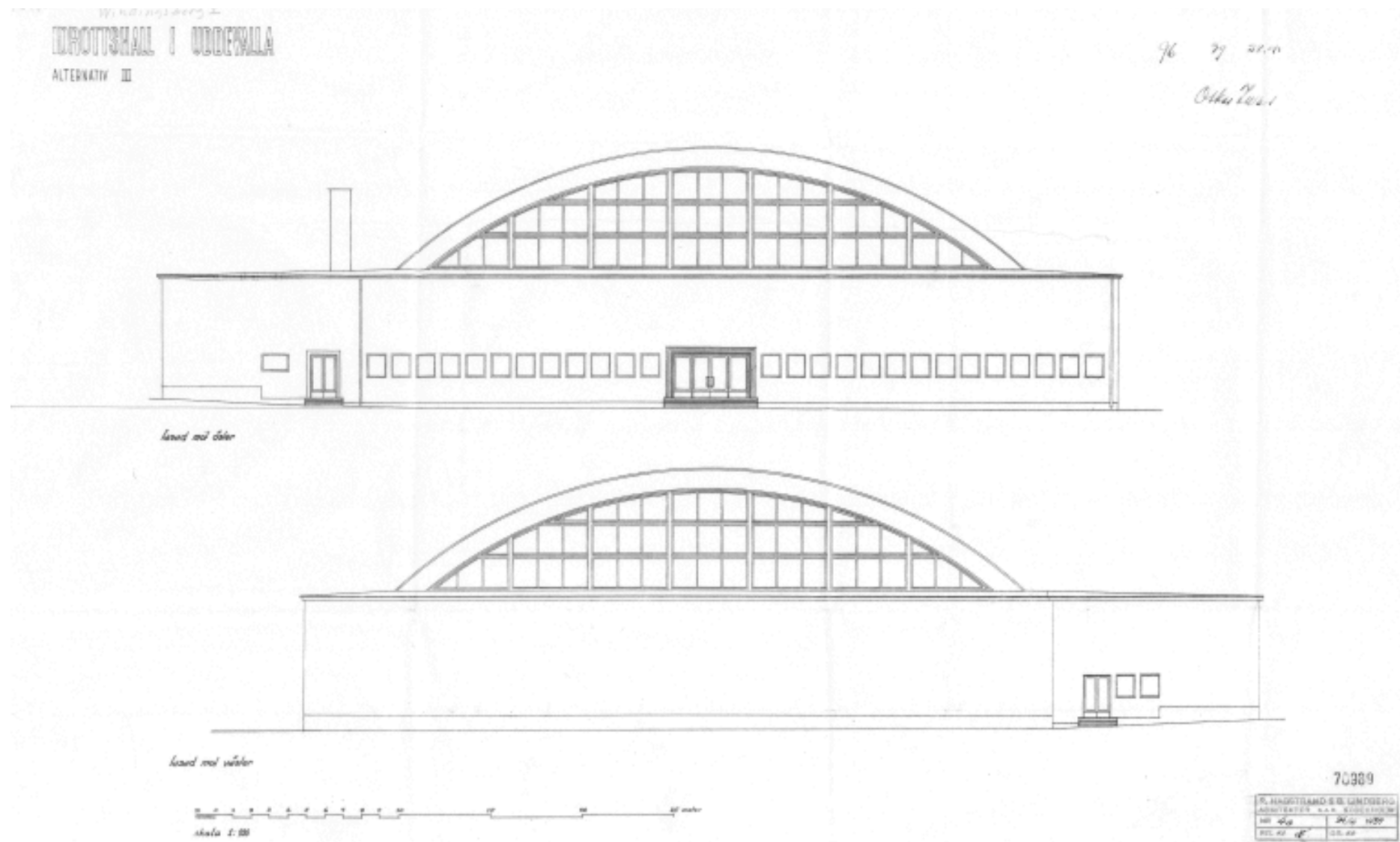
8.2 Ritningar Källnäas gymnastiksal, Nääs

Planritning (ca 1915)

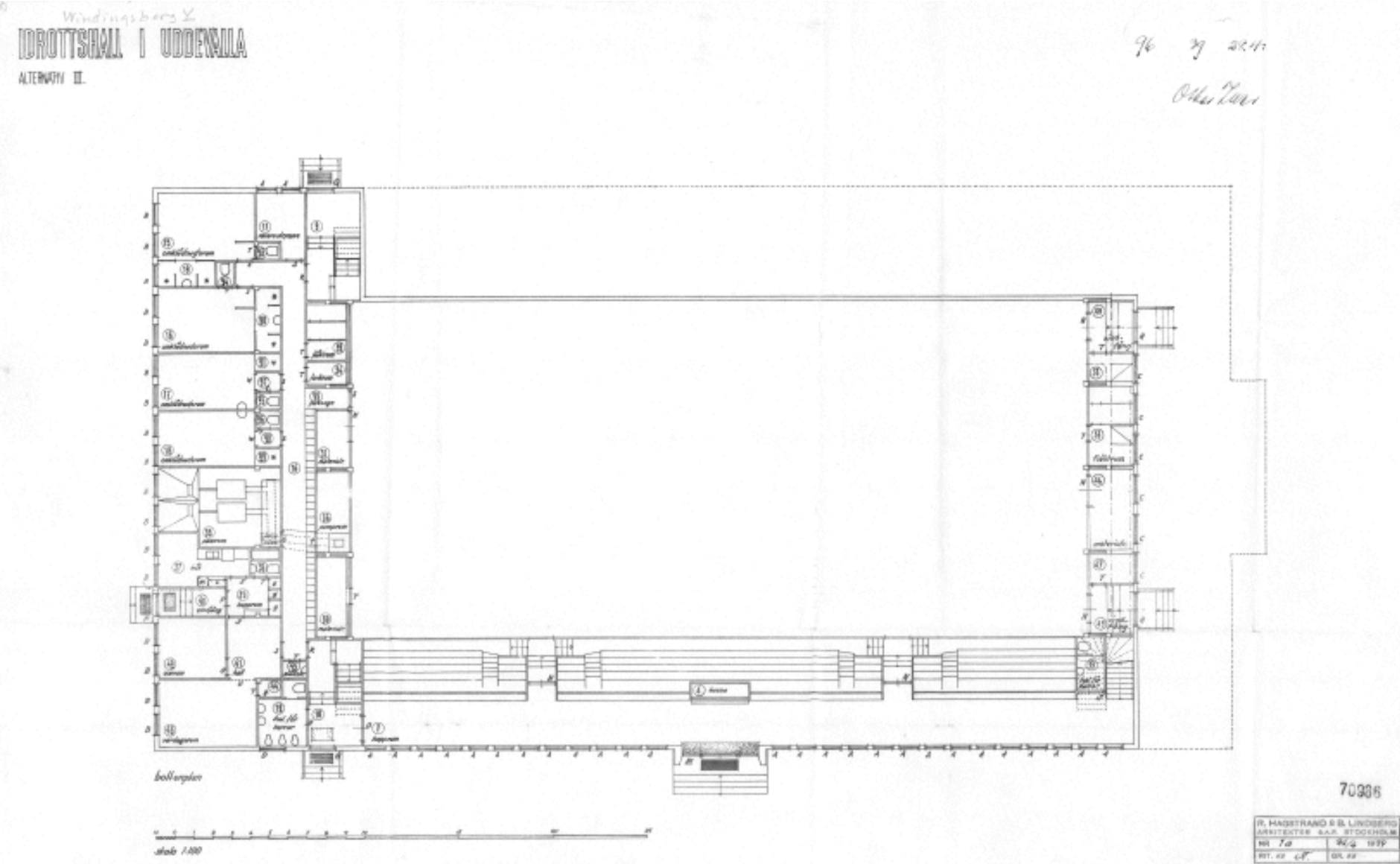

8.3 Ritningar Uddevalla Idrottshall

Fasad åt öster och väster (1939)

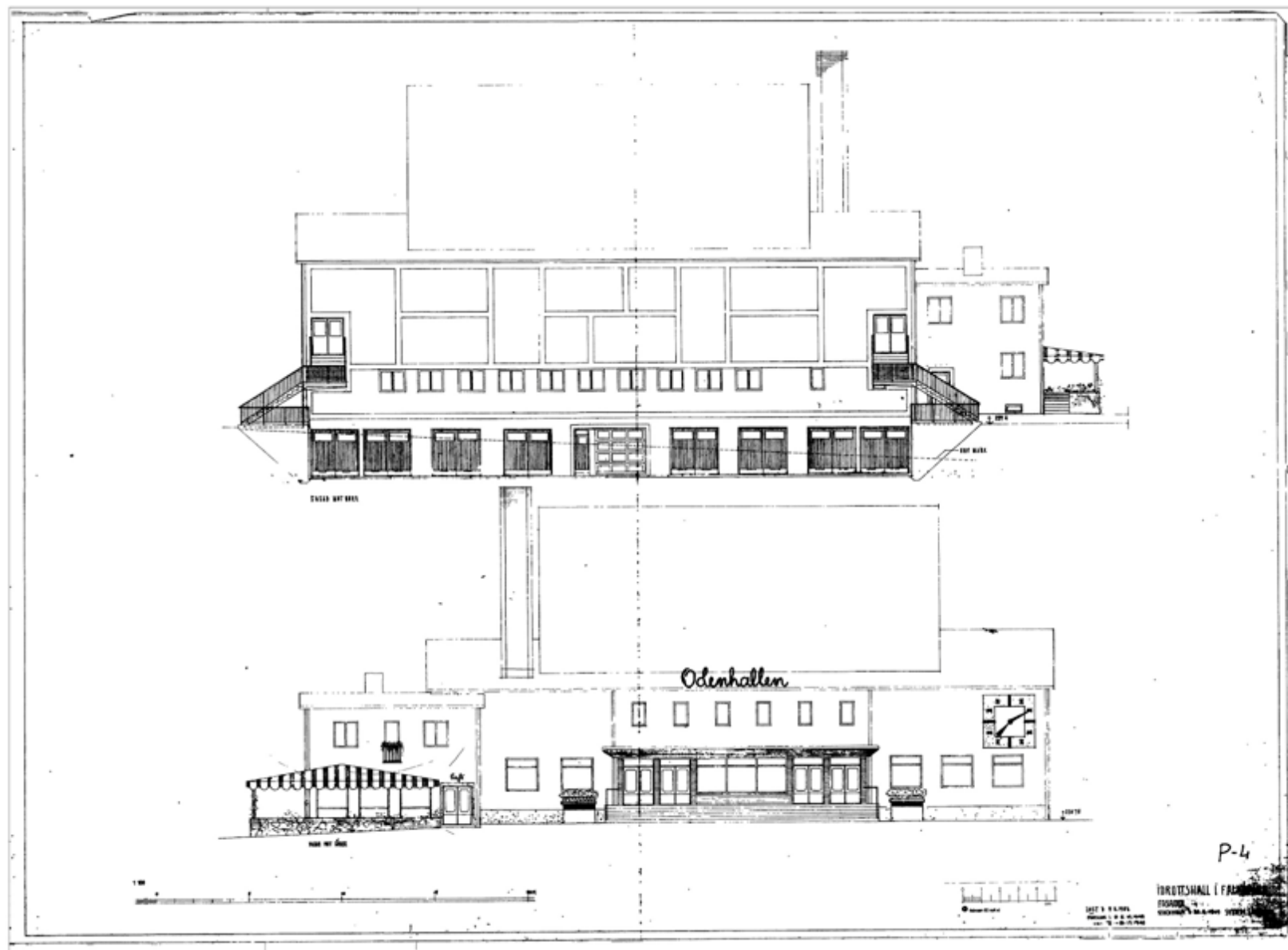

Planritning (1939)

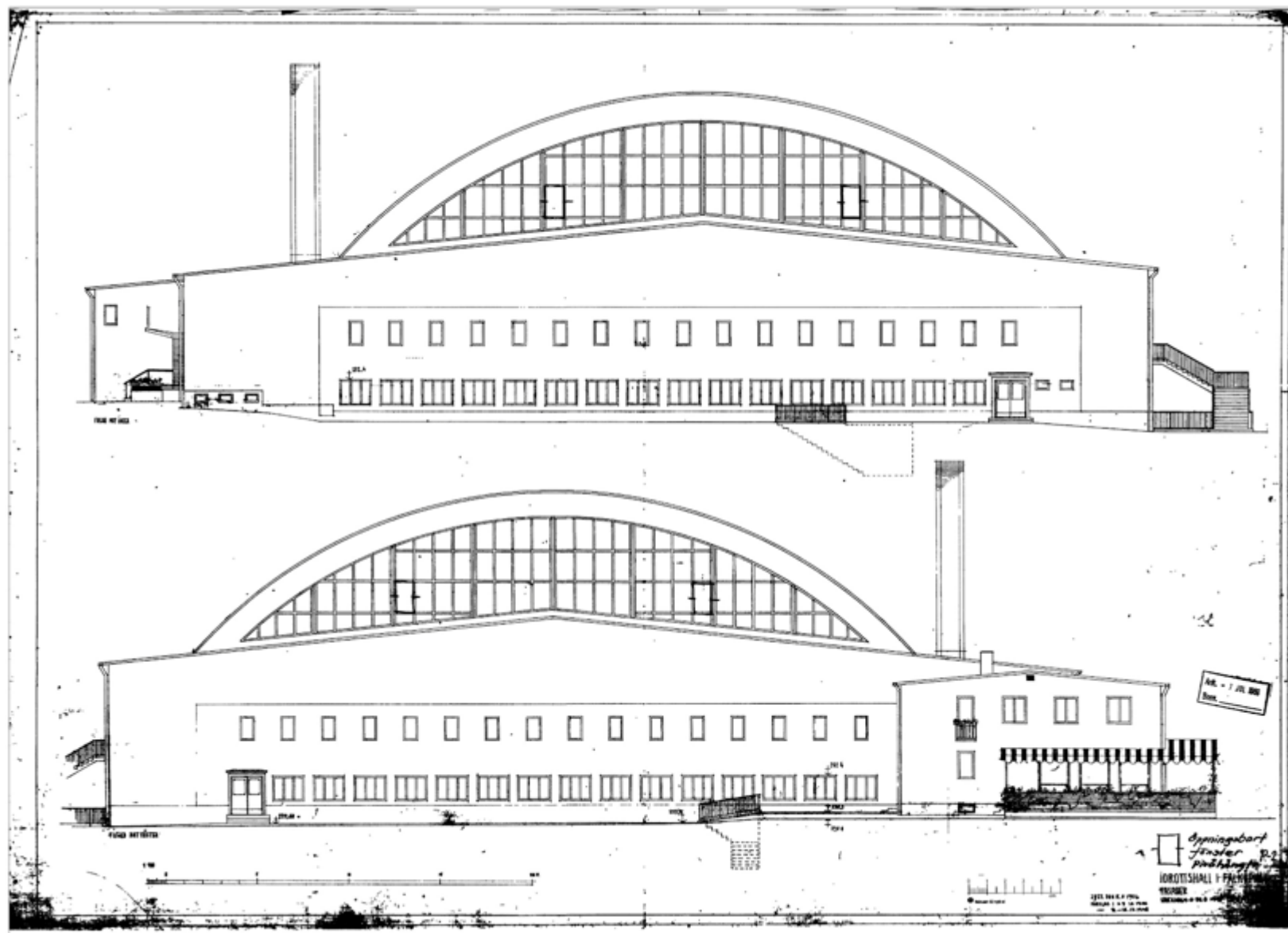

8.4 Ritningar Odenhallen, Falköping

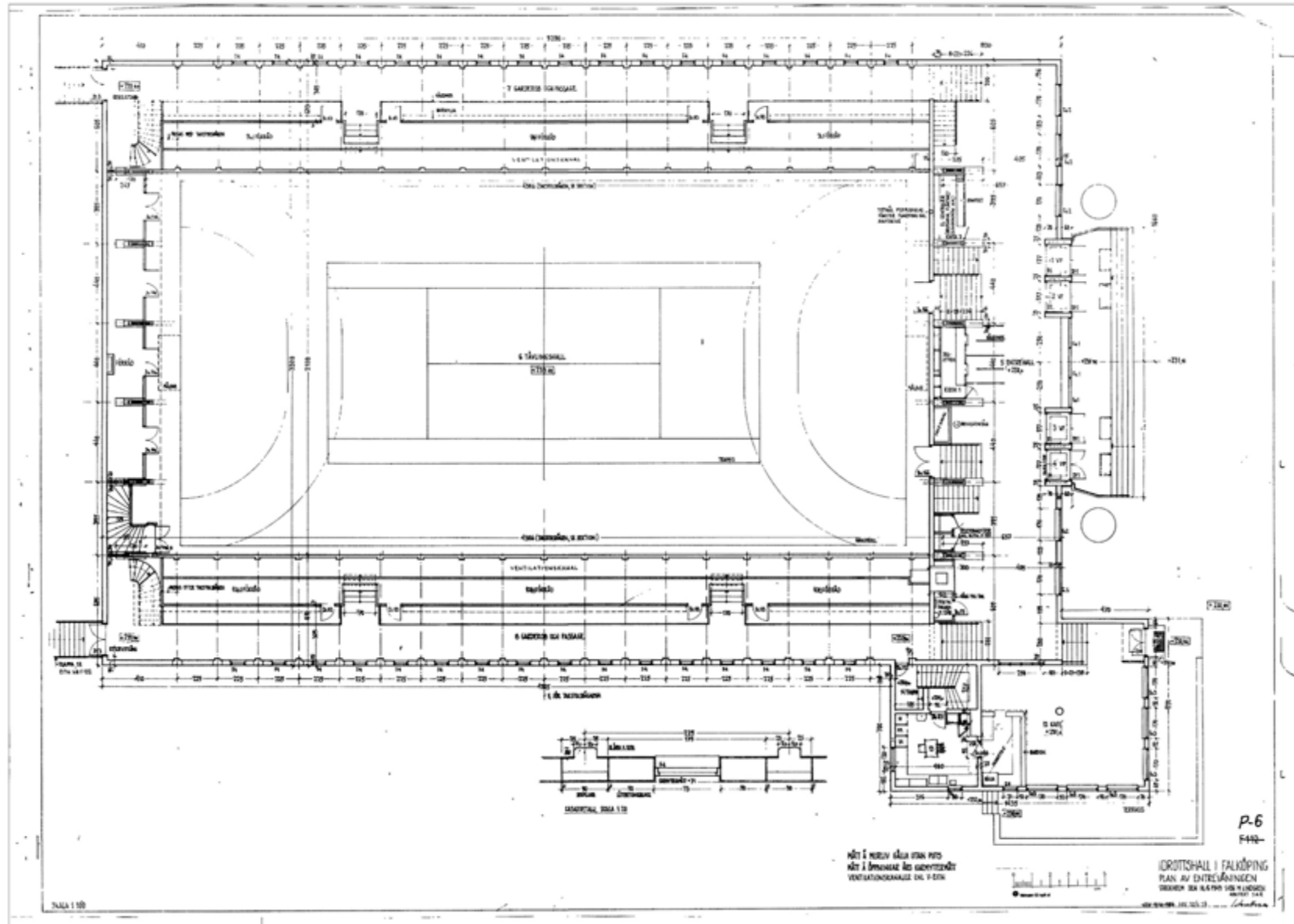
Fasad åt norr och söder (1949)

Fasad åt öst och väst (1949)

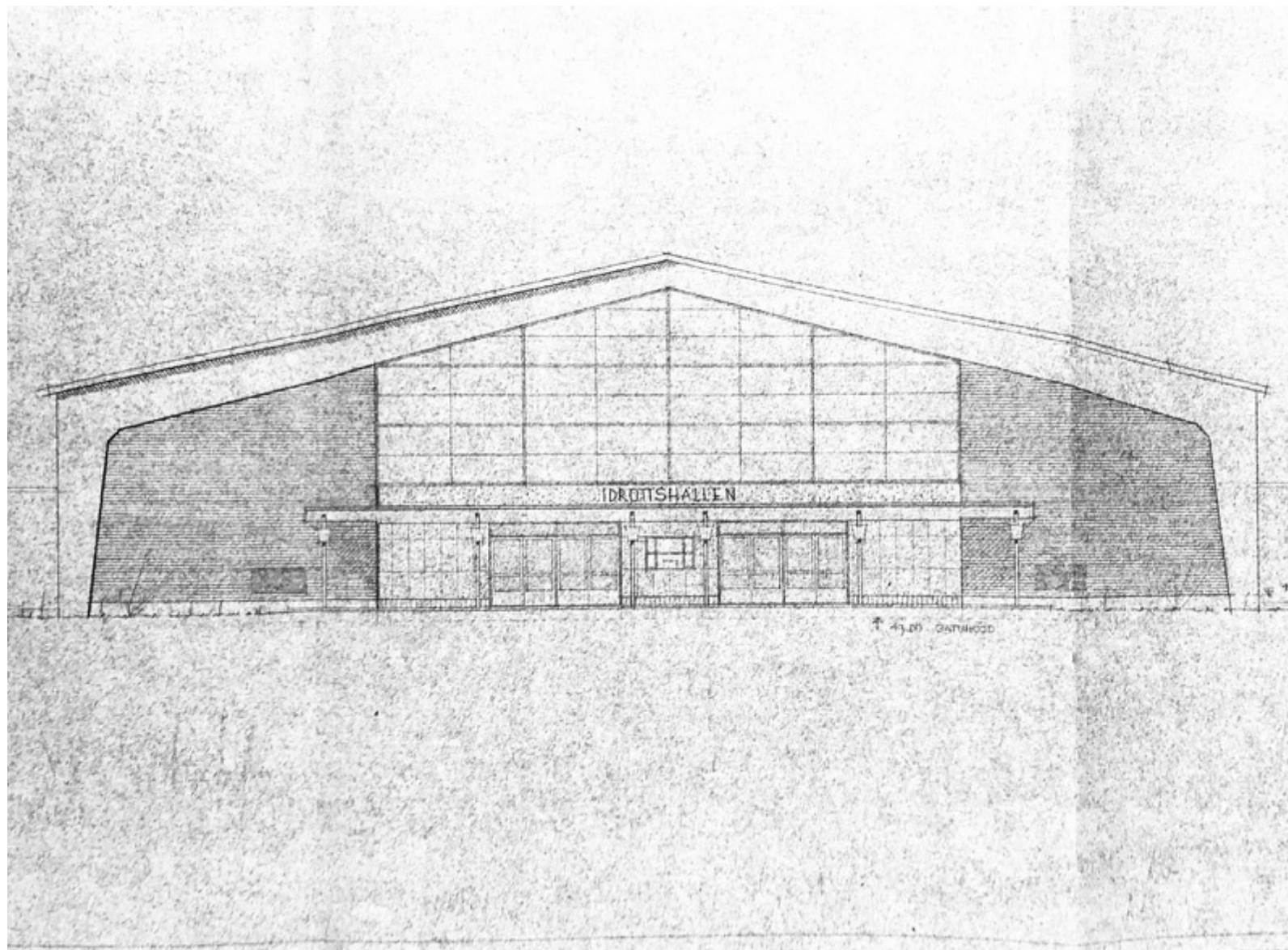

Planritning (1949)

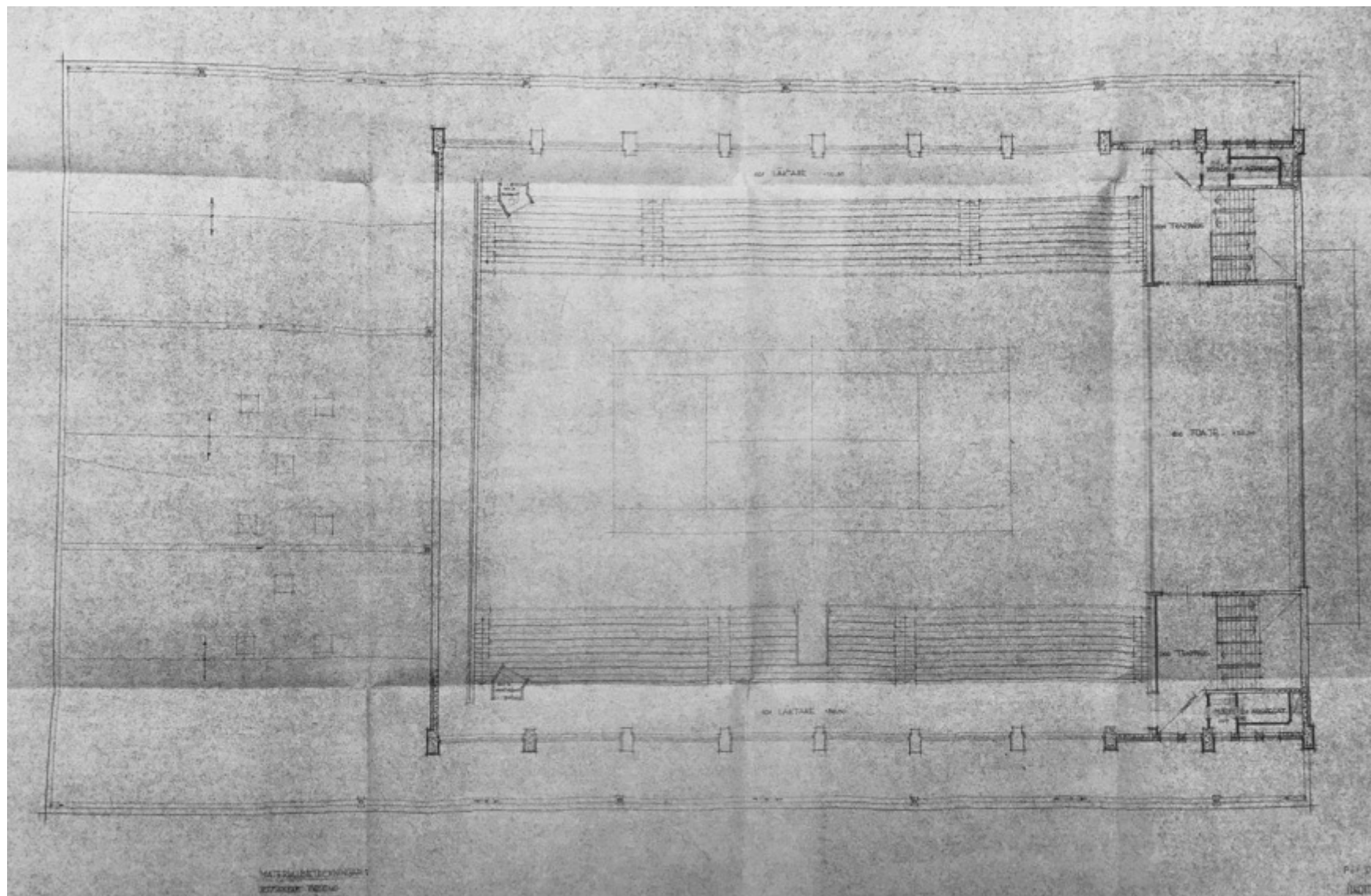

8.5 Ritningar Idrottens hus, Lidköping

Fasad åt norr (1958)

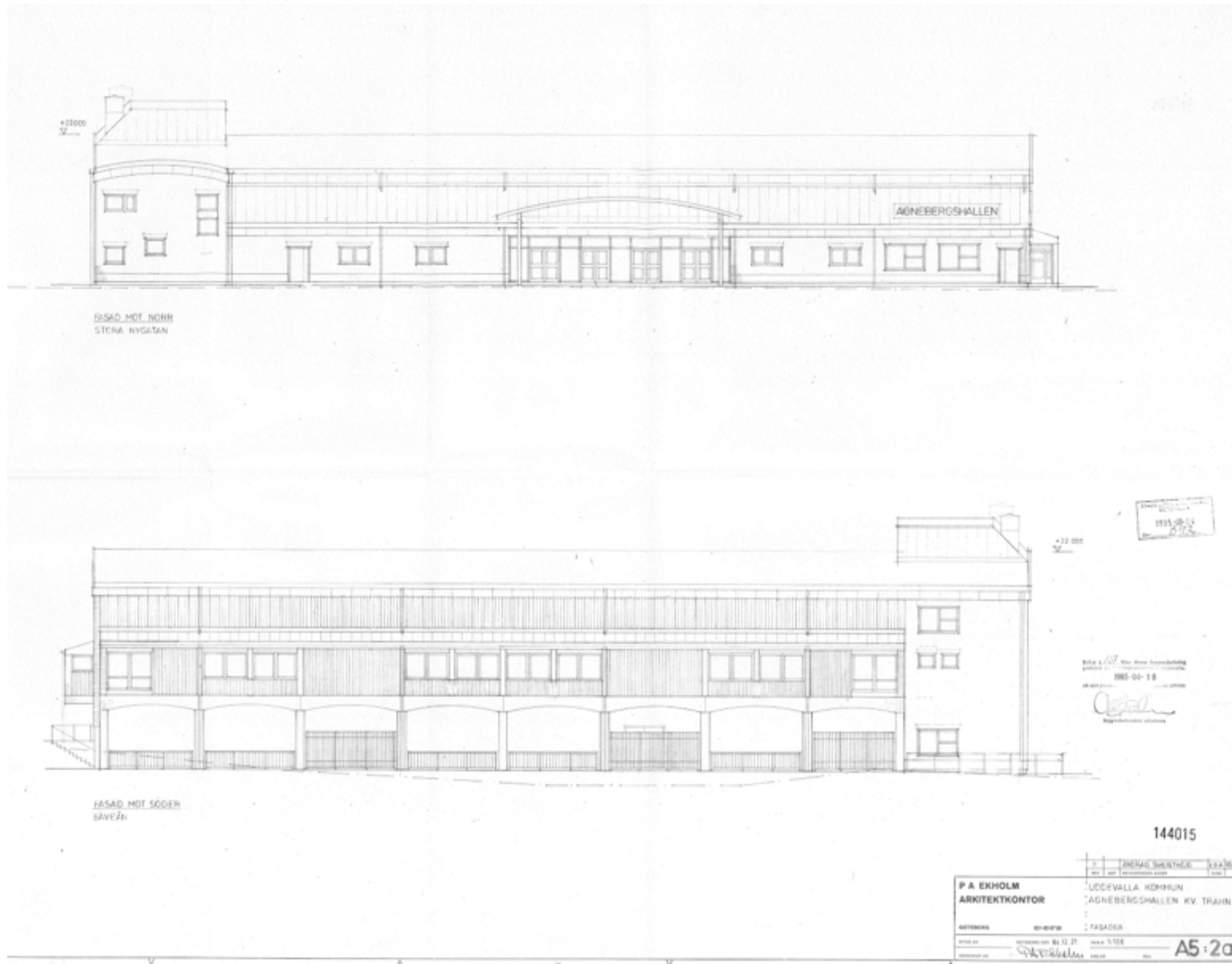

Planritning, Plan 2 (1958)

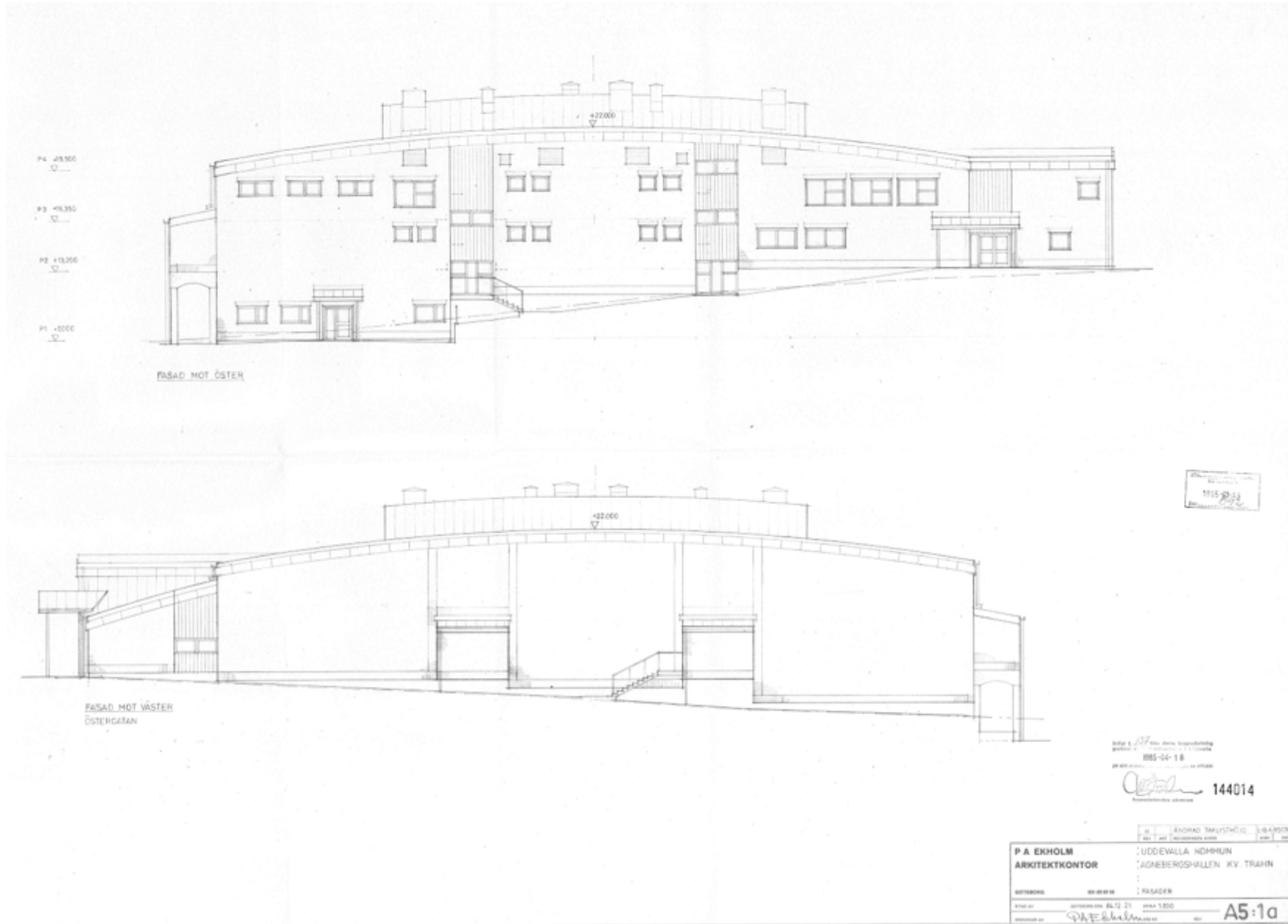

8.6 Ritningar Agnebergshallen, Uddevalla

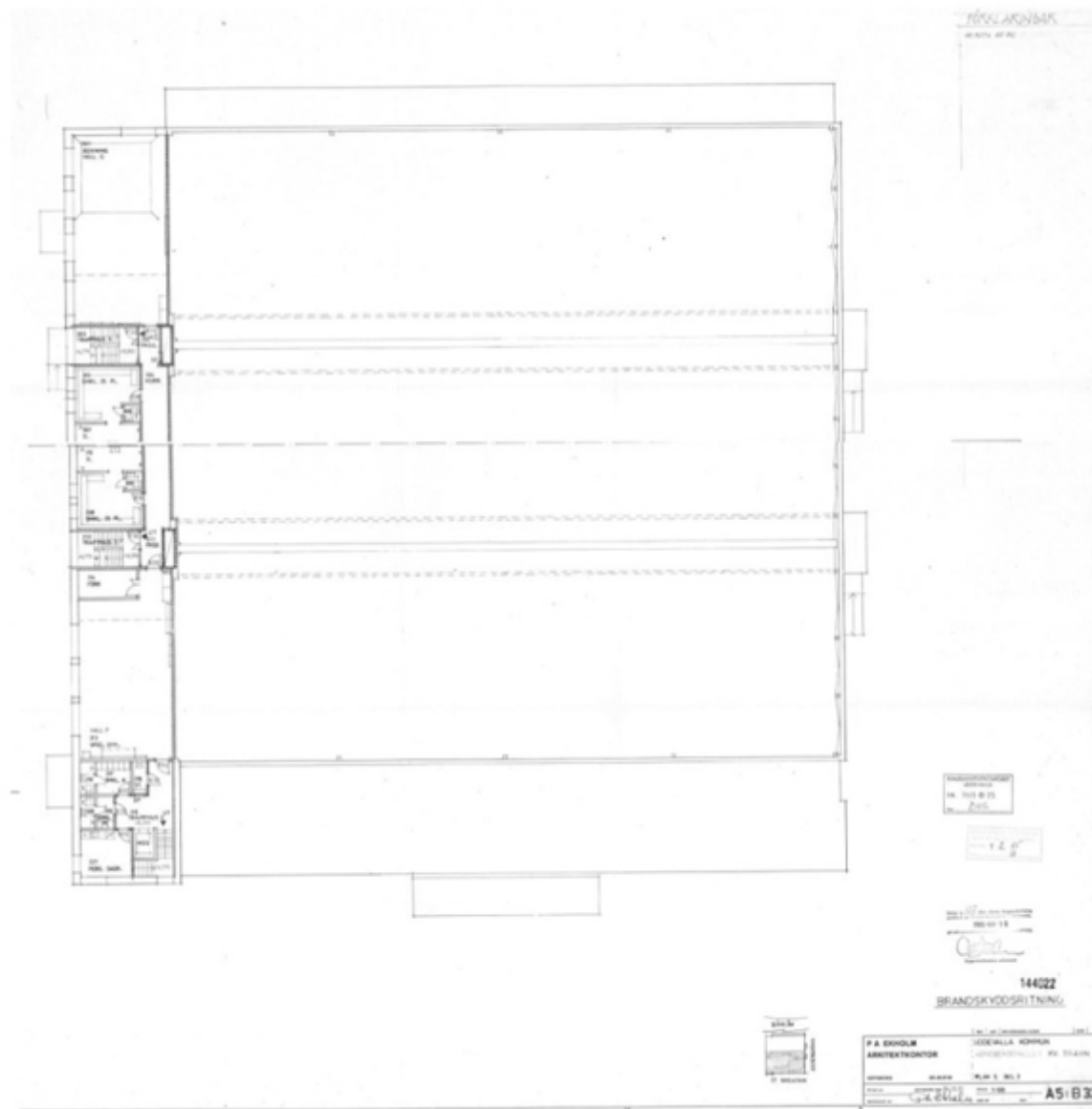
Fasad åt norr och söder (1985)

Fasad åt öster och väster (1985)

Brandritning (montage av två separata ritningar och beskuren) (1985)

8.7 Westerstrand urfabrik AB

I Töreboda 1906 startades ett av de företag vars produkter under 1900-talet kommit att ta plats i många av landets idrottshallar, Westerstrand urfabrik. Företaget startades av Yngve Westerstrand och kom inledningsvis att utgöra urmakeriverkstad. Efter att man under 1930-talet även börjat tillverka egna urverk tas i början av 40-talet nästa steg när en ny fabriksbyggnad uppfördes i Töreboda. Vid denna tid utvecklades verksamheten till att även tillverka tidur för idrottshallar (Westerstrand urfabrik AB 2020). Företagets anordningar för tidtagning och resultat har sedan dess blivit ett återkommande inslag vid många av landets idrottsanläggningar, såväl utomhus som inomhus (Brandt & Andersson 2014, s. 44). Westerstrand är än idag en stor leverantör av matchur och resultattavlor inom olika sporter, med fortsatt tillverkning i Töreboda.

Matchur från Westerstrand återfinns bland annat i uppsatsens undersökta idrottshallar *Odenhallen*, *Idrottens hus* och *Agnebergshallen*.

8.8 Rantzows Sport AB

Rantzows Gymnastikmateriel AB grundades 1926 i Skånska Hjärnarp (Ängelholm) av snickaren Fritjof Rantzow (*Norrköpings tidningar* 2013). Familjeföretaget leddes då av direktörerna Folke och Helge Rantzow och verksamheten var inriktad på tillverkning av gymnastikredskap (*Sveriges Handelskalender* 1971, s. 513). 1985 övertar Simab (Svensk Idrottsplatsmaterial AB) en majoritet av aktierna i Rantzows Sport AB. Rantzows beskrivs då som ett av de ledande företagen inom sportanläggningar (*GP* 1985). Företaget fortsätter drivas som familjeföretag fram till 1987 då ägandet övergår till koncernen Kerko Sport AB. Sedan 2001 går företaget under namnet Rantzows Sport AB (*Norrköpings tidningar* 2013).

Rantzows har traditionellt sett varit inriktade på inredning och utrustning för inomhusidrotter, men som en del i företagsgruppen Unisport har kompetensen idag breddats till att även inkludera utomhusmiljöer (*Helsingborgs Dagblad*, 2016). Företaget är i sin nuvarande form fortfarande en stor aktör inom sportanläggningar och som leverantör av konstgräs, sportgolv, sporthallsinredning och sportutrustning (*Hallandsposten* 2017). Rantzows är idag ett av fem företag som är godkända av Svenska SIKO att utföra säkerhetsbesiktningar av idrottsredskap (*Hallandsposten* 2014).

Idrottsutrustning från Rantzows återfinns bland annat i uppsatsens undersökta idrottshallar *Uddevalla Idrottshall*, *Idrottens bus* och *Agnebergshallen*.

8.9 Limträ

Limträ som konstruktionsmaterial har sitt ursprung i Tyskland, där konstruktören och snickaren Otto Hetzer var den första att använda enheter av ihoplimmade trälameller i avancerade konstruktioner med stora spännvidder. 1906 fick Hetzer patent på sin uppfinning, och 1910 fick materialet internationellt genomslag på världsutställningen i Bryssel i konstruktionen av banhallen i Reichseisen. Under perioden för första världskriget var stålet en bristvara, vilket uppmuntrade den norske konstruktören Guttorm Brekke att söka efter andra konstruktionsmaterial. Efter en resa till Tyskland fick han ensam rätten till patentet i Norden och startade 1918 A/S Trekonstruktioner i Oslo med tillverkning av limträ (Svenskt Trä 2016, s 6-8).

A/S Trekonstruktioner startade året därpå ett dotterbolag med produktion av limträ i Sverige, och etablerade sig i Töreboda. Till en början var produktionen blygsam, vilket gjorde att företaget redan 1924 gick i konkurs. 1925 bildades istället bolaget AB Fribärande Träkonstruktioner. Inledningsvis producerar man huvudsakligen material till järnvägens banhallar i Sverige, där limträ lämpade sig väl för de stora spännvidder som krävdes. Tidiga byggnadsverk som Töreboda limträ kom att leverera material till var bland annat Stockholm och Malmö centralstation (Svenskt Trä 2016, s. 8-10). Företaget köptes 1988 upp av norska Moelven AB, vilka avseende limträkonstruktioner bland annat uppmärksammats för idrottshallarna i Lillehammer och Hamar, Norge (Moelven 2020:a och Svenskt Trä 2016, s. 11).

Vid mitten av 1900-talet kom tillverkningen av limträ i Sverige att utökas med nya leverantörer genom Martinson Group AB, Setra Trävaror AB och Glulam of Sweden AB (Svenskt Trä 2016, s. 10). Bland idrottsanläggningar har materialet bland annat kommit att bli synonymt med de välvda tak som konstruktionen givit. Ett tidigt exempel på detta är idrottshallen "Bollen" som uppfördes vid fritidsutställningen i Ystad 1936. Limträ har fördelen att det har en hög hållfasthet i förhållande till sin egen vikt, samt ett högt brandmostånd, vilket är varför det förespråkas som konstruktionsmaterial i stora publika byggnader (Moelven 2020:b). På så sätt är materialet fortsatt uppskattat i byggnadsverk som ställer krav på stora spännvidder, exempelvis broar, arenor, ridhus och idrottshallar.

Limträbalkar återfinns i konstruktionen av uppsatsens undersökta idrottshallar *Uddevalla Idrottshall*, *Odenhallen* och *Agnebergshallen*.